

04

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Magazine for Political Science, Communications and Applied Politics

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9

ISSN 1451-4281

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Година (XXIX) XVI, vol=54

Бр. 4 / 2017.

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.5442017>

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1451-4281

Број 4 / 2017 Год. (XXIX) XXVI vol. 54 стр. 1-176.

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мирковић,
др Миодраг Радојевић

Секретари:

Душан Достанић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Миролjub Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк,
проф. др Димитриј Константинович Безњук,
проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог штампа:

ESELOGE d.o.o. Београд

Тираж:

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

Тема броја:

ИЗ ЈЕЗИЧКЕ ИСТОРИЈЕ И ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА

<i>Ђуро Бодрожкић</i>	
ИДЕОЛОШКО-ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ ВУКОВЕ РЕФОРМЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА	1
<i>Срђан Словић</i>	
МОНТЕСКЈЕОВ КОНЦЕПТ ПРИРОДНОГ ПРАВА, ПРИРОДНИХ И ПОЗИТИВНИХ ЗАКОНА И ОБЛИКА ВЛАДАВИНЕ	21

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

<i>Марија Ђорић</i>	
ПОВЕЗАНОСТ ИЗМЕЂУ КОЦКАЊА И ХУЛИГАНИЗМА: СЛУЧАЈЕ СРБИЈЕ	39
<i>Сања Стошић</i>	
УТИЦАЈ ШПАНСКЕ КОЛОНИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ НА ФОРМИРАЊЕ ФИЛИПИНСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА.....	57
<i>Александар Врађеш</i>	
ОДНОС ЉУДСКИХ ПРАВА И ГРАЂАНСКИХ СЛОБОДА НА ИНТЕРНЕТУ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ПОЛИТИЧКОГ КОМУНИЦИРАЊА	81

АКТУЕЛНО

<i>Слободан Нићин, Тамара Гајић</i>	
МИГРАНТСКА КРИЗА И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ НА ЕКОНОМИЈУ СРБИЈЕ	101
<i>Марко Лазаревић</i>	
РАЗЛИЧИТЕ ФОРМЕ МОДЕЛА ОМБУДСМАНА СА ОСВРТОМ НА ЗАШТИТНИКА ГРАЂАНА У СРБИЈИ	119

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Момчило Суботић

НАДБИСКУП СТЕПИНАЦ 139

Јелена Тодоровић Лазић

ШТА ЈЕ ПОПУЛИЗАМ? 155

Душан Достанић

СРПСКИ КОНЗЕРВАТИВЦИ 1878-1914..... 159

CONTENTS

This Issue's Theme:

HISTORY OF LANGUAGE AND HISTORY OF POLITICAL IDEAS

Djuro Bodrozic

THE IDEOLOGICAL-POLITICAL ASPECTS OF THE VUK'S REFORM OF THE SERBIAN LANGUAGE	1
--	---

Srdjan Slovic

MONTESQUIEU'S CONCEPT OF NATURAL STATE, NATURAL AND POSITIVE LAWS, AND KINDS OF RULE	21
---	----

ESSAYS AND STUDIES

Marija Djoric

CONNECTION BETWEEN GAMBLING AND HULIGANISM: THE CASE OF SERBIA.....	39
--	----

Sanja Stosic

THE SPANISH COLONIAL POLICY AND ITS IMPACT ON THE FORMATION OF THE FILIPINO NATIONAL IDENTITIY	57
--	----

Aleksandar Vranjes

THE RELATION BETWEEN HUMAN RIGHTS AND CIVIL LIBERTIES ON THE INTERNET: FROM THE PERSPECTIVE OF POLITICAL COMMUNICATION	81
--	----

CURRENT ISSUES

Slobodan Nicin, Tamara Gajic

MIGRANT CRISIS AND ITS CONSEQUENCES ON SERBIAN ECONOMY	101
---	-----

Marko Lazarevic

DIFFERENT FORMS OF HYBRID MODEL OF OMBUDSMAN'S INSTITUTION WITH REVIEW OF PROTECTOR OF CITIZENS IN SERBIA	119
---	-----

REVIEWS

<i>Momcilo Subotic</i>	
ARCHBISHOP STEPINAC.....	139
<i>Jelena Todorovic Lazic</i>	
WHAT IS POPULISM?	155
<i>Dusan Dostanic</i>	
SERBIAN CONSERVATIVES 1878-1914.....	159

Уводник

Последњи, четврти, број Политичке ревије у 2017. години садржи веома квалитетне радове сарадника нашег угледног часописа. Тему броја чине два рада из области језичке историје и историје политичких идеја. Први указује на значај Вукове језичке реформе на идеолошке ставове и политичке идеје код Срба (Ђ. Бодрожић), а други се бави политичким учењем Шарла Монтескјеа (С. Словић). За српску језичку политику, те за геополитику и државотворну идеју и праксу, веома је значајно дело Вука Караџића, имајући у виду да је његов српски, штокавски језик „позајмљен“ од Хрвата (у највећем броју бивших Срба), као и од босанских муслимана (данас Бошњака) и Црногораца, такође бивших Срба, за њихово актуелно национално и државно конституисање. Научно утемељење другог рада налази се у општеспознајном увиду, да је, као класик у области политичке мисли, Монтескје увек инспиративан и актуелан.

У рубрици Огледи и студије налазе се садржајни и потицајни радови троје млађих истраживача из различитих домена научног истраживања, са веома интересантним приступима и закључцима у својим радовима.

Какве је економске последице оставила и још ће оставити мигрантска криза у Србији, можете се обавестити у рубрици о актуелним темама, где се налази исто тако актуелан рад о улози и резултатима рада заштитника грађана (омбудсмана) у Србији.

Вашу пажњу, поштовани сарадници и читаоци, желимо да усмеримо и на веома квалитетне радове из рубрике Осврти и прикази, која редовно прати и приказује вредне књиге, монографије, те зборнике радова из домена друштвених и хуманистичких наука.

Радове за први број Политичке ревије за наредну годину треба да пошаљете до 20. јануара. Свим сарадницима нашег часописа желимо срећну и успешну Нову 2018. годину.

Главни и одговорни уредник
Др Момчило Суботић, научни саветник

Радови сарадника Института за политичке студије
реализовани су у оквиру пројекта 179009

ИЗ ЈЕЗИЧКЕ ИСТОРИЈЕ И ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА

1

Ђуро Бодрожич

ИДЕОЛОШКО-ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ ВУКОВЕ
РЕФОРМЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

21

Срђан Словић

МОНТЕСКЈЕОВ КОНЦЕПТ ПРИРОДНОГ ПРАВА,
ПРИРОДНИХ И ПОЗИТИВНИХ ЗАКОНА
И ОБЛИКА ВЛАДАВИНЕ

Ђуро Бодрожих

Институт за политичке студије, Београд

ИДЕОЛОШКО-ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ ВУКОВЕ РЕФОРМЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Сажетак

Радам се указује да је српска национална идеја, под чим се подразумева ослобођење и уједињење српско-га народа у једну државу, идеја водиља Вука Стефановића Караџића и његове језичке реформе. Иза оптужби да је Вук, наговорен од стране Копитара, радио на унијаћењу потекла је од зависти. И у своје време и данас, Вука су нападали образовани али ниски духови. Језичко удаљавање Срба и Руса није извршио Вук, за што га и данас оптужују, већ историја. И најкраћи Вукови текстови, попут предговора, имају програмски карактер у којима он износи своје идеје, указује на смернице свог деловања, начела и циљеве. У њима, као и у другим Вуковим текстовима, садржане су премисе српске националне идеологије. Разумљиво, јер питање језика никада није само академско и лингвистичко, него и политичко.

Кључне речи: Вук Стефановић Караџић, Јернеј Копитар, идеологија, народни језик, нација, вера, национализам, Срби, Хрвати.

Језик као средство споразумевања и испољавања мисли и осећања, тесно је спојен са мишљењем, осећањем и целокупним духовним и културним животом појединца и народа. Говорећи о језицима, Хердер ће рећи да је „у сваком од ових изражен је разум једног народа и његов карактер“.¹⁾ Језик је мерило колико

1) Јохан Готфрид Хердер, *Идеје за филозофију повести човечанства*, Сремски Карловци, Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2012, стр. 126.

је један народ напредовао у културном раду и према томе колико се културно уздигао и усавршио. Захтев за признањем језика, и његово увођење у ред културно признатих језика, аналоган је захтеву за политичким признањем нације. Националност је свештена моћ, језик њен најјачи експонент, а национална литература, у најширем смислу речи, израз је националне душе и најзначајнији орган народности. „Језици су за нас – казаће Едвард Сапир – више од система преношења мишљења. Они су невидљиви делићи који облажу наш дух и дају преовлађујући облик његовом целокупном симболичком изражавању. Када је то изражавање од необичног значаја зовемо га књижевност.“²⁾ Из поменутог разлога, питање језика никад није било строго академско, лингвистичко питање. Политички контекст увек се мора узети у обзир јер је питање језика део живе стварности, свакидашња ствар.

Језичко питање код Срба решено је у оној бици коју је за српски језик и правопис повео и доконтчао Вук Стефановић Караџић. Спорења око Вукове реформе језика и правописа, сврставања за и против Вука, започела су од првих дана Вукове борбе до дана данашњега. Научници, писци, културни делатници, политичари, знаци и незнани, звани и незвани, добронамерни и они други, износе свој суд и заузимају став о Вуку и његовом делу. Ниједан трудбеник српског народа, на пољу културног стваралаштва, није изишао на такав глас и имао распрострањенији круг поштовалаца као Вук. Али, исто тако, тешко да је ико имао толико противника и толико препрека које је на свом путу морао савладати, као Вук.

ВУК И КОПИТАР

Познанство с Копитаром, заувек је одредило Вукову судбину. Да Копитару припадају највеће заслуге за његово књижевно дело, Вук није скривао. Одговарајући на питање Срезњевског, како је постао српски књижевник, Вук ће рећи: „Ипак, што сам постао књижевник, и то овакав књижевник каквим ме ви сматрате, захвалан сам једино Копитару.“³⁾ Упознали су се у децембру 1813, а већ у јануару 1814. Вук је написао *Пјеснарицу*, прву збирку српских народних песама, која ће исте године у штампу. Препознао је таленат али се, казаће Вук Срезњевском, „уздао у моје честољубље, у то да

2) Едуард Сапир, *Језик*, Нови Сад, Дневник, 1992, стр. 165.

3) Измаил Иванович Срезњевски, *Вук Стефановић Караџић*, Београд, 1987, стр. 21.

ја нећу хтети остати само на таком почетку, па ме је наговарао да и даље радим и саветовао ме да се припремим за граматички посао другим помоћним радовима.⁴⁾ По Копитареву наговору започео је да ради и *Писменицу*, прву граматiku српског језика. Копитар је донео рис хартије исечене на парчиће, за сваку реч које се сети једно парче. Кад се накупила хрпа исписаних листића, почело је сређивање. „Тада сам – причао је Вук – почео посао заједно с Копитаром. Он је долазио к мени сваки дан пред вече, не обазирјући се ни на кишу, ни на блато, па смо седели на послу до зоре. Ја сам узимао хартијице једну за другом, па сам му објашњавао значење сваке речи, објашњавао док не бих видео да је Копитар потпуно разумео, а он је преводио речи на немачки, латински загледајући у сумњивим случајевима у Аделунгов, Шелеров и друге речнике. Понекад, кад би му се учинило потребним, терао ме да напишем пример који би могао олакшати разумевање смисла речи, или читав опис предмета, обичаја и сл.“⁵⁾

Копитар је препоручивао Србима да на столу држе књиге Адамиса Кораја, да се угледају на овог грчког просветитеља и оснивача новогрчке књижевности. Себи је ставио у задатак да међу Србима који су пристизали у Беч пронађе српског Кораја. Када му је, као цензору српских књига, дошао у руке Вуков чланак о разлозима пропасти српског Устанка, Копитар се заинтересовао за аутора. Који су разлози томе интересовању, никада није престало занимати истраживаче.

Треба напоменути да Вуков рад који му је дошао у руке, није био написан народним језиком. Могао му се допасти стил писца, оштрина његове мисли, могао је запазити његов осећај за карактеристичну појединост, као и друге особине које ће га учинити особеном појавом у српској књижевности. Али, по мишљењу Миодрага Поповића, у чланку могло је бити и нерасположења према Русима, које је након пропасти Устанка нашироко било присутно међу Србима. Копитару, огорченом противнику руског продирања на Балкан, то није могло промаћи и не привући пажњу.⁶⁾

Читавог живота он ће остати уз Вука, подржавати његов рад и борбу за народни језик. Који су били његови мотиви, шта га је руководило: да ли је радио у интересу римокатоличке цркве, аус-

4) Исто.

5) Исто, стр. 22.

6) Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*, Београд, Нолит, 1987, стр. 60.

тријске државе или словенске ствари? Копитар је, по свој прилици, веровао да то иде заједно. У ширењу аустријске власти на Балкан, он је видео начин како да се јужнословенски крајеви уздигну из заосталости и прикључе културном свету. А да је он тај културни свет једначио са западноевропском културном не треба ни рећи.

Имао је на уму споразум из 1791. године, између Катарине II и Леополда II, о подели Турске која би ишла правцем од Видина до Скадра, према којем Србија припада Аустрији. Полазио је од чињенице да Словени чине већину становништва аустријске државе. Прикључење Србије додатно би ојачало њен словенски карактер, ојачавајући претпоставке да Словени постану кључни фактор Монархије, да и само државно кормило узму у своје руке; а да би то били у стању морају се културно уздићи уласком у круг западноевропске цивилизације. Веровао је да ће Немци на то пристати због своје просвећености. Верујући у ту немачку просвећеност, тражио је савезнике међу Немцима а зазирао од Мађара, поготово од Руса.

Копитар је аустријским властима представљао Вука као човека чије дело користи Аустрији јер духовно уједињује православне и католике, одвајајући их од Русије. Ни он није говорио да је Вуково дело средство католичења православних, него средство за њихово зближавање на јужнословенској основи у циљу дистанцирања од Русије.

Копитар је знао да Срби обожавају Русе, али је држао да то није долазило од православног вероисповедања, већ од културне инфериорности Срба. А та инфериорност, опет, долазила је од тог мртвог језика којим се није могла створити никаква самосвојна национална култура, поготову не онаква да би Срби из осећаја инфериорности прешли у супротно осећање. Уколико би Аустрија постала центар из којег ће та национална култура добијати импулсе, она би постала центар словенског окупљања; а Словени под њезиним окриљем, уместо да обожавају, почели би презирати Русију. И он сам мрзео је Русију, а узроке треба тражити у припадању другој култури, немању словенских традиција и, коначно, вера.

Копитар се, по налазу Љубомира Стојановића не може држати за клерикалца. Он је јозефинист, а то значи антиклерикалац.⁷⁾ Таквим га је, у писму Книћанину, представио и Вук: „Што се тиче уније и шокчења, он је толико марио за папу римскога колико за

7) Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд, Штампарија графичког завода „Макарије“ А. Д, 1924, стр. 736-744.

патријарха цариградскога, а за њих оба двојицу колико за турскога муфтију, и у разговору је често говорио да су попови и калуђери, особито старешине њихове, у сва времена и код свију народа у томе били једнаки што су се сви старали колико је могуће више да задрже народ у незнању да би они с помоћу његова незнања могли лепше и богатије живети, и за то без невоље да не треба ништа с њима почињати, него да их се ваља клонити. (...) и да сам се ја поунијатио или пошокчио, зацело знам да ме од њега нико већма за то не би карао и псовао“.⁸⁾

У складу с тим, Копитар је могао веровати да пролази време када је вера била обједињавајући чинилац и главна одредница светоназора, укључујући политички, па ће према бити промењено и српско виђење како Русије тако и Аустрије. Поглед ће бити усмерен ка покровитељу културног напретка; а да би то могла бити и Аустрија, Копитар је у то здушно веровао. Шта је мислио Копитар о будућности Аустрије и Словена, а како су на то гледали у Бечу и колико су држали до његових савета, друго је питање. Најмање би се могло говорити о склоности Аустрије да изгуби свој немачки карактер и словенизује се. Напротив.⁹⁾

Рођен у једном од најмањих словенских народа, без историјских традиција, Копитар није могао разумети дух и идеологију српског народа, поготово оног дела који је у Устанку осетио укус слободе. Он није знао да су код Срба вера и народност ишли заједно и да им је идеал заједнички: „ослобођење од ропства и државна самосталност, коју су носили у својој души, у народним песмама, и да четрестогодишње робовање није у њима угасило жеђ да освете Косово. Они нису могли очекивати за то помоћ од немачке и католичке Аустрије, већ једино од једноверне и словенске Русије.“¹⁰⁾

Вук није бринуо за руски утицај међу Србима, када се они, како је то на једном месту казао, с Русијом „увек (макар и само по тајно у души) поносе мислећи да и сами имају удела у њеној сили и слави“.¹¹⁾ У осврту на чланке у пештанским *Народним новинама*, из 1841. године, којима се баца осуда на руску политику према Србији, износи тврдња да је Србија од те политике имала само штету

8) Вук Стефановић Караџић, *Писма*, Нови Сад-Београд, Матица српска-Српска књижевна задруга, 1960, стр. 196.

9) Љубомир Стојановић, исто, стр. 746.

10) Исто, стр. 747.

11) Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*, Београд, Нолит, 1987, стр. 287.

и да су Руси све учињено учинили зарад своје користи, Вук ће казати: „Ја мислим да овај коресподент Ваш или говори о стварима које не разуме, или говори само за инат. Ко би хтео доказати да Руси Србији нису учинили никакве користи ни благодарјенија, онај би морао најприје доказати да би за Србију боље било да је и данас сасвим под владом турском, као нпр. што је Босна и Бугарска; јер како год што Грчка без помоћи оне три велике европске силе не би могла постати краљевство, тако и Србија без руске помоћи и без руских трактата не би могла постати књажевство, него би и данас била само турски пашалук, по коме би судиле кадије, муселими и спахије.“ Вук не одриче да су у овом предузећу Руси видели и своју корист и не види шта би ту било чудно или, још горе, за осуду: „јер кад се ствар управо расуди, на овоме свету нико ништа не чини без своје користи.“ ... „Је ли дакле право и паметно – упитаће Вук – да човек ономе који му у невољи добро чини за то буде неблагодаран, да га ружи и срамоти, или против његова благодарјенија да протестира што и он у томе неку корист налази?“¹²⁾

ОДНОС ВУКА ПРЕМА СРПСКОЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ

Вук није дао ни чути да би он нешто урадио противно православној цркви. „Ја нашу православну цркву љубим и поштујем колико икакав Србин, и ни за што на овоме свијету не би је изневјерио и своје вјере промјенио.“¹³⁾ Исто тако, он одбија било какву везу римске цркве с његовим преводом *Новог завјета*. „Како би Римска пропаганда својијем трошком набављала нашем народу оно, што својијем једновјерницима забрањује? Шта ли би она, као непријатељ закону нашем, тијем добила што би народ наш стекао ријеч Божију на својему чистоме језику; какву ли би штету учинила нама и закону нашем? Не би ли се онда показало да је Римска пропаганда нашем народу и закону и језику већи пријатељ и добротвор од многијех нашијех назовиродољубаца?“¹⁴⁾

У писму Книћанину, из Беча 1851. године, Вук, као најобичнију лаж и опадање, одбацује оптужбе да је поткупљен од аустријске владе, под утицајем Копитара, начинио правопис с циљем

12) Вук Стефановић Караџић, „Глас Србина из Србије“, *Критике и полемике*, Нови Сад-Београд, Матица српска-Српска књижевна задруга, 1969, стр. 194, 195.

13) Љубомир Стојановић, исто, стр. 624.

14) Исто, стр. 624.

„да би се тако наш народ поунијатио и пошокчио“,¹⁵⁾ као и то да је сам проверио и постао унијат. А да би се ова ствар расчистила он предлаже да српско правитељство „одреди суд који ће ствар ову извидети и пресудити“.¹⁶⁾

Кад је револуција од 1848. године збрисала Маџарску канцеларију и сваку цензуру, Вук се обратио митрополиту казавши да је његов превод „сад истина слободан од сваке цензуре и забране, али опет, гдје би год ваша Екселенција доказала да сам ја превео против догмата наше православне цркве, ја ћу драговољно за љубав к истини и за љубав и поштовање к нашој цркви и вашој Екселенцији све оне листове прештампати и погрјешке поправити.“¹⁷⁾

На поновљене оптужбе да иза његовог превода *Новог завјета* стоји римска пропаганда, опет ће одговорити: „Ово су измислили и по народу износе моји луди и подли непријатељи: луди су они који мисле да то може бити, а подли су они који знаду да то није истина, него само од пакости тако говоре.“¹⁸⁾

Одвраћајући на примедбе, упућене његовом *Рјечнику*, Вук се осврће на штету коју би, наводно, претрпела Српска црква уколико би био прихваћен српски уместо словенског, Вук каже: „Српска црква нити је основана на чивутскоме, нити на грчком, ни на славенскоме језику, него на Ристовим истинама, које су једнаке на свим језицима. Колико је еванђелије изгубило од своје светиње што је преведено с грчког језика на славенски, и са славенскога на влашки, толико би изгубило и данас да се prevede на српски.“¹⁹⁾

У Копитареву причу, који многи узимају здраво за готово, данас и овде, нису поверовали у Бечу ни у оно време. Беч је држао страну Стратимировићу, није Вуку. Стратимировић је оптуживао Вука да је у служби римске пропаганде, да су и његов правопис и његов књижевни језику смишљен напад на православље и кидање веза с православном Русијом. Као главног подстрекача и помагача сматрао је Копитара.

15) Вук Стефановић Караџић, *Писма*, Нови Сад-Београд, Матица српска-Српска књижевна задруга, 1960, стр. 195.

16) Исто.

17) Љубомир Стојановић, исто, стр. 627.

18) Исто, стр. 629.

19) Вук Стефановић Караџић, „Рјечник, Предговор“, *Срби сви и свуда: о књижевности и језику (предговори, критике, полемике, чланци, писма)*, Андрићград, Андрићев институт, 2014, стр. 64.

Најбољи познаваоци Вуковог дела нигде нису пронашли потврду оваквих ставова „Што се Вука тиче – изричит је Љубомир Стојановић – до сада се није могао наћи никакав ни најмањи доказ који би га у томе погледу могао компромитовати.“⁽²⁰⁾ Ако би Љуба Стојановић, може бити, прећутао сазнања која би указивала на овакве мотиве код Вука, има истраживача који то, сасвим сигурно не би учинили. У такве бисмо могли сврстати Миодрага Поповића. Вуково приближавање католицима, он не само да не би прикрио већ би га нагласио и истицао, направио од тога пример за углед. Не кажемо да је у питању верска наклоност римокатолицизму, пре ће бити идеолошко-политички разлози везани за југословенство и левичарску одбојност према православној цркви.

Довољно је, везано уз претходну претпоставку, опазити с каквим је нескривеним задовољством подвлачио вероисповест његове кћери. Пише, тако, о Вуковој посети Сремским Карловцима, па каже: „О духовима ће са својом кћерком католикињом бити у Сремским Карловцима, жижи православља, из које су и сада сејали неповерење према његовом раду.“⁽²¹⁾ Или, опет, како је у његову старину под Дурмитором отишла икона Светог Ђорђа, рад његове кћери. „Али, као последња пошиљка из стана на Хојмаркту отишла је за домовину Минина икона Светог Ђорђа упућена манастиру Дужи, под Дурмитором. Иако је и сам био забаталио славу, Вук је желео да се његови рођаци и други Дробњаци убудуће крсте пред ликом православног свеца који је урадила његова ћерка католикиња.“⁽²²⁾

На више места волео је истаћи да је Вук занемарио своју крсну славу Ђурђевдан, наглашавајући да ју „је забаталио после познанства са илирима“. „Свакога пролећа, пре Ђурђевог дана, своје славе, коју је забаталио после познанства са илирима, Вук би освитао у Србији.“⁽²³⁾

А тек његов осврт на Књижевни договор из 1850, највише нас утврђује у изнетом уверењу. Текст оригинала књижевног договора из 1850. написао је Ђуро Даничић латиничним писмом. Латиницом су га потписали и сви потписници, укључујући и Вука. Тим поводом Миодраг Поповић каже: „На питање да ли је Вук, када се и он испод оригинала књижевног договора потписао латиницом,

20) Љубомир Стојановић, исто, стр. 380.

21) Миодраг Поповић, исто, стр. 399.

22) Исто, стр. 429.

23) Исто, стр. 399.

симболично означио пут којим ће поћи српско писмо, одговориће будућност“.²⁴⁾

СРБИ СВИ И СВУДА

По Вуку, који се у одређивању народности строго држао језичког критеријума, само су чакавци потомци Порфирогенитових Хрвата, а кајкавски дијалект мешавина је српског и словеначког језика. У чланку „Срби сви и свуда“, након што назначи простор који настањује српски народ, Вук каже: „У поменутијем овдје мјестима биће најмање око пет милиона душа народа који говоре једнијем језиком, али се по закону (религији) дијеле на троје: може се отприлике узети да их око три милиона има закона грчкога, и то: један милион у цијелој Србији (с Метохијом), један милион у аустријским државама (у Банату, у Бачкој, у Сријему, у десном Подунављу, у Славонији, Хрватској, Далмацији и Боци), а један милион у Босни, Херцеговини, Зети и Црној Гори; од остала два милиона може бити да би се могло узети да су двије трећине закона турскога (у Босни, Херцеговини, Зети итд.), а једна трећина закона римскога (у Аустријском државама и у Босни, Херцеговини и нахији Барској). Само прва три милиона зову се *Срби* или *Србљи*, остали овога имена неће да се приме, него они закона турскога мисле да су *прави Турци*, и тако се зову, премда ни од стотине један не зна турски; а они закона римскога *сами себе* зову по мјестима у којима живе, нп. Славонци, Босанци (или Бошњаци), Далматинци, Дубровчани итд., или, као што особито чине књижевници, старинскијем али богзна чијим именом, *Илири* или *Илирци*; они пак први зову их у Бачкој *Буњевцима*, у Сријему, у Славонији и у Хрватској *Шокцима*, а око Дубровника и по Боци *Латинима*. (...) Кад човјек помисли, нп. да Маџара и римскога и калвинскога закона, па се сви зову Маџари; или: да Нијемаца има и римскога и луторанскога и калвинскога закона, па се опет сви зову Нијемци; мора се чудити како се барем сви Срби закона римскога неће *Срби* да зову. Арнаути су у овој ствари за нас још ближи и приличнији примјер него и Маџари и Нијемци: њих (Арнаута) има и римскога (а може бити гдјешто и грчкога) закона, па се сви зову Арнаути, и да речемо да се између, али према другијем народима живе као браћа, као да су сви једнога закона, и један би од њих турскога закона убио десет пра-

24) Исто, стр. 326.

вијех Турака за једног Арнаутина макар кога хришћанског закона, као што би и Арнаутин римског закона убио десет Талијанаца за једнога Арнаутина турског закона.“²⁵⁾

Вук затим прелази на разлоге зашто је „код нас мимо остале народе (а особито мимо Арнауте) могла у овоме догађају постати овака мрзост, да народ и на своје име омрзне“.²⁶⁾ Поред историјских разлога, сукоба и неспоразума, главни разлог Вук проналази у степену верске ревности, илуструјући то примером исламизираних Арнаута и исламизираних Срба у Босни. За разлику од Арнаута који ни пре исламизације нису много марили за веру, нису имали ни свога писма ни књига на своме језику, па се ни хришћанство није јаче укоренило међу њима, у Босни је било другачије. „Срби су помоћу књига, попова и калуђера, цркава и манастира били и онда много побожнији од Арнаута, а по свој прилици имали су и више госпде која се доста разликовала од простог народа. Из историје знамо и видимо да су се у Босни изнајприје истурчила највише господа, од које су гдјекоји и до данас стара презимена своја сачували, као нп. *Ћулини, Љубовићи, Бранковићи, Тодоровићи, Филиповићи* итд. Кад су се господа и прије разликовала од свога простог народа, с којим су у једну цркву ишла и из једне се чаше причешћивала, шта је природније него да се сад, примивши и закон не само сасвијем другачији од њиховога, него и на другом *језику* и с другијем *писмом*, постарају још већма разликовати се. Тако они дојакошње своје име *Срби*, које је са законом хришћанскијем и с пређашњијем животом њиховијем врло скопчано било, не само одбаце, него им жао будне и раја њихова да се њиме дичи, и назову је *Власима*. Као што су ови потурченици прије у хришћанском закону били побожни, тако исто постану и у турском, и данас може бити да у цијеломе закону Мухамедову нема побожнијих људи од Бошњака: то показује и данашња њихова непокорност султану Махмуту и мрзост на њ и на његове нове уредбе и премјене.“²⁷⁾

У доба када се чланак појавио није било никаквих отпора и протеста. Супротстављања ће уследи касније. Богослав Шуллек супротставиће се Вуку тек 1856. чланком „Срби и Хрвати“, објављеном у листу „Невен“ 1856. године. Чланак је започео апе-

25) Вук Стефановић Караџић, „Срби сви и свуда“, *Срби сви и свуда: о књижевности и језику (предговори, критике, полемике, чланци, писма)*, Андрићград, Андрићев институт, 2014, стр. 384-386.

26) Исто, стр. 386.

27) Исто, стр. 387.

лом на слогу Срба и Хрвата, а да би било слоге мора постојати спремност на компромисе са обе стране и да свака страна треба негде попустити: „попустити ваља у нечему оному, с којим хоћеш да се сложиш, као што се опет и он мора огледати на твоју жељу и уважити твоју ријеч“.²⁸⁾ Као пример хрватске спремности на одрицање он наводи понуду имена Илир за заједничко народно име, као да је тај предлог потекао од спремности Хрвата да жртвује своје име зарад опште ствари. Срби су то схватили као да Хрвати свога имена не поштују па су кренули да им намећу своје српско. „То се мора признати, да свога имена Србљем не намећу.

Јао ми је, што не могу и за Србе исто казати, а јоште више жалим, што им у том послу предњачи иначе велезаслужни г. Вук Карацић, који је својим чланком „Срби сви и свуда“ у Ковчежићу као што се мени чини, највише тој распри повода дао.“²⁹⁾

Шулек прозива Вука што није дао разлоге и сведочанство, који би се поткрепили историјски веродостојним изворима, за своју тврдњу да су једино чакавци потомци правих Хрвата. А онда је он понудио своју конструкцију тако што ће „се повратити у колијевку српско-хрватскога народа“.³⁰⁾

Све науковање почива на претпоставци како су чакавци некакво словенско племе које је живело на овом простору пре доласка Хрвата. Поткрепљује то причом како се Хрвати нису тако брзо могло научити бродарству и пловидби да би стекли моћ на мору, јер није лако „претворити пастире у морнаре: то ће нам се све ово хрватско поморство и њихова поморска трговина учинити правом загонетком, коју ћемо тек онда повољно одгонетнути, ако узмемо, да су Хрвати и Срби, дошав овамо, нашли сродне браће, на гласу са поморске пловидбе и трговине, на коју се је и име једнородних и многобројних затратанских дошлица протегнуло“.³¹⁾

Пет година након Шулековог чланка, Вук ће на страницама београдског *Видовдана* објавити чланак „Срби и Хрвати“ у којем је остао доследан ставу да су једино чакавци потомци правих Хрвата. „Ја сам 1848. године у *Ковчежићу*, говорећи о Србима, као мимогред казао да су данашњи *Чакавци* остаци или потомци Порфирио-

28) Богослав Шулек, „Срби и Хрвати“, *Изабрани чланци*, Загреб, Југославенска академија знаности и умјетности, 1952, стр. 151.

29) Исто, стр. 153.

30) Исто, стр. 155.

31) Исто, стр. 164.

генитових Хрвата. Потом је г. Шулек доказивао да то није истина, него да су Чакавци у Далмацији и по њезину приморју и отоцима били још прије него су се Хрвати у оне крајеве доселили.

Ако је ово доказивање г. Шулека истинито, онда се слободно може рећи да Хрвата не само данас нема нигдје никако, него да их нигда није ни било као народа који се разликовао од Срба, већ да се једна грана српскога народа звала Хрватима, као нп. данас што се зову Црногорци, Брђани, Херцеговци итд.

Али ја нећу сасвијем овако да кобим Хрвата, као што их кобе њихови родољупци, него и сад мислим да су се стари Хрвати у језику разликовали мало од Срба, и да су данашњи Чакавци прави њихови остаци или потомци, и да се *по правди само они могу звати Хрватима*.³²⁾

Вук проналази чакавце и међу штокавцима, по разним областима, највише међу икавцима. Држао је да се ради о потомцима чакаваца који су се језички посрбили, као што су се неки под утицајем словеначког језика преметнули у кекавце. Приговара Шулеку и сличнима како нису уложили напор да истраже где све има остатака старих Хрвата, него су кренули другим путем. „Хрватски родољупци садашњег времена, видећи да је Чакаваца према Србима тако мало и желећи Хрвате умножити макар какијем славенскијем племеном, не само да нијесу марили да истражују гдје станују данас Чакавци и колико их има; него се – казаће Вук – још срде и на мене што се о томе трудим; али ћу ја и овдје опет да кажем јоште што о данашњијем Чакавцима, не ради поменутијех хрватскијех родољубаца, него ради познања нашега (славенскога) народа.”³³⁾

Потврду да истицање илирског имена није дошло од спремности да се жртвује хрватско име зарад српско-хрватске слоге него да су други разлози, налазимо у саопштењу самог Људевита Гаја, који је писао: „Како дакле да се препиремо што је код Србаља народно што ли није: код Србаља, у којих од олтара до чобана ништа бити не може што не би народно било; код Србаља, од који ми језик у својој мудрости и свом богатству и обичаје у својој изворности и чистоћи учити морамо, ако хоћемо да илирски живот обновимо; код Србаља, који су у светињи свога српства онај народни

32) Вук Стефановић Караџић, „Срби и Хрвати“, *Срби сви и свуда: о књижевности и језику (предговори, критике, полемике, чланци, писма)*, Андрићград, Андрићев институт, 2014, стр. 408.

33) Исто, стр. 409, 410.

дух и оно родољубство издржали којим смо и ми у новије доба ради слоге под пространијим именом илирства новим животом ускрснули; код Србаља, који су нам од старине све сачували, а којима ми мало или сасвим ништа гледе самога народнога живота дати не можемо.³⁴⁾

Истицањем илирског имена, Гај и илири нису одрицали хрватско име зарад заједничког имена са Србима, како ће се касније тумачити, већ су били у потрази за именом. Насупрот илирској концепцији која је обухватала штокавце, чакавце и кајкавце, убрајајући међу последње и Словенце, Вук је под једном народном целином узимао само штокавце. И на тој платформи, он је остао до краја. Обична је подвала да је потписивањем Бечког договора из 1850. Вук прихватио концепцију о заједничком језику Срба и Хрвата. „Читалац упућен да мисли да је Вук бирао између три наречја српскохрватског језика (штокавског, чакавског, кајкавског) биће изненађен кад се суочи с текстом *Правила*: избор између три наречја тамо се односи веома прецизно на избор између три дијалекта: екавског, ијекавског, икавског. Сва та три наречја су представљала делове штокавског, тј. српског језика. Криво тумачење потиче отуда што је касније промењено значење израза наречје, које је он имао у Бечком договору и у другим Вуковим текстовима, а текст Главних правила био је остављен далеко очију.³⁵⁾ Текст Правила саставио је управо Вук.

Вук није придавао велики значај туђим намерама и плановима, имао је своје и доследно их се држао. У писму Мушичком из 1833, Вук је писао: „Само да је Шокце дотле довести да рекну да су Срби и да приме наша слова, а нека верују што им драго (и Немаца и Мађара има од три закона, па су опет један народ).³⁶⁾ У писму Јустину Михајловићу из 1836, Вук вели: „Њих је тешко наговорити да признаду да су Срби, а ми бисмо луди били кад бисмо пристали на то да оставимо наше славно име и да примимо друго мртво (илирско) које данас у себи ништа не значи.³⁷⁾ Веровао је да савремени развој догађаја води ка томе да ће се и римокатолици и мухамеданци дати наговорити да су Срби, јер је верска мржња попустила и да

34) Миодраг Поповић, исто, стр. 301.

35) Петар Милосављевић, *Срби и њихов језик*, Приштина, Народна и универзитетска библиотека, 1997, стр. 31, 32.

36) Вук Стефановић Караџић, *Вукова преписка књ. II*, Београд, Државна штампарија Краљевине Србије, 1907, стр. 344.

37) Вук Стефановић Караџић, *Вукова преписка књ. VI*, стр. 287.

ће је просвећеност сасвим одстранити. „Али било то како му драго, сад је мрзост ова попустила. Сви паметни људи и од грчкијех и од римскијех Срба признају да су један народ и труде се да би мрзост због закона или сасвијем искоријенили или барем умалили што се више може, само је онима римскога закона још тешко Србима назвати се, али ће се по свој прилици и томе мало-помало навикнути; јер ако неће да буду Срби, они немају никаквог народног имена. Да реку да су једни Славонци, други Далматинци, трећи Дубровчани, то су све имена од мјеста у којима живе и не показују никаквога народа. Да реку да су Славени, то су и Руси, и Пољаци, и Чеси, и сви остали славенски народи. Да реку да су Хрвати, ја бих рекао да ово име по правди припада најприје само Чакавцима, који су по свој прилици остаци Порфиријенових Хрвата и којих се језик мало разликује од српскога, али је опет ближи српскоме него иједноме славенскоме нарјечју...”³⁸⁾ Након што каже да је Илир мртво име које не значи ништа, Вук указује на то како нас зову Мађари. „Особити спомен и похвалу овдје заслужују Маџари: они зову *Рац* (од *Rascianus*, од Рашке из *Рације*) свакога оног који српскијем језиком говори, а ако дознаду да је такови римскога закона, и ако би хтјели то да покажу, онда веле да је *напишта Рац*.”³⁹⁾ Вук се нада да ће, упркос наслеђеној мржњи и непријатељство, и исламизовани део Срба повратити своје имену и своје народу. „Од онијех пак турског закона не може се још ни искати да мисле што о овоме сродству; али како се међу њима школе подигну, макар и на турскоме језику, и они ће одмах дознати и признати да нијесу Турци него Срби.”⁴⁰⁾

О свему овоме мора се водити рачуна када се говори о Вуковој језичкој реформи, јер Вук није стандардизовао језик за Србију, већ за све Србе „без разлике вјерозакона и мјеста становања”.⁴¹⁾ Национално јединство тражило је језичко приближавање, народни језик као инструмент србизовања оних Срба који су били римског и турског закона. Језичко приближавање, међутим, нити је православне поунијатило нити су се римокатолици и мухамеданци прихватили српско име. Отишло се у смеру на који је Вук указао с

38) Вук Стефановић Караџић, „Срби сви и свуда“, *Срби сви и свуда: о књижевности и језику (предговори, критике, полемике, чланци, писма)*, стр. 388.

39) Исто, стр. 389.

40) Исто.

41) Милош Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд, Српска књижевна задруга и БИГЗ, 2003, стр. 7.

пуно ироније да уколико се не поделимо према језику, где би се за Хрвате узимали сви чакавци и кекавци „који су се на то име већ навикли“, а сви Штокавци сматрали Србима, остаје нам подела по вери. „Истина да би се иностранци могли насмијати овакоме нашем дијелењу народа у данашње вријеме, али што ћемо кад смо несрећни људи те се другачије не може.“⁴²⁾ Религија је, како ће то у наше време казати Милорад Екмечић, постала вододелница нација. „Нетачна је – каже он – врло распрострањена теорија да су посебне цркве раздвојиле Србе од истородних Хрвата. Цркве су раздвојиле само Србе.“⁴³⁾ Наша историја и наша култура, тешко да познаје човека који је уложио више напора да се то не догоди.

ВУКОВА НАЦИОНАЛНА ИДЕОЛОГИЈА

Копитар је веровао да ће језичко разграничење одвојити Србе од Руса, културно и политички. Тешко да су такве побуде биле непознате Вуку, али Вук је имао своју рачуницу. Он није помишљао да ће кидање с традицијом учинити да Срби од руских постану аустријски људи, већ је веровао да је то начин да они постану и своји и на своме – нација у правом значењу те речи. Али, Вуку је било јасно да сама кнежевина за то није довољна, већ окупљање Срба треба извршити на најширој основи. Никада се не сме заборавити, када се говори о Вуку, да је он дошао из Устанка који је, по речима Владимира Дворниковића, био „скраћено понављање целог ранијег државног развића, наставак државне идеје после прекида од четири века“.⁴⁴⁾ Узроци Устанка не могу се сводити на социјалне: беда, мука и зулум; било је тога и на другим местима и у већој мери. Устанак ни на који начин није био побуна сељака, нешто попут обичне жакерије. „Нема сумње, непосредни узрок остаје та Шумадија, безмерни талас храстових и букових шума, тада, у којој једва има вароши, сточарска и што је, по тези Цвијићевој главно, насељеничка, збег и хајдучија.

Али сем тог непосредног узрока треба приметити и истицати, – јер је истина, – и онај континуитет сна о држави и тради-

42) Вук Стефановић Караџић, „Срби и Хрвати“, *Срби сви и свуда: о књижевности и језику (предговори, критике, полемике, чланци, писма)*, стр. 412.

43) Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, Београд, Завод за уџбенике, 2007, стр. 7.

44) Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена*, Београд, Просвета, 2000, стр. 860.

цији који је трајао непрекидно и у другим деловима нашег народа и који је бар исто толико значајан међу узроцима Устанка.⁴⁵⁾ Идеја о слободном и уједињеном народу у независној земљи руководећа је идеја Вука Караџића, у име које је он спроводио своју реформу. Он се није варао да ће она бити могућна само у слободној земљи, у којој се није морало зазирати од католичке опасности и од тога, да би одвајање од црквеног језика значило националну пропаст. „Стари борац из Карађорђевог времена – каже Александар Белић – спојио је у појму слободе духовну и националну или политичку.“⁴⁶⁾ И Меша Селимовић је мишљења да је првенствена намера Јернеја Копитара била да увођењем народног језика уместо црквенословенског одвоји Србе од Руса, како би утврдио пут Аустро-Угарској политици али и католичкој пропаганди. Али, Вук није много марио за његове намере јер „он – вели Меша – своје дело ствара за слободни живот свога народа, а не за живот под аустроугарском доминацијом“.⁴⁷⁾

Овде је и основна идеолошко-политичка разлика између Вука и његових противника из реда „више класе народа нашег“. Оно што нису схватили критичари и писци, у погледу моћи народне песме, схватила је аустројска полиција. У акту Врховног полицијског звања, назначено је: „Ове песме, писане су подстрекачким изразима, које би смео да чита само неповодљив и искусан човек, а никако српска омладина, код које би оне изазвале жељу за опаком независношћу“.

Таква претња није виђена у славеносерпској литератури, иако је она била препуна историјских мотива. Песници су певали о Косову, глумци шетали по позорници са крунама српских владара, власт се не узбуђује јер то је само фолклор, легитимизам није угрожен. Официри који плешћу глумцима с крунама српских краљева остају готови пролити крв за бечког ћесара, њихова лојалност ничим није угрожена, нико их не сумњичи, могли су до миле воље србовати. Био је то, међутим, сукоб два различита погледа на свет, две сасвим различите идеолошко политичке концепције: феудалног легитимизма и национализма „мада су називи појмова, око којих се водио спор често били исти (народ, слобода, патриотизам,

45) Милош Црњански, „Вожд“, *Есеји и чланци II: Историја, полемике, разговори*, Београд, Задужбина Милоша Црњанског-Наш дом, 1999, стр. 188.

46) Александар Белић, *Дело Вуково*, Београд, Коларчев народни универзитет, 1937, стр. 22.

47) Меша Селимовић, *За и против Вука*, Београд, БИГЗ, 1988, стр. 89.

језик)⁴⁸⁾ Њихово вјерују било је: ми смо Срби, наша држава је Аустрија, а бечки ћесар – наш цар. Вредност свога Српства мерили су количином крви коју су просули под ћесаровим заставама, није ни чудо што је такво србовање гледано благонаклоно. Они су били лојални поданици Аустрије, тражили су своје место у њој и борили се за културну и националну афирмацију у оквиру монархије. Након 1848. појавиће се људи који иступају као део нације која има право на егзистенцију изван оквира Монархије. А то је, већ, генерација која је стасала под утицајем Вука и његове *Пјеснарице*.

Кидањем са црквенословенским језиком Вук је раскинуо са језичким традицијама вишег друштвеног слоја. Језик тог вишег слоја несумњиво је био способнији за изражавање одређених апстрактних појмова, али је проблем што је за његове носиоце и сам народ један апстрактан појам.⁴⁹⁾ Такав језик, одвојен од народа, ускраћен од живих народних сокова, није могао бити инструмент модерне националне културе.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар, *Дело Вуково*, Београд, Коларчев народни универзитет, 1937.
- Дворниковић, Владимир, *Карактерологија Југословена*, Београд, Просвета, 2000.
- Екмечић, Милорад, *Дуго кретање између клања и орања*, Београд, Завод за уџбенике, 2007.
- Ивановић Срезњевски, Измаил, *Вук Стефановић Караџић*, Београд, 1987.
- Ковачевић, Милош, *Српски језик и српски језици*, Београд, Српска књижевна задруга и БИГЗ, 2003.
- Милосављевић, Петар, *Срби и њихов језик*, Приштина, Народна и универзитетска библиотека, 1997.
- Поповић, Миодраг, *Вук Стеф. Караџић*, Београд, Нолит, 1987.
- Сапир, Едуард, *Језик*, Нови Сад, Дневник, 1992.
- Селимовић, Меша, *За и против Вука*, Београд, БИГЗ, 1988.
- Стефановић Караџић, Вук, „Срби сви и свуда“, *Срби сви и свуда: о књижевности и језику (предговори, критике, полемике, чланци, писма)*, Андрићград, Андрићев институт, 2014.
- Стефановић Караџић, Вук, *Вукова преписка књ. I-VII*, Београд, Државна штампарија Краљевине Србије, 1907.

48) Исто, стр. 40.

49) Исто.

- Стефановић Карацић, Вук, *Критике и полемике*, Нови Сад-Београд, Матица српска- Српска књижевна задруга, 1969.
- Стефановић Карацић, Вук, *Писма*, Нови Сад-Београд, Матица српска-Српска књижевна задруга, 1960.
- Стојановић, Љубомир, *Живот и рад Вука Стеф. Карацића*, Београд, Штампарија графичког завода „Макарије“ А. Д, 1924.
- Хердер, Јохан Готфрид, *Идеје за филозофију повести човечанства*, Сремски Карловци: Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2012.
- Црњански, Милош, *Есеји и чланци II: Историја, полемике, разговори*, Београд, Задужбина Милоша Црњанског-Наш дом, 1999.
- Шулек, Богослав, „Срби и Хрвати“, *Изабрани чланци*, Загреб, Југославенска академија знаности и умјетности, 1952.

Djuro Bodrozic

THE IDEOLOGICAL-POLITICAL ASPECTS OF THE VUK'S REFORM OF THE SERBIAN LANGUAGE

Resume

Language as a means of communicating and expressing thoughts and feelings is closely connected with the thinking, feeling and the whole spiritual and cultural life of the individual and the people. The issue of language has never been a strictly academic, linguistic question. The political context must always be taken into account because the issue of language is a part of everyday reality. The language issue with the Serbs was solved in the fight that Vuk Stefanovic Karadzic. Jerne Kopitar took a prominent place in that fight. His entire life will remain with Vuk and support his struggle for the national language in Serbian literature. What were his motives that led him: did he act in the interest of the Roman Catholic Church of the Austrian state or the Slovene thing? Kopitar, in all likelihood, believed that it was going together.

Kopitar believed that language separation would separate Serbs from Russians culturally and politically. It is difficult for such initiatives to be unknown to Vuk, but Vuk had his own calculation. He did not think that breaking with tradition would make Serbs change their pro-Russian orientation to the pro-Austrian, but believed that it was a way of becoming an independent nation. It was clear to Vuk

that this can not be achieved only with the Serbs in the then Serbian principality; it is necessary to gather on a wider basis without taking into account the religious affiliation. It is often pointed out that leaving the Church Slavonic language made a distance to the Russian language at the moment when she won the world renown.

It is forgotten that exactly in Vuk's time, the Russian literary language was broken with the Church Slavonic, so that the language could no longer be a bridge to the Russian language. The time when Serbian culture could rely on Russian through a common language in a way that resembled the medieval linguistic and cultural reciprocity of Orthodox Slavs was a long time ago. It was necessary to lay the foundations of a modern national culture based on the national language. Vuk Stefanovic Karadzic had all the qualities needed for such work.

Keywords: Vuk Stefanovic Karadzic, Jernej Kopitar, national language, Church Slavonic language, nation, religion, Serbs, Croatsians.

Срђан Словић*

*Институт за српску културу Приштина са привременим седиштем у
Лепосавићу*

МОНТЕСКЈЕОВ КОНЦЕПТ ПРИРОДНОГ СТАЊА, ПРИРОДНИХ И ПОЗИТИВНИХ ЗАКОНА И ОБЛИКА ВЛАДАВИНЕ**

Сажетак

Односима међу људима владају природни закони, који су резултат њиховог директног и практичног искуства. Човек трага за својим самоочувањем и жели мир којим би одржао своје благостање. У таквим околностима инстинктивно је усмерен на друге људе, а знање које је извукао из међудејстава са другим људима наводи га на жељу да живи у друштву. Природно стање је предуслов друштвеног, а природни закон предуслов позитивног стања. У успостављању друштвеног стања, а касније и владе и закона ниједна појединачна форма владавине није довољна – негде је то република, негде монархија, а негде деспотска владавина. У природном стању човек је свестан својих слабости, стидљив је и инстинктивно тежи миру и опстанку, што је његово природно право.

Они који желе да владају морају узимати у обзир географију, економију, карактер и постојеће законе људи зарад којих је влада и успостављена. Да би се све то остварило неопходни су мудрост и умереност. Основни циљ владе је одржавање поретка, закона, политичке

* Виши научни сарадник

** Рад је настао у оквиру пројекта Материјална и духовна култура Косова и Метохије ев. број 178028, који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

слободе и својине појединаца. У том циљу се Монтескје супротставља апсолутној монархији Француске тога периода и фаворизује енглески систем владавине. Најбољи облик владавине је онај у коме су законодавна, извршна и судска власт подељене и подложне провери како би се онемогућило да једна од њих превлада. Поседовање све три врсте власти од једног тела неумитно води ка деспотизму.

Кључне речи: природно стање, природни закони, владавина, подела власти, облици владавине.

1. УВОДНА ИЗЛАГАЊА

Француски просветитељи су представљали манифест борбе против заосталости, фанатизма, деспотизма и верског мрачњаштва. Основна идеја водиља француског просветитељства XVIII века било је веровање у могућност прогреса под руководством разума. Ништа на свету није било у стању да заустави победоносни ход људског разума. Били су склони да сâм ток историје тумаче кроз прогрес човечанства на основу разумске природе човека. Циљ им је био стварање бољег и праведнијег друштва. Идеал просвећености била је реформа, док му је последица неочекивано била револуција. Темелј француског просветитељства била је Локова теорија природног права, а одушевљење енглеском владавином било је темелј француског либерализма. Основ природног права није био у неком божанском бићу, већ у човеку чиме је право изједначено са разумом.

Монтескје је, као најзначајнији филозоф просветитељства, имао најјаснију представу о сложености социјалне филозофије, јер је предузео широку емпиријску анализу разноразних појава у друштву и држави. Све што је описао и објаснио тичало се стања ствари у Француској. У његовом опусу било је и контроверзи, као што су непроменљиви закони правде и уговора, а да је у исто време занемаривао уговоре и инсистирао на социолошком релативизму. С друге стране, његово проучавање карактера и типова владавине на основу физичких и друштвених околности постало је саставни део политичке мисли XVIII века. Његова теорија извршила је велики утицај не само у Европи (Арон), већ и у САД-у (федералисти). Монтескјеова теорија је трпела критике од теоретичара инспирисаних делима Канта, Хегела, Хајдегера и Ничеа, док је данас кри-

тикују постмодернисти. Предмет критике су разум и индивидуализам.

2. ОДНОС ПРИРОДНОГ СТАЊА И ПРИРОДНИХ ЗАКОНА КОД МОНТЕСКЈЕА (MONTESQUIEU)

Природно стање за Монтескјеа не представља правно стање. У његовој основи се налази рационалност човека, а у тој рационалности природни закони представљају човекову моћ. Када говори о природним законима, Монтескје мисли на законе у социолошком и развојном смислу. Реч закон представља правило које прописује признати ауторитет, кога други признају као таквог и који има право да креира такве законе. Ово је *conditio sine qua non* постојања закона, јер уколико га нема онда такво прописано правило није ништа друго него арбитарна заповест, акт насиља и тлачења.

Монтескјеов приступ тумачењу односа природног стања и природних закона је социолошки и разликује се од правног приступа негованог у XVII веку, али не може да се примени ни на социологију XIX и XX века. Монтескје је у свом главном делу „О духу закона“ („De L'esprit des lois“) желео да направи разлику између природног и позитивног закона.

Само дело је подељено у шест делова или 31 књигу. У првом делу (књига 1-8), расправља о законима генерално, а касније о људским и политичким законима изведеним из природе или водећих структура и принципа који намећу три базичне врсте владавине. Акценат није стављен само на класификацију владавине, већ на дистинкцију између умерених и деспотских владавина. У другом делу (књига 9-13), употпуњује критику класичне политичке филозофије и раног модерног либерализма предлажући нови либерални конституционализам енглеског типа и концепт поделе власти. У трећем делу (књига 14-19), истражују се препреке политичкој умерености са аспекта климе и природних услова. Овде Монтескје научно анализира политику и људску природу у односу на природу и историју, објашњавајући преовладавање деспотизма и недостатак политичке слободе током историје. У том периоду Монтескје поново посећује Енглеску истражујући дух динамизма и поделе које узрокују њен конституционализам. У четвртм делу (књига 20-23), указује на значај трговине и раста човечанства чиме је утврдио пут економској политичкој економији и глобализму. У петом делу (књига 24-26), наставља да комбинује теорију и праксу

дефинишући дистинктне категорије закона – одвајајући политичку од грађанске категорије, а религијски закон од локалних обичаја, у циљу обезбеђења индивидуалне слободе и општег поретка. Најзад, у шестом делу (књига 27-31), Монтескје истражује историју одређених римских и француских закона и предлаже нову историјску теорију права истражујући кључне аспекте конституционализма и умерености. Почев од модерне трговине до средњовековног француског права Монтескје укључује либералну мудрост реформе закона и духа било ког народа или владе.

У својој анализи полази од тзв. физичког човека, од иницијалног страха и мира у природном стању, трагањем за задовољењем физичких потреба човека, што би на крају врхунило успостављањем друштвеног стања и развојем сазнајних способности човека *per se*. Закон се може створити само у друштвеном стању, па је у оваквим околностима човек бојажљив, није достојан себе, не осећа се једнаким са другима и нема храбрости да уђе у стање рата.¹⁾ Супротно Хопсу (Hobbes) и Локу (Locke), Монтескје не изједначаје природно право и природно стање. Слично Русоу (Rousseau), он раскида са односима у природном стању као рационалним природним правом, које је директно знано природном човеку. Овакво стање своје оваплоћење добија у делатној природи човека, чиме се Монтескје дефинитивно издиже изнад Хопса и Лока. Ово је тзв. први природни закон. Други се тиче свести човека о својим слабостима којима придружује осећање својих потреба. Ради се о повезаности оног природног у човеку са тежњом за сазнањем која се потврђује у делатној суштини човека. Делатна суштина човека је сâм природни закон.²⁾

Монтескје овим раскида са традицијом *ius naturale* истичући да природно стање превазилази само себе и даје легитимитет читавом спектру форми подижући се на ниво друштвености (трећи и четврти природни закон). Истичући да је друштвеност утемељена на природности захваљујући делатној суштини људског ума Монтескје успешно повезује први и четврти природни закон.

Што се позитивног права тиче, оно није у колизији са природним законима (правом), јер оно произилази из духа природног

1) Lazar Vrkatić, *Izabrana dela, knj. 2 – ontologijski stav filozofije prava*, Mediterran Publishing, Nikola Janković, Novi Sad, 2009, str. 98-99.

2) Овде Монтескје не врши просту конверзију Хопсовог грађанског у природно стање, већ природним правом описује грађанско стање и грађанско друштво зато што описујући и само грађанско стање, он говори о природном праву.

права. Овим Монтескје жели да помири дуализам између природно-правног и позитивно-правног доводећи у везу ум са духом закона.³⁾ Природно стање, будући да је неправно стање, у одређеним моментима даје простор за глорификовање одређеног стања духа базираног на одржању постојећег стања – *status quo*; за Русоа је ово стање такође неправно, али служи као стандард којим се открива дегенеративни карактер друштвених норми.

Супротстављајући политичка и позитивна права примат даје овим потоњим, јер се, у исто време, супротставља Хопсу и Гроцијусу и њиховим концептима претправног и предморалног стања. Управо путем оваквог супротстављања изграђује свој концепт позитивног права. То потврђује и следећа његова реченица из „Духа закона“: „Закон, уопште узев, јесте људски ум уколико управља свим народима на земљи, а политички и грађански закони сваке нације морају бити само посебни случајеви примене тог људског ума“.⁴⁾ Монтескје успева да реалистично покаже и докаже да имамо законе који стварно постоје и због чега их имамо, а не због чега би требало да постоје.

Природно стање је стање мира, али друштвено није. У друштвеном стању, до којег се долази развојем људског ума кроз време, „свако поједино друштво почиње да осећа своју снагу што доводи до стања рата међу народима. Појединци почињу да осећају снагу и настоје да главне предности тога друштва окрену у своју корист што је и предуслов стања рата“.⁵⁾ Оваквим својим ставом Монтескје се приближава Русоу (Rousseau), а удаљава од Хопса и Лока. Човек није инстинктивно агресиван, јер у почетним стадијумима развоја неће имати довољно сазнања и спекулације о успостављању свог сопственог доминиона. Уместо тога, он ће бити свестан своје сопствене слабости, стидљив и инстинктивно гоњен да одржава мир и преживљава, што би било његово природно право. Међутим, приближавајући се Русоу, Монтескје се, у исто време, од њега и удаљава. Ту се не ради о контрасту између дескрипције и нормативности, јер Монтескје позитивном праву приписује дескриптивни и нормативни садржај. Штавише, описујући природни закон, он га и објашњава. Ум је тај који свој потенцијал ставља у примерену форму – форму закона.

3) Lazar Vrkatić, *Izabrana dela, knj. 2 – ontologijski stav filozofije prava*, стр. 100.

4) Монтескје Шарл, *Дух закона*, Филип Вишњић, Београд, 1989, стр. 16.

5) Исто, стр. 15.

Уколико законе преведемо на поље односа међу народима⁶⁾, њихова умна форма је међународно право.⁷⁾ Насупрот међународном праву, које је у време када је Монтескје излагао своје идеје још увек било у повоју, постоје политичка права, која се тичу односа оних који владају и којима се влада и грађанска права, која се тичу грађанских односа. Критикујући концепт политичких права у корист позитивних, Монтескје им се, у исто време, и враћа истичући да таква права представљају један особен однос између духа и самих права, и то онај најчистији. Премиса успостављања и постојања политичких права јесте општа воља (*volonté generale*), а та општа воља није ништа друго него ум. Политичка права се разликују од грађанских, јер је код ових других у питању однос између грађанског друштва и политичке државе. Оба ова права се временом сливају у одређени позитивно-правни систем. Онтолошки узрок му је ум, а историјски дух народа. Дух народа се разликује од парцијалног и провизорног, јер је то један лик духа оличеног у слободи.⁸⁾ Закони никако не треба да буду октроисани, јер они произилазе из поменутог духа народа, па му се онда враћају. Ефикасни су они закони које народ, како и сâм Монтескје каже, може да поднесе у зависности од поднебља, вере, обичаја и навика.

Монтескје није желео да продре у дух закона механички, сматрајући га једноставном компилацијом закона, већ га сматра једним потпуно новим методом приступа правосуђу.⁹⁾ Анализирајући односе између природног и позитивног права (закона) себи је задао троструки циљ: а) да дефинише структуру права и класификује целокупни спектар друштвених норми у циљу проналажења суштине легалне структуре датог друштва; б) да демонстрира путем историјске анализе динамичан однос између друштвених норми и закона и ц) да упозори суграђане о опасности од деспотизма уз јачање либерализма и хуманизма закона у свакој области друштвеног живота.¹⁰⁾ Односи међу људима узети заједно образују тип владе који најбоље одговара посебној нацији. У том циљу Монтескје апелује на правнике (судије) да увек гледају шире, изван писаних

6) Односи међу народима су, исто као и код Рејмона Арона, односи међу државама (сувереним политичким јединицама).

7) Lazar Vrkatić, *Izabrana dela, knj. 2 – ontologijski stav filozofije prava*, str. 101.

8) Исто, стр. 101.

9) Matthew Bergman, „Montesquieu’s Theory of Government and the Framing of the American Constitution“, *Pepperdine Law Review*, Vol 18, 1990, p. 7.

10) Исто, стр. 7.

закона и прилагоде их поменутим карактеристикама поднебља оличених у економији, географији, демографији и култури једног народа. Уколико се не узима у обзир дух закона, онда је и њихово спровођење отежано.

Начело правичности је једно од основних начела у јуриспруденцији и никако га не треба сматрати апстрактним филозофским концептом. Право и правичност су нераздвојни, иманентни једно другом јер једно имплицира друго. Закони нису као код Хопса пука заповест суверена, већ претходница остваривања политичких права. С друге стране, критеријум истинске владавине није као код Платона трансцендентна идеја добра, већ емпиријски смисао друштвених односа. Уколико се неко усуди да изврши трансплантацију закона једне земље на другу, доживеће неуспех, јер је свака влада јединствени производ свог природног и друштвеног окружења. Универзална решења за друштвене проблеме не постоје.

3. ОДНОС ИЗМЕЂУ ДУХА НАРОДА И ПРИНЦИПА ВЛАДАВИНЕ

Човек је подложен утицају различитих чинилаца: климе, религије, закона, принципа владавине, морала и обичаја.¹¹⁾ Свако друштво се карактерише посебним духом што нагони човека да функционише хармонично. Сви горе поменути чиниоци доводе се у везу са владином структуром и политичким слободама, из чега произилази однос између облика владавине и стила друштвених односа. Закон без духа је раван подвајању политичких од грађанских институција.

Религија је за Монтескјеа природна појава на коју утичу природни узроци. То је велика друштвена снага која подиже национални дух. Као резултат овог приступа, усвојио је утилитаристички поглед на религију видевши је као функционалну претпоставку постојања друштва јасно је одвојивши од политичког поља. Политички закони су тако направљени да утичу на вољу, а религијски да утичу на срце. Монтескје се залаже за религијску толеранцију, јер нетолеранција уништава њену друштвену корисност слабљењем њених природно уједињујућих снага.¹²⁾

11) Монтескје, *Дух закона*, стр. 213.

12) Matthew Bergman, „Montesquieu’s Theory of Government and the Framing of the American Constitution“, p. 10.

Монтескје је схватио витални однос између културне организације друштва и њеног облика владавине. Свако друштво се карактерише посебним осећајем за владавину од кога ниједна политичка структура више не може да одступа. Сматра такође да владе могу да преживе саме само у сагласности са духом народа. У том циљу истиче да се „закони успостављају а навике у понашању нас инспиришу – први произилазе из општег духа а други из посебне институције“.¹³⁾

Политички режими имају шансе за опстанком све док народ држи сентимент лојалности према режиму. Оног тренутка када базични принципи власти буду дерогирани, политички режими престају да функционишу. „Чим једном принципи владавине буду корумпирани, чак и најбољи закони постају лоши и окрећу се против државе. Исто важи и за обрнути случај: чим принципи владавине буду на здравој основи, онда и лоши закони имају исти ефекат као и добри; једном речју, снага принципа све привлачи ка себи“.¹⁴⁾ Дакле, политичка структура одражава социолошке и психолошке захтеве у оквиру посебног друштва преко поделе власти.

Законодавна власт такође треба да следи дух народа онда када није у супротности са принципима владавине. Подређујући владу општем духу закона, Монтескје позиционира силу која ограничава власт, налик гравитационој сили у односу на поступке званичника владе. Позитивно право такође дела у дијалектичком односу са духом народа.

Монтескје врши класификацију влада на републику, монархију и деспотске владе.¹⁵⁾ Оваква класификација влада представља три облика манифестације ума. Република се дели на аристократију и демократију. Демократије почивају на неколико базичних принципа: народ именује законодавну и извршну власт, а већина поданика има правну способност за обављање законодавне и извршне власти. Монтескје је ове три врсте владавине категорисао не према њиховој структури већ према њиховим легитимишућим принципима изведених из општег духа посебног народа. Основна особина монархија је каналисање једне воље у вољу свих. Деспотска власт има само једно правило да у њој нема власти.¹⁶⁾ Бази-

13) Монтескје Шарл, *Дух закона*, нав. дело, стр. 297.

14) Исто, стр. 116.

15) Исто, стр. 8.

16) Vrkatić, *Izabrana dela, knj. 2 – ontologijski stav filozofije prava*, стр. 102.

рајући се на класичним постулатима атинске демократије, три начела владавине иманентна трима облицима владавине су: врлина, част и страх.¹⁷⁾

Крхкост републиканских устава захтева да републиканска влада почива на навикама и ставовима грађанства ради подршке, јер грађанска врлина пружа одговарајућу снагу из ауторитета закона. У демократском облику републиканске власти треба пазити да личне амбиције не превладају дух једнакости и не подрију демократске власти. Управо из овог разлога Монтескје истиче да републиканске владе могу да постоје само на малим територијама.¹⁸⁾ Уколико је републиканска влада аристократска, њен осећај врлине треба да се испољава међу владајућим племством. Монтескје је фаворизовао овај облик владавине као енергичнији од демократије.

Док љубав према врлини закона образује водећи принцип републиканске владавине, код монархије су сами закони врлина. У монархијама Монтескје као владајући принцип сматра саму част краљевског порекла закона, а не, као у републикама, врлинску припадност њима. С друге стране, закони у монархијским владама одражавају идентитет одвојену од суверена, где независно законодавно тело ствара баријеру против деспотизма.¹⁹⁾ Закони су за Монтескјеа односи који условљавају постојање свега, од божанства до материјалног света, од човека до животиња. Дели их на природне и друштвене и сматра да природни закони долазе пре друштвених. Они су створени највишим разумом и непроменљиви су, док су друштвени променљиви, јер је њихов творац често ограничен и подложен предрасудама. Њихова вредност умногоме зависи од тога колико је законодавац успео да их усклади са животом људи²⁰⁾.

Водећи принцип деспотске владавине је страх, због тога што деспот влада без икакве количине народне воље. Владајући на овакав начин, страх од његове моћи је чинилац који принуђује на извршење његових одлука. Деспотизам је, такође, најефикаснији начин владања у царствима где становништво нема традицију самовладања. У оваквим условима фаворизује се прихватање арбитрарних

17) Исто, стр. 103.

18) Монтескје, *Дух закона*, стр. 165.

19) Монтескје се у оваквим случајевима бојао да Француска не буде деградирана у деспотизам шпанског типа, а примарни бедем против истог видео је у независном парламенту.

20) Radovan Radonjić, *Političke doktrine*, Obod Cetinje, Cetinje, 2010, str. 260.

правила. У свакој другој форми, деспотизам се сматра патолошким обликом владавине.

Типичан пример деспотизма за Монтескјеа су источне деспотије, којима је придодао и Кину. Суштина деспотске владавине јесте чињеница да деспот влада без ограничавајућих закона или традиције и поседује земљу својих поданика. Све оно што се односи на деспотизам тиче се одсуства слободе, владавине права, економског просперитета и институција приватне својине.

Вршећи овакву класификацију влада, Монтескје то чини на бази природе и принципа. Према природи, мисли на особу или групу која држи власт суверена, а према принципу, на страст која мора да анимира оне који су укључени у облик владавине како би је најбоље вршили. Уколико нема страсти, влада ће бити корумпирана и подривана споља и изнутра. Владе класификоване по природи су већ наведене - република, монархија и деспотизам. Дакле, сваки од облика владавине има своју природу и принципе на којима се разликује од другог облика. Примат даје републиканским владама, јер се у њима јавно добро боље познаје и осећа и ближе је грађанину. Оно захтева од њега да своје приватне интересе жртвује општем добру²¹⁾. Овим је Монтескје желео да покаже да позитивни закони нису произвољни већ да имају иза себе одређену логику. Што се облика владавине тиче, Монтескје се имплицитно залагао за уставну монархију.

4. МОНТЕСКЈЕОВ КОНЦЕПТ ПОДЕЛЕ ВЛАСТИ

Идеја о подели власти потиче од Аристотела (Aristotle) и не може се приписати само Монтескјеу. Аристотел је био први који је схватио разлику између прављења закона и њиховог спровођења у дело, чиме је артикулисао круту поделу између законодавне и извршне гране власти. Теорија о подели власти је свој пуни процват доживела у Енглеској током грађанског рата и *interregnuma*. Оваква подела се може наћи и у делима Лока, мада је он био приклоњенији Аристотеловој класификацији. У својој XI књизи Монтескје истиче да Грци нису могли да деле власт, јер нису имали свест о термину *citoyen*. Монтескје није довољно разумео значај полиса и грчку обичајност, већ их је схватао као модерне ентитете.²²⁾

21) Annelien de Dijn, *French Political Thought from Montesquieu to Tocqueville – Liberty in a Levelled Society?* Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p.21.

22) Vrkatić, *Izabrana dela, knj. 2 – ontologijski stav filozofije prava*, str.107.

Иако није био први који је инаугурисао доктрину о подели власти, Монтескје је био први који је разумео независну судску власт. Он је био први који је популаризовао тријаду између законодавне, извршне и судске власти и пренео поделу власти из поља теорије на праксу друштвених односа. То није била подела власти у правном смислу речи, већ баланс друштвене моћи као услов политичке слободе.²³⁾ Слобода за Монтескјеа није независност нити давање дозволе, већ безбедност индивидуа у њиховим животима и својине.²⁴⁾ Мада је много веровао у моћ правног система и његове могућности за обликовање јавног карактера, он је био довољно упознат са друштвеном потребом смештаја суштинских компоненти владе у тела представника интереса друштва. На основу тога су и све три гране власти три посебна извора правног ауторитета владине институције. Владине институције одговарају природним поделама између функција стварања права, спровођења и решавања спорова који произилазе из права. Најчешће цитирани цитат Монтескјеа у погледу поделе власти је следећи:

„Уколико су законодавна и извршна власт уједињене у једној особи или у исто тело судија, не можемо да говоримо о слободи; у том случају може доћи до опасности да исти монарх или сенат донесу тиранске законе и спроводе их на тирански начин. Слободе такође нема уколико судска власт није одвојена од законодавне и извршне. Уколико је прикључена законодавној власти, живот и слобода поданика били би изложени арбитрарној контроли, а сâм судија био и законодавац. Уколико би била прикључена извршној власти, судија би се понашао насилно и угњетавачки“.²⁵⁾

Монтескјеа у систему поделе власти посебно импресионира класни компромис у структури представничког тела – горњи дом као веће племића даје племству адекватан правни оквир за његову правну моћ. Што се монарха тиче, он се јавља као гарант извршне власти, а не појављује се код законодавне и судске власти. Горњи дом има моћ спречавања, а не одлучивања о законодавној власти. Судску власт врше лица из народа, што доводи до здравог односа

23) Суштина Монтескјеовог концепта поделе власти била је борба против деспотизма краља Луја XIV у Француској. Инспирисан Локовом теоријом поделе власти залагао се за то да ниједан орган не сме да обавља функцију другог, јер би концентрација власти у једној особи водила ка тиранији.

24) Bergman, „Montesquieu's Theory of Government and the Framing of the American Constitution“, p. 14.

25) Монтескје, *Дух закона*, стр. 151-152.

грађанина према власти јер се човек боји судства а не судије. Законодавно тело заседа редовно, а не често. Извршна власт на основу своје процене окупља законодавно тело и ставља га у дејство. Законодавна власт обуздава извршну тиме што прописује на који се начин спроводе закони које је донело то тело. Законодавна власт може да суди извршној у случају искварености; међутим, ово не значи да законодавна власт преузима прерогативе извршне. Овако организовани правни и политички систем пропада онда када законодавна власт бива искваренија од извршне. Закони које законодавац даје целом друштву морају да одговарају начелу сваке владавине. Однос закона према том начелу побуђује све покретаче владавине, а њено начело тиме добија нову снагу. Иако је грађански принцип себе промовисао преко извршне власти, модерно устројство државе почива на представничком систему, а тиме на бирократији која се образује као сама суштина извршне власти, али да би то уопште било могуће, морала би се прво успоставити могућност таквог устројства, а ту могућност даје извршна власт.²⁶⁾

Пример доктрине поделе власти је политички систем САД-а. Ова доктрина је у САД-у развијана до највишег нивоа. Конгрес има законодавну моћ, председник има извршну власт, а врховни суд и њему подређени судови имају судску власт. Постоји координација између ова три најважнија органа државе. Управо је оваква подела власти у САД-у дала подстицај за развој административног права, што није био случај у Енглеској. Врховни суд је имао моћ да било који акт законодавног тела прогласи невалидним. С друге стране, уколико другачије није законом утврђено, законодавну власт не може да врши било извршна било судска, као што извршну не може да врши законодавна или судска или судску извршна или законодавна. Један од типичних примера поделе власти у САД-у је Никсонова (Nixon) афера Вотергејт (Water Gate) – јер је америчког председника Врховни суд прогласио кривим.

Амерички федералисти су одавали велику захвалност Монте-скјеу истичући да ниједан аутор није био толико цитиран и није представљао такав ауторитет као Монте-скје. Оиграо је велику улогу приликом прављења америчког устава.²⁷⁾ Монте-скје је ум-

26) Vrkatić, *Izabrana dela, knj. 2 – ontologijski stav filozofije prava*, str. 109.

27) Donald S. Lutz, "The Relative Influence of European Writers on Late Eighteenth-Century American Political Thought, *The American Political Science Review*, 78, March, 1989, pp. 189-197.

ногоме користио историјска истраживања да би боље осветлио савремене догађаје. На токове историје утицали су како велике историјске личности, тако и природа самих догађаја²⁸⁾. Следећи Токвила, Рејмон Арон је инаугурисао историјско-социолошки правац у теорији међународних односа, који је представљао велики корак напред ка институционализму и либерализму. То није проста комбинација историје и социологије, већ мултидисциплинарни приступ у коме централно место заузимају политичка проучавања²⁹⁾.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Монтескје је својим теоријским опусом дао велики допринос развоју политичке филозофије и социологије. Био је идејни творац Француске буржоаске револуције и много више од осталих енциклопедиста оставио дубок траг у историји политичке мисли.

Један од најупечатљивијих закључака до којих је дошао тичали су се чињенице да околности у којима људи живе и раде (клима, земљиште, географски и из њега изведен геополитички положај) имају директан утицај на национални менталитет, стање духа и морале темпераменте и диспозиције, наслеђене облике конститутивних обичаја и навика уграђених у национални менталитет. Потоњи француски теоретичари XX века, Арон, Ренувен и Дирозел (Renouvin, Duroselle)³⁰⁾ ће ове чињенице назвати дубинским снагама или чињеницама које доносиоци спољнополитичких одлука треба да узимају у обзир приликом вођења спољне политике. Доводили су их у везу са моћи и националним интересом једне земље. Одатле и чувени плурализам Рејмона Арона, што га је одвојило од класичних реалистичких теоретичара.

Питање слободе је добило посебан облик у његовом учењу и није резултат супериорне грађанске моралности, већ добре организације државе. Правда произилази из природних закона и има примат у односу на позитивне. Ишао је доста даље од осталих просветитеља, јер је покушао да помири разум и емпирију истичући по-

28) Vukašin Pavlović, „Tokvilov doprinos političkoj sociologiji“, *Politeja*, naučni časopis Fakulteta političkih nauka u Banja Luci za društvena pitanja, god. IV, br. 8, 2014, str. 266.

29) Срђан Словић, „Аронова историјска социологија и савремени међународни односи“, у зборнику: *Наука и стварност* (приредили: Мишко Кулић и Марија Летић), Филозофски факултет, Пале, 2017, стр. 10.

30) Срђан Словић, *Аронова теорија међународних односа и актуелно косовско питање*, Институт за српску културу, Приштина/Лепосавић, 2009, стр. 50.

требу да разум оперише у различитим окружењима и производи различите институције на различитим местима. Управо сплет различитих елемената тј. физичких, менталних и институционалних обликује „дух закона“, мада је однос између институција и неинституционалних појава неспојив са теоријом природног права.

Монтескје је свој револуционарни допринос политичкој филозофији и либералном конституционализму дао теоријом о подели власти на законодавну, извршну и судску. Управо је та подела власти била гарант политичке слободе. Идеални облик владавине била би уставна монархија која уравнотежује положај монархије, аристократије и народа. Нема слободе уколико једно тело врши све три врсте власти. У циљу заштите од злоупотреба власти, Монтескје се не позива ни на природни закон ни на друштвени уговор, већ на принцип уставне владавине. Потенцијални кршилац закона наилази на законске препреке.

Мањкавост његове теорије тиче се неодређености око надлежности између извршне и законодавне власти, а у односу између приватне и јавне сфере није предвиђен начин заштите приватне сфере.³¹⁾ Монтескје даје примат држави (законотворцу). Позива се на уско бирачко тело, а монарху даје велика овлашћења тако да они којима се управља остају одговорни према онима који управљају уместо да буде обрнуто.

ЛИТЕРАТУРА

- Bergman Matthew, „Montesquieu’s Theory of Government and the Framing of the American Constitution“, *Pepperdine Law Review*, Vol 18, 1990, pp. 1-42.
- Dijn de Annelien, *French Political Thought from Montesquieu to Tocqueville – Liberty in a Levelled Society?* Cambridge, Cambridge University Press, 2008.
- Lutz S. Donald, “The Relative Influence of European Writers on Late Eighteenth-Century American Political Thought“, *The American Political Science Review*, 78, March, 1989, pp. 189-197.
- Pavlović Vukašin, „Tokvilov doprinos političkoj sociologiji“, *Politeja*, naučni časopis Fakulteta političkih nauka u Banja Luci za društvena pitanja, god. IV, br. 8, 2014, str. 265-300.
- Radonjić Radovan, *Političke doktrine*, Obod Cetinje, Cetinje, 2010.
- Vrkatić Lazar, *Izabrana dela, knj. 2 – ontologijski stav filozofije prava*, Mediterran Publishing, Nikola Janković, Novi Sad, 2009.

31) Dragica Vujadinović-Milinković, *Političke i pravne teorije*, Pravni fakultet, Beograd, 1996, str. 184.

- Vujadinović-Milinković Dragica, *Političke i pravne teorije*, Pravni fakultet, Beograd, 1996.
- Монтескје Шарл, *Дух закона*, Филип Вишњић, Београд, 1989.
- Словић Срђан, „Аронова историјска социологија и савремени међународни односи“, у зборнику: *Наука и стварност* (приредили: Мишко Кулић и Марија Летић), Филозофски факултет, Пале, 2017, стр. 9-23.
- Словић Срђан, *Аронова теорија међународних односа и актуелно косовско питање*, Институт за српску културу, Приштина/Лепосавић, 2009.

Srdjan Slovic

MONTESQUIEU'S CONCEPT OF NATURAL STATE, NATURAL AND POSITIVE LAWS, AND KINDS OF RULE

Resume

Natural state of man is the state of fear and peace, and it represents a pre-condition of social state creation. The laws are to be created in social state. Contrary to Hobbes and Locke, Montesquieu does not put at the same level natural law and natural state. Sociability is based upon naturalness thanks to practical essence of man. In the measure social state is the result of natural one, in the same measure positive law is the result of natural one. The balance between natural law and positive law is to be achieved by the link between intellect and spirit of law.

Social state is a state of war since man starts feeling his strength in it, and try to turn all advantages to his own side. Here, Montesquieu is approaching Rousseau, but it goes any further since he attributes to positive law explanatory content.

Relationships among people form the type of rule which suits best to a specific nation; characteristics of area embodied in economy, geography, demography, and culture have impact on the spirit of law of some country.

The role of the constitution is to moderate the abuse of power, so that Montesquieu distinguishes three types of government: republican, monarchical and despotic. In the republican type the people is possessed with supreme power; in the monarchical a single person governs by fixed and established laws, and in the despotic government a single person directs everything by his own

will. Montesquieu vigorously fought against despotic government. Republican government can be subdivided into aristocracy and democracy. In a despotic government there can be no check of the power of the prince. In aristocracy, the legislative and executive authority are in the same hands. In democracy, the corruption of government sets in when the people attempt to govern directly and try to debate for the senate, to execute for the magistrate and to decide for the judges.

Montesquieu makes a good balance between three types of power: legislative, executive and judicial. Strict separation of power is a *conditio sine qua non* of the existence of liberty. His doctrine of separation of power is well-applied on the political system of USA: Congress has got legislative power, president has got executive power, and Supreme Court has got judicial power.

Key words: natural state, natural laws, rule, separation of power, kinds of rule.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

39

Марија Ђорић

ПОВЕЗАНОСТ ИЗМЕЂУ КОЦКАЊА
И ХУЛИГАНИЗМА: СЛУЧАЈЕ СРБИЈЕ

57

Сања Стошић

УТИЦАЈ ШПАНСКЕ КОЛОНИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ
НА ФОРМИРАЊЕ ФИЛИПИНСКОГ
НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

81

Александар Врањеш

ОДНОС ЉУДСКИХ ПРАВА И ГРАЂАНСКИХ
СЛОБОДА НА ИНТЕРНЕТУ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ
ПОЛИТИЧКОГ КОМУНИЦИРАЊА

Марија Ђорић*

Институт за политичке студије, Београд

ПОВЕЗАНОСТ ИЗМЕЂУ КОЦКАЊА И ХУЛИГАНИЗМА: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ**

Сажетак

Рад се бави истраживањем могуће повезаности између коцкарских склоности у спортским кладионицама и хулиганизма, на простору Србије. Имајући у виду да хулиганизам и коцкање представљају врсте ризичног понашања, аутор креће од претпоставке да постоји одређени каузалитет између ове две врсте појава. У циљу доказивања ове хипотезе, спроведено је анкетирање на територији Србије на случајном узорку од 829 испитаника. Резултати истраживања су, сем структуре (полне, старосне, образовне) коцкара у кладионицама, показали да скоро 1/5 испитаника који упражњавају овај тип коцке, припада хулиганским групама. На тај начин су остварени примарни циљеви истраживања. За добијање релевантних резултата коришћена је метода дескриптивне статистике, а сем сазнајне, ово истраживање има и апликативну вредност која се може реализовати у различитим програмима превенције ризичног понашања.

Кључне речи: коцкање, хулиганизам, хулигани, спортске кладионице, насиље, Србија, екстремизам, ризично понашање.

* Научни сарадник. Аутор се захваљује својим студентима са мастера „Тероризам, организовани криминал и безбедност“ при Ректорату у Београду, који су помогли ово истраживање спровођењем анкета на терену.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачког пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ (евиденциони број 179009), финансираном од стране Министарства просвете и науке Републике Србије.

1. УВОД

Хулиганизам¹ представља један од безбедносних проблема у Србији. Имајући у виду да су српски хулигани популаран инструмент политике, тј. да су политички употребљиви, можемо говорити о тзв. *политизацији хулиганизма*,² што у великој мери отежава институционалну борбу против ове врсте социјалног насиља. Хулиганизам се може схватити у ширем и ужем смислу речи. У ширем контексту под хулиганизмом подразумевамо сваку врсту насилног, силедијског или уличарског понашања, док хулиганизам у ужем смислу речи имплицира насиље спортске публике, што потврђује и следећа дефиниција: “Хулиганизам је насилно понашање, којим део публике инспирисан спортским догађајима, кроз припадање навијачкој групи, изграђује свој персонални идентитет, који исказује фрустрацијску агресију деструкцијом материјалних ствари или повређивањем противника”.³

Наведена дефиниција нам указује на неколико значајних елемената хулиганизма, а то су: *насиље*, *потврда идентитета*⁴ и *спортска приредба*, тј. утакмица. Насиље је основни елемент који ствара снажну дистинкцију између навијача и хулигана. Док навијач може бити свака индивидуа која пасионирано подржава одређени спортски тим, хулиган спада у ону мању али екстремну групу навијача, којој спорт није примаран, већ насиље које ће пра-

1) У Србији до сада није много пажње посвећено научном одређењу хулиганизма. Навешћемо нека од савремених истраживања: Љубица Бачанац, Небојша Петровић, Ненад Манојловић, *Спорт и насиље: емпиријска анализа насиља у спорту Србије*, Спортски савез Србије, Београд, 2016; Марија Ђорић, *Хулиганизам: насиље и спорт*, Наука и друштво Србије, Београд, 2012; Саша Милојевић и остали аутори, *Млади и хулиганизам на спортским приредбама*, ОЕБС – мисија у Србији, Београд, 2014; *Медији, спорт, насиље: извештај истраживања*, Министарство омладине и спорта Републике Србије, Удружење спортских новинара Србије, Београд, 2009; Више радова из области социологије спорта у којима се елаборира и хулиганизам је објавио и Драган Коковић.

2) Видети више о томе у: Марија Ђорић, „Политизација хулиганизма”, *Политичка ревија*, бр. 3, 2010, стр. 379-400

3) Marija Đorić, *Huliganizam: nasilje i sport*, Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2012, стр. 73.

4) Више о идентитету видети у: Љубиша Деспотовић, *Глобализација и геополитика идентитета*, Каирос, Сремски Карловци, 2017.

тити одређени спортски догађај.⁵ Кроз насиље⁶ се хулигани потврђују у навијачком свету, борећи се за своје место “првог” у тој неформалној хијерархији. Као потврду да је насиље саставни елемент сваке хулиганске групе, можемо дати пример “иницијације” српских хулигана. Наиме, неписано је правило да навијач пре него што постане члан хулиганске групе, мора имати забележен напад на полицајца.⁷ То је она невидљива линија коју појединац мора да прође како би од навијача постао хулиган. Уласком у хулиганску групу се потврђује идентитет и добија се осећај припадности који је и те како потребан за младог човека.⁸ Трећи елемент који одређује хулиганизам је утакмица, тј. спортски догађај, међутим, насиље хулигана не мора бити актуелно само за време спортских дешавања. Често се туче супарничких хулиганских група организују пре или после утакмица, а суштина је у томе да се подела врши по принципу “Ми” и “Они”.

Према изворима МУП-а данас је у Србији регистровано 40 навијачких група са око 3000 припадника. Међу њима се налазе навијачи који су категорисани као:⁹

- а) ненасилни
- б) потенцијално насилни
- в) насилни, тј. хулигани

Како је насилничко понашање саставни и чак доминантни део хулиганске групе, онда с правом хулиганизам можемо сврстати у сферу ризичног понашања. Иако је широка лепеза онога што можемо оквалификовати као ризично понашање, под овом појавом се могу сматрати сва она понашања којима се у опасност доводе властито здравље и угрожавају друштвене вредности.¹⁰ Имајући у виду да је једно ризично понашање често праћено другим обли-

5) Ово се најексплицитније може објаснити улогом “вође навијача” који током целе утакмице стоји леђима окренут стадиону, координирајући навијачку сцену. Тиме се показује да је спорт маргиналан у односу на навијање.

6) Више о насиљу међу младом популацијом видети у: Адријана Грмуша, „Сложеност одређења електронског вршњачког насиља као феномена савременог друштва”, *Српска политичка мисао*, бр. 1, 2016, стр. 325-343.

7) Marija Đorić, *Huliganizam: nasilje i sport*, Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2012, стр. 79.

8) Чланови хулиганских група су претежно млади људи узраста од 16 до 30 година.

9) Предраг Величковић, “Утврђеност оспособљености полицијских службеника Полицијске Управе у Новом Саду за обезбеђење спортских манифестација повећаног ризика”, *Безбедност*, бр. 1, 2012, стр. 26.

10) Милана Љубичић, “Преглед дефиниција и трендова ризичних понашања младих”, *Теме*, бр. 1, 2012, стр. 86.

цима ризичног понашања¹¹, циљ овог рада је био да испита могући каузалитет између хулиганизма и коцкања у кладионицама. Заправо, основно истраживачко питање је било: да ли је хулиганизам, као ризично понашање, повезан на неки начин са коцкањем у спортским кладионицама?

За истраживање је циљано изабрана ова врста коцке, из разлога што је реч о спортским кладионицама у којима се људи кладе претежно на фудбалске утакмице, а чланови хулиганских група у Србији највише прате фудбал и учествују у тучама поводом фудбалских утакмица. Спортске кладионице су у нашој средини постале популарне 90-их година 20. века, да би данас остале једно од омиљених места окупљања како мушке, тако и женске популације.¹²

До 20. јула 2016. регистровано је 1.750 спортских кладионица у Србији, а укупан приход Пореској управи од кладионица је износио 1.579.499.385 динара.¹³ У поређењу са земљама у региону по броју регистрованих кладионица, Србија је на средини лествице. Тако на пример, у Хрватској има 2.329 кладионица, док је у БиХ тај број 1.107.¹⁴

Према међународној класификацији коцкања¹⁵, постоје две основне врсте овог поремећаја:

1. Проблематично коцкање које се повезује са одређеним начином живота.
2. Патолошко коцкање које подразумева поремећај контроле импулса и понашања.

На основу података Института за јавно здравље “Батут” из 2014. године, у Србији је 54,6 % популације некада у животу учествовало у играма на срећу, од чега се 17,2 % становништва

11) Више о томе видети у: Neven Ricijaš, Dora Dodig, Aleksandra Huić, Valentina Kranželić, *Navike i obilježja kockanja u urbanim sredinama*, Zagreb, 2011, https://bib.irb.hr/datoteka/654654.IZVJESTAJ_-_KOCKANJE_ADOLESCENATA.pdf

12) Иако кладионице претежно посећује мушка популација, бележи се све већи број жена које упражњавају овај вид коцкања.

13) <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/trecina-srbije-zivi-od-kladionice-sportske-igre-na-srecu-postale-jaka-privredna-grana/vvg5xm2>, 05.10.2017.

14) Исто

15) Треба разликовати коцкање као вид забаве од патолошке врсте ове појаве. Патолошки коцкари су посебна категорија код којих је све подређено коцки, што укључује дугове, деструкцију приватног живота, међуљудских односа итд. Ова врста коцкара често пати и од депресије, анксиозности, поремећаја пажње, а неретко се јавља и зависност од других врста порока попут дроге, дувана и алкохола.

кладило у току живота.¹⁶ Сматра се да укупно 3,7 % одраслог становништва у Србији поседује ризик од неке врсте коцкања, док се од тог броја 0,3-0,7 % може сврстати у патолошке коцкаре. Према проценама СОС центра за одвикавање и лечење од коцке, у Србији 350.000 људи болује од болести зависности коцкања.¹⁷ У земљама ЕУ коцкање у кладионицама упражњава 17,2 % људи у односу на друге облике коцке.¹⁸ На основу постојећих извештаја, видимо да се српски просек клађења у спортским кладионицама поклапа са просеком ЕУ.

2. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Циљ истраживања је утврђивање могуће повезаности између коцкања у урбаним срединама (које се најексплицитније исказује у посећивању спортских кладионица) у Србији и припадности навијачко-хулиганским групама. Истраживачко питање гласи: Да ли је хулиганизам као ризично понашање, повезан са коцкањем (и на који начин)?

Овим истраживањем смо желели да реализујемо још један циљ, а то је - стварање увида о структури (старост, пол, образовање) људи који се коцкају у спортским кладионицама. Резултати истраживања би могли да буду примењени у широј социјалној подршци, у циљу превенције ризичних облика понашања.

Узорак: Испитивање је спроведено на узорку од 829 испитаника (коришћена је метода случајног узорка). Испитаници су особе које упражњавају коцкање у спортским кладионицама, у оквиру чега је покривена готово целокупна територија Србије: Рума (42 испитаника), Врњачка Бања (48 испитаника), Београд (206 испитаника), Нови Сад (84 испитаника), Врање (35 испитаника), Ниш (50 испитаника), Крагујевац (55 испитаника), Кикинда (32 испитаника), Власотинце (23 испитаника), Сремска Митровица (44 испитаника), Бајина Башта (28 испитаника), Аранђеловац (23 испитаника), Ивањица (40 испитаника), Стара Пазова (21 испитаник), Барајево (35 испитаника), Пирот (63 испитаника). Анкетирање је спроведено од 1. априла до 1. маја 2016. године.

16) <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/Izvestaj%20srpski%20web.pdf>, 02.10.2017.

17) http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=08&dd=06&nav_category=12&nav_id=632772, 22.10.2017.

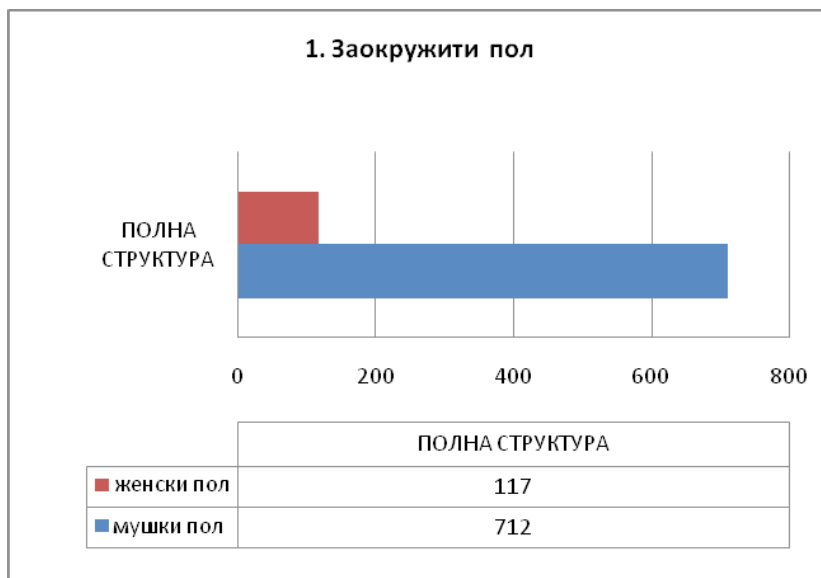
18) Zoričić Zoran, Torre Robert, Orešković Anto, "Kockanje i kladenje – ovisnosti novog doba", *Medicus*, br. 2, 2009, стр. 207.

Методe: За потребе истраживања је направљен анкетни упитник који су попуњавале особе у спортским клубовима широм Србије. Упитник је затвореног типа и садржи осам питања. Анализа података који су прикупљени анкетирањем испитаника се заснива на примени метода дескриптивне статистике. На основу добијених одговора настојали смо да прикупимо релевантне податке који су у складу са циљевима истраживања.

3. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И РАСПРАВА

У овом раду ће се изнети дескриптивни резултати истраживања, који могу бити од користи када је реч о коцкарским склоностима нашег становништва, укључујући његову структуру (пол, старост, образовање). Осим тога, истраживање ће покушати да утврди на који начин су припадници хулиганских група инволвирани у коцкање у спортским клубовима, с обзиром да је тачка која спаја коцкање и насиље хулигана оквалификована као – ризично понашање.¹⁹

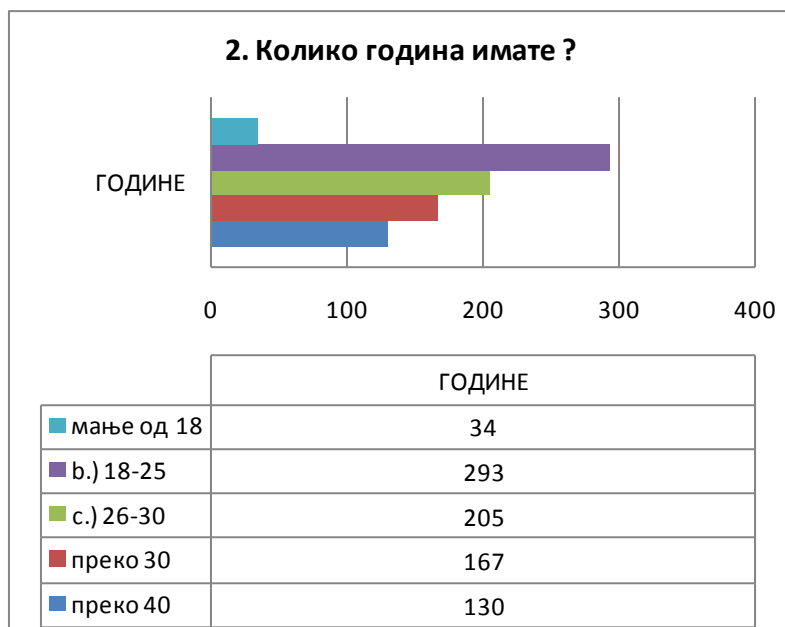
Графикон бр. 1

19) Више о повезаности ризичних облика понашања видети у: Neven Ricijaš, Dora Dodig, Aleksandra Huić, Valentina Kranželić, *Navike i obilježja kockanja u urbanim sredinama*, Zagreb, 2011, https://bib.irb.hr/datoteka/654654.IZVJESTAJ_-_KOCKANJE_ADOLESCENATA.pdf

1. Прво питање у упитнику је утврдило полну структуру становништва у Србији које се клади у спортским кладионицама (графикон бр. 1). Од укупно 829 испитаника 712 су били припадници мушког пола, тј. 86%, док су жене чиниле 14 % анкетираних (117 испитаника). Процентуално гледано, највећи број анкетираних су мушкарци, што можемо објаснити тиме да су припадници мушког пола по природи више заинтересовани за праћење спортских дешавања, а тиме и за клађење у спортским кладионицама.²⁰

Графикон бр. 2

2. Уз помоћ другог питања смо утврдили старосно доба људи који се коцкају у спортским кладионицама (графикон бр. 2). Када анализирамо резултате из другог питања, можемо видети да од 829 анкетираних, њих 34 припада старосној групи која има мање од 18 година (4%), 293 испитаника припада старосној групи 18-25 година (35 %), 205 припада старосној групи 25-30 година (25 %), док 167 особа чини старосну групу која има преко 30 година (20 %), да би 130 анкетираних припадали старосној групи која има преко 40

20) Према опсежном истраживању које је спровео Институт за јавно здравље “Батут”, око 91% мушкараца се током 2016. године кладило у спортским кладионицама, док су остатак испитаника чиниле жене. Извор: <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/Izvestaj%20srpski%20web.pdf>, 02.10.2017.

година (16 %). Куриозитет је да је чак 4% анкетираних особа које су малолетне, учествовало у коцкању, иако је то законом забрањено. Највећи број анкетираних, тј. 35 % који одлазе у спортске кладионице, припадају младим људима (углавном средњошколцима и студентима) узраста од 18 до 25 година.

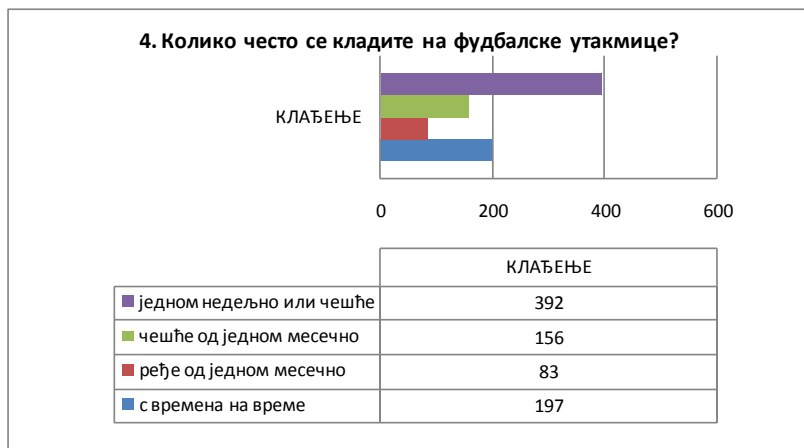

Графикон бр. 3

3. Треће питање је требало да одреди степен образовања. На питање *Који ниво стручне спреме имате?*, 36 је одговорило - основна школа, 481 - средња школа, факултет 280, мастер или докторат - 32 (графикон бр. 3). Процентуално посматрано то изгледа овако:

- Основна школа: 4 %
- Средња школа: 58 %
- Факултет: 34 %
- Мастер или докторат: 4 %

Испитаници са најнижом стручном спремом (основна школа), као и они који имају други и трећи степен стручне спреме (магистратуру и докторат) најмање посећују кладионице. Најбројнији посетиоци кладионица су они испитаници који имају средњошколску стручну спрему (58%).

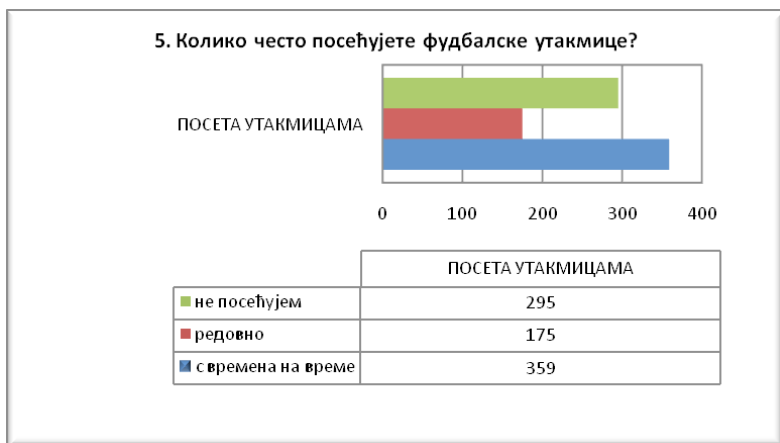

Графикон бр. 4

4. Четврто питање је гласило: *Колико често се кладите на фудбалске утакмице?* Овим питањем је требало да се утврди континуитет коцкања (графикон бр. 4). Анализа резултата је показала да се једном недељно или чешће клади 392 анкетираних, чешће од једном месечно 157, ређе од једном месечно 83, док се с времена на време клади 197 анкетираних. Процентуално посматрано то изгледа овако:

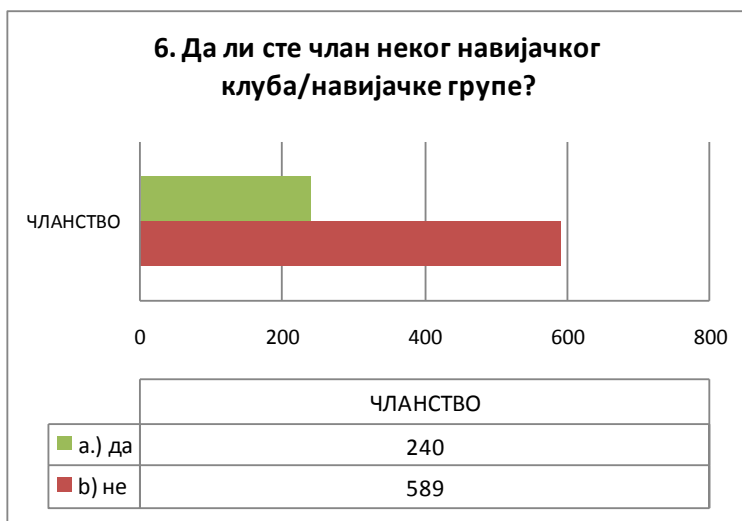
- Једном недељно или чешће: 47 %
- Чешће од једном месечно: 19 %
- Ређе од једном месечно: 10 %
- С времена на време: 24 %

Код највећег броја анкетираних (47%) може се приметити континуитет у клађењу, тј. једном недељно или чешће, што указује на одређени степен зависности од коцке. Већина из ове прве најмногобројније групе је чак сугерисала анкетарима да фали одговор који се не налази у упитнику и који би они заокружили, а то је - да се коцкају сваки дан.

Графикон бр. 5

5. Из петог питања (*Колико често посећујете фудбалске утакмице?*) смо утврдили колико су они који се коцкају у кладионицама пасионирани љубитељи фудбала (графикон бр. 5). Резултати су следећи: редовно фудбалске мечеве посећује 175 анкетираних (21%), с времена на време посећује 359 анкетираних (43%), док 295 анкетираних (36%) уопште не посећује фудбалске утакмице. Нас је највише интересовала ова прва група испитаника, јер је потенцијална база из које ћемо тражити спону између клађења и навијачко-хулиганских група.

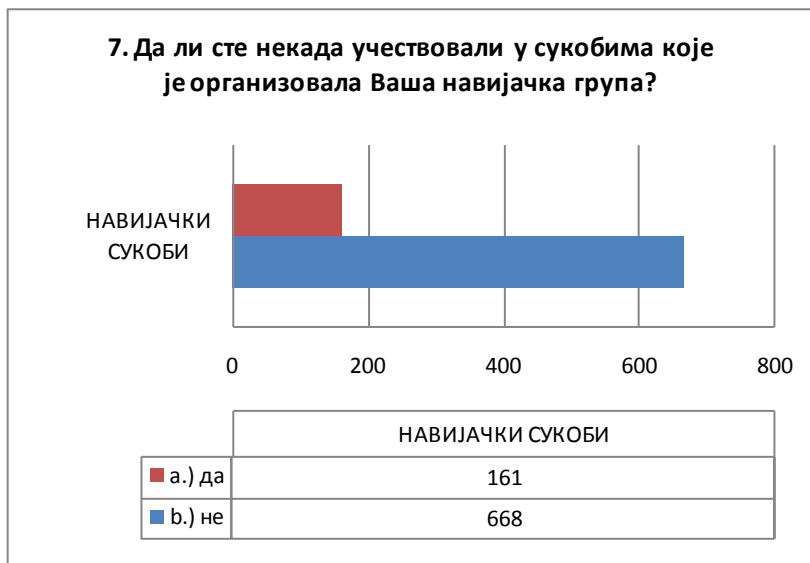

Графикон бр. 6

6. Шесто питање је веома важно за ово истраживање јер ће нам директно дати одговор који проценат навијачке популације посећује спортске кладионице (графикон бр. 6). На питање *Да ли сте члан неке навијачке групе?*, 240 испитаника одговорило је позитивно, док је 668 испитаника дало негативан одговор. Процентуално посматрано то изгледа овако:

- Да: 29 %
- Не: 71 %

Скоро 1/3 анкетираних (29%) су признали да су чланови навијачких група. Међутим, највећи број испитаника (71%) не припада ниједној навијачкој групи. Уколико направимо компарацију са претходним питањем видећемо да 21% редовно иде на утакмице, док чак 29% анкетираних истиче да су и чланови навијачких група. То нас наводи на закључак да 8% особа које су анкетиране, иако су чланови навијачких група, не посећује редовно фудбалске утакмице.

Графикон бр. 7

7. На питање *Да ли сте некад учествовали у тучама које је организовала²¹ Ваша навијачка група?*, потврдно је одговорио 161 испитаник (19%), а негативно 668 испитаника (81%). Ово питање ће нам на најдиректнији начин показати који проценат људи који се

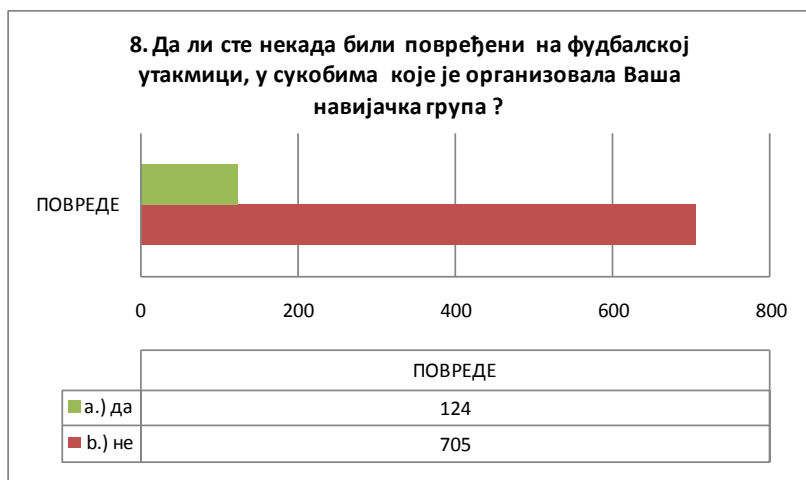
21) Ова реч је наглашена јер су организовани сукоби *differentia specifica* хулиганских група.

кладе у спортским кладионицама, могу бити потенцијални чланови хулиганских група, јер је виолентност најдоминантнија карактеристика хулиганске супкултуре. Узимајући у обзир одговоре из:

- 5. питања (*Да ли редовно посећујете фудбалске утакмице?*),

- 6. питања (*Да ли припадате некој навијачкој групи?*) и

- 7. питања (*Да ли сте некад учествовали у навијачким сукобима које је организовала Ваша навијачка група?*), можемо видети да је позитиван одговор у сва три питања приближан (око 20 %), из чега произилази закључак да се скоро 1/5 људи који одлазе у спортске кладионице могу довести у потенцијалну везу са хулиганском супкултуром (графикон бр. 7).

Графикон бр. 8

8. Последње, осмо питање, такође може бити показатељ припадности хулиганској супкултури и оно гласи: *Да ли сте некада били повређени на фудбалској утакмици у сукобима које је организовала Ваша навијачка група?* Потврдно је одговорило 124 испитаника (15%), а негативно 589 испитаника, тј. 85% (графикон бр. 8). Сходно закључцима из претходних питања, можемо видети да је овде нешто мањи проценат анкетираних одговорио потврдно, за које се може претпоставити да су чланови навијачко-хулиганских скупина.²²

22) Наравно да треба узети у обзир и могућност да неко буде случајно повређен, а да није тенденциозно учествовао у организованим хулиганским тучама, али то је раритет.

4. ЗАКЉУЧАК

Основни закључак овог истраживања је да се различите врсте ризичног понашања (у нашем случају коцкање и хулиганизам) често међусобно допуњују у коморбидитету, тј. иду заједно. Сличан закључак је изведен и у истраживању²³ спроведеном у Хрватској, чиме се утврдило да на пример, особе које су склоне коцкању углавном показују и друге врсте ризичног понашања попут алкохолизма, наркоманије, насилничког понашања итд.

Наше истраживање је недвосмислено показало да међу популацијом која се коцка у кладионицама у Србији (без територије аутономне покрајине Косова и Метохије), 1/5 долази из навијачке супкултуре. Интересовање за спорт је оно што спаја коцкаре у кладионицама и фудбалске навијаче, с тим што морамо нагласити да је за обе ове групе спорт тек секундарна категорија. Примарна категорија за коцкаре је добит или узбуђење које са собом носи попуњавање тикета (и ишчекивање резултата клађења) у спортским кладионицама, док је пак, за оне екстремне навијаче (хулигане) примарна вредност насиље у вези са спортским приредбама.

Утврдили смо да од укупног броја коцкара у спортским кладионицама, 20 % њих долази из навијачке супкултуре, коју чак можемо сматрати хулиганском, јер су испитаници потврдили да су учествовали у организованим, тј. договореним сукобима навијачких група. Једна од основних карактеристика која хулиганизам одваја од обичног (случајног) инцидента јесте – организованост. Поента је у томе да иза хулиганских напада увек стоји - намера. То је уједно и тачка која раздваја хулиганизам од вандализма, јер је “хулиганизам увек унапред смишљено и организовано насиље за разлику од вандализма”.²⁴ Оно што додатно поткрепљује наше претпоставке о томе да међу коцкарском популацијом у кладионицама има одређен број припадника хулиганских група јесте анализа одговора на следеће питање: *Да ли сте некада били повређени на фудбалској утакмици у сукобима које је организовала Ваша навијачка група?* Иако се повреда на овако масовним скуповима, какве су фудбалске утакмице, може десити и онима који не припадају

23) Neven Ricijaš, Dora Dodig, Aleksandra Huić, Valentina Kranželić, *Navike i obilježja kockanja u urbanim sredinama*, Zagreb, 2011, стр. 24. https://bib.irb.hr/datoteka/654654.IZVJESTAJ_-_KOCKANJE_ADOLESCENATA.pdf

24) Marija Đorić, *Huliganizam: nasilje i sport*, Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2012, стр.78.

хулиганима, акценат у овом питању је стављен на томе да су сукоби већ били унапред организовани и планирани од стране навијача (у овом случају реч је о екстремним навијачима, тј. хулиганима).

Осим тога што смо показали да неоспорно постоји каузалитет између хулиганизма и коцкања као облика ризичног понашања, остварили смо још један циљ истраживања, а то је стицање увида у навике коцкара у спортским кладионицама у Србији. Што се тиче полне структуре, доминантан број коцкара у кладионицама су мушкарци (86%). Интересантно је да је позамашан (и неочекиван) број жена (14%) које се кладе у спортским кладионицама, што се може објаснити потребом за еманципацијом на негативан начин.

Резултати истраживања су показали да је овој врсти коцке у урбаним срединама највише склона млада популација узраста од 18 до 25 година (35%). Интересантно је да неке кладионице крше закон јер дозвољавају особама млађим од 18 година да учествују у коцкању – према нашем истраживању то је 4 % испитаника.

У погледу стручне спреме најбројнији посетиоци кладионица су они испитаници који имају средњошколску стручну спрему (58%) али се међу коцкарима могу наћи и они најобразованији који су завршили мастер или докторске студије (4%), као и они са најнижим степеном (основношколског) образовања (4%).

Када је реч о континуитету клађења, запазили смо да скоро $\frac{1}{2}$ испитаника практикује редовно коцкање у кладионицама, тј. једном недељно или чешће. Наши анкетари су нам напоменули да су испитаници сугерисали да би упитник требало да понуди одговор о свакодневном коцкању, што нам указује да је коцкарски порок код овог дела испитаника узео маха.

Свеукупно узев, можемо констатовати да је ово истраживање на релевантном и репрезентативном узорку од 829 испитаника било акуратно и да је остварило све постављене циљеве истраживања. Добијени резултати истраживања значајан су корак у стицању увида о навикама коцкара у кладионицама, као и о њиховој структури (полној, старосној, образовној). Значај овог истраживања се може видети и кроз његову могућу апликативност²⁵ у кон-

25) Сазнања из овог истраживања могу бити коришћена и на институционалном (и пре свега превентивном) нивоу, с обзиром да добијени емпиријски резултати могу послужити у детектовању ове врсте ризичног понашања, објаснити каузалитет између коцкања и хулиганизма и указати на структуру коцкарске популације која посећује спортске кладионице.

тексту спречавања различитих врста ризичних облика понашања, попут хулиганизма и коцкања. У оквиру планирања потенцијалних превентивних активности (на основу резултата овог истраживања) треба узети у обзир и чињеницу да су мушкарци доминантна група у коцкарским и хулиганским активностима.

У завршном делу закључних разматрања предлажемо да се резултати овог истраживања искористе за имплементацију и евалуацију различитих програма превенције ризичних облика понашања као што је то случај са хулиганизмом и коцкањем. Мишљења смо да са програмима превенције треба кренути од најранијег узраста, с обзиром да су према резултатима наше анкете, млади људи (укључујући и малолетнике) највеће жртве хулиганизма и коцкања.

ЛИТЕРАТУРА

- Бачанац Љубица, Небојша Петровић, Ненад Манојловић, *Спорт и насиље: емпијска анализа насиља у спорту Србије*, Спортски савез Србије, Београд, 2016.
- Величковић Предраг, “Утврђеност оспособљености полицијских службеника Полицијске Управе у Новом Саду за обезбеђење спортских манифестација повећаног ризика”, *Безбедност*, бр. 1, 2012.
- Грмуша Адријана, “Сложеност одређења електронског вршњачког насиља као феномена савременог друштва”, *Српска политичка мисао*, бр. 1, 2016.
- Деспотовић Љубиша, *Глобализација и геополитика идентитета*, Каирос, Сремски Карловци, 2017.
- Ђорић Марија, “Политизација хулиганизма”, *Политичка ревија*, бр. 3, 2010.
- Ђорић Марија, *Huliganizam: nasilje i sport*, Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2012.
- Zoričić Zoran, Torre Robert, Orešković Anto, “Kockanje i kladenje – ovisnosti novog doba”, *Medicus*, br. 2, 2009.
- Љубичић Милана, “Преглед дефиниција и трендова ризичних понашања младих”, *Теме*, бр. 1, 2012.
- *Медијини, спорт, насиље: извештај истраживања*, Министарство омладине и спорта Републике Србије, Удружење спортских новинара Србије, Београд, 2009.
- Интернет странице
- Neven Ricijaš, Dora Dodig, Aleksandra Huić, Valentina Kranželić, *Navike i obilježja kockanja u urbanim sredinama*, Zagreb, 2011, стр. 24. https://bib.irb.hr/datoteka/654654.IZVJESTAJ_-_KOCKANJE_ADO-LESCENATA.pdf
- <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/trecina-srbije-zivi-od-kladionice-sportske-igre-na-srecu-postale-jaka-privredna-grana/vvg5xm2>

- http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=08&dd=06&nav_category=12&nav_id=632772
- <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/Izvestaj%20srpski%20web.pdf>

Marija Djoric

CONNECTION BETWEEN GAMBLING AND HULIGANISM: THE CASE OF SERBIA

Resume

The author researches the potential link between hooliganism and gambling. Considering that hooligans and gambling represent types of risky behavior, the author has started from the assumption that there is a certain causality between these two types of phenomena. Hooliganism can be understood in the different sense of the word. In a wider context, hooliganism implies any kind of violence, bullying or street behavior, while hooliganism in the narrow sense of the word implies the violence of a sports fans. The author deals with hooliganism as an violence of ultras and firms. The basic hypothesis, proved in this paper, is that there is a certain connection between gambling in sports betting and hooliganism as extreme fan behavior. In order to prove this hypothesis, the author organized research (through questionnaires) on the territory of Serbia on a random sample (polls were closed type) of 829 people. The results of the research showed that almost 1/5 of those who practice this type of cube belong to hooligan groups. The research used the method of descriptive statistics. This research has an application value that can be implemented in various risk prevention programs. As the basic goal of the research (which is realized), we have achieved another goal of research, which is gaining insight into the gambler habits in sports bookmakers in Serbia. The paper also deals with the structure of gamblers in sports betting (sex, age, education). The significance of this research can be seen through its possible applicability in the context of preventing various types of risky forms of behavior, such as hooliganism and gambling. Within the planning of potential preventive activities (based on the results of this research), the fact that men are the dominant

group in gambling and hooligan activities should also be taken into account. In the final part of the concluding observations, the author suggests that the results of this research can be used to implement and evaluate various programs for the prevention of risky behaviors, such as hooliganism and gambling. Prevention programs should start from the earliest age regarding that young people (including juvenile) are the biggest victims of hooliganism and gambling.

Keywords: gambling, hooliganism, sports betting, violence, Serbia, extremism, risky behavior.

Сања Стошић

*Факултет за дипломатију и безбедност,
Универзитет „Унион – Никола Тесла“*

УТИЦАЈ ШПАНСКЕ КОЛОНИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ НА ФОРМИРАЊЕ ФИЛИПИНСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Сажетак

Културна интеракција до које је дошло током шпанског присуства на Филипинима (XVI–XIX века), допринела је развоју различитих перцепција овог раздобља у савременом културолошком контексту. Ослањајући се на аналитички приступ у идентификацији оних историјских записа који могу да се сматрају објективним изворима за квалитетну интерпретацију шпанске колонијалне политике као креативне силе у формирању филипинског националног идентитета, предмет овог истраживања односи се на тумачење друштвеног и политичког контекста који антиципира колонијалне претензије Шпаније ка Азији и одређује политику шпанске круне ка Филипинима.

У настојању да се кроз призму историјско-политичког дискурса сагледа значај хиспанског раздобља за развој и формирање филипинског културног идентитета, мултидисциплинарним приступом дат је глобални приказ развојног пута Филипина у време шпанске колонијације. Компаративно дескриптивним и критичким методом сагледан је развој различитих друштвених група и у оквиру њих интересних и економских сфера и изведени су закључци о нераскидивом односу моћи, религије и политике као кључним феноменима за развој

мевање друштвено-политичког преображаја филипинског колонијалног уређења.

Схваћена као израз колективне самосвести, борба за осамостаљењем и изградња националног идентитета приказане су као последице јачања одређених друштвених група и новонасталих народних снага пробужених управо захваљујући специфичној природи колонијалног контекста.

Кључне речи: Шпанија, Филипини, колонијална политика, местизација, национални идентитет.

УВОД

Сви изворни материјали везани за шпански колонијални период на Филипинима могу хронолошки да се класификују на оне који припадају:

1) периоду хиспанизације (од прве половине XVI до средине XVIII века) када, захваљујући трговини галеона из Маниле, Филипини постају мост између Азије, Америке и Европе;

2) реформистичком добу (од средине XVIII века до 1834. године) када се развијају либералистички модели друштвено-економског управљања и отварају филипинске луке;

3) крају шпанске ере (1834–1898) када јачају националистичке струје и стране колонизаторске силе.¹

Како би предмет истраживања сагледали из различитих перспектива, у раду смо консултовали бројне материјале који нуде различите интерпретације и закључке. Наиме, пре доласка Шпанаца на Филипинима је политички поредак био одређен концептом *барангаја* (*barangay*) или поглавиштава (*chiefdoms*) који су одржавали поредак у оквиру мањих друштвених заједница, утемељених на хијерархијском моделу управљања и моралном кодексу понашања. Такође, у односу на површину пољопривредно обрадиве земље, филипинско друштво карактерисала је релативно ниска популација, а недостатак дугорочне политичке стабилности одразио се на изразиту контролу радне снаге, због чега је током XV и XVI

1) María Dolores Elizalde Pérez-Grueso, *Economía e historia en las Filipinas Españolas memorias y bibliografía: siglos XVI-XX*, Madrid, Fundación MAPFRE Tavera, 2002, págs. 23-29.

века дошло до учесталог конзумирања гозбене хране међу свим друштвеним класама. На неким ритуалним свечаностима које су организовали поглавари присуствовале су вође и представници елитне класе из других поглавиштава, што је имало за циљ да се створе и ојачају трговински и ратни савези.² Тек почетком XVII века, тј. након што је завршена освајачка фаза и успостављен колонијални апарат, Филипини су заживели као шпанска база која је трговином преко луке у Акапулку и луке у Манили спајала Исток са Западом. Ипак, велика удаљеност Филипина од престонице утицала је на немогућност успостављања потпуне контроле над колонијом и развој колонијалног система који је све до средине XVIII века карактерисала неефикасна администрација, недовољан број Шпанаца и огроман утицај црквених лица.

Крај XVIII века обележила је британска инвазија на Манилу, као и период бурбонске рестаурације и развој свести шпанске краљевине о потреби за реформама и успостављањем другачијег колонијалног система ради очувања Филипина. Истовремено, на политичком плану у Шпанији, почетком XIX века Наполеонова инвазија убрзала је процес еманципације америчких колонија које су стекле аутономију, док су рестаурација и јачање католичке цркве створили простор за разбуктавање грађанских ратова између апсолутиста и либерала. У оквиру новог колонијалног поретка некадашњи монополистички економски модел замењен је либералистичким, а повезаност Филипина са Мексиком уступила је место директној сарадњи са Шпанијом и изградњи самосталне филипинске економије. До друге половине XIX века лука у Манили је већ била отворена за међународну трговину, остварујући приходе из нових извора. На тај начин, развиле су се нове економске и политичке институције, моћ клера је лимитирана, а систем управе је из руку локалне политичке елите препуштен шпанским чиновницима. Ове промене, као и многе друге које је престоница покушавала да уведе у постојећи колонијални систем нарушиле су традиционални начин живота, што је довело до незадовољства радничке класе и избијања побуна. Истовремено, под утицајем просветитељских идеја, новоформирана филипинска интелектуална елита инсистирала је на учешћу у раду шпанског парламента, али је 1869. и 1876. јасно истакнут положај Филипина као колоније. Уп-

2) Miguel de Loarca, „Relacion de las Yslas Filipinas”, *The Philippine Islands*, (eds. E. Blair and J. Robertson, Vol. 5), The Arthur H. Clark Company, Cleveland, 1903, p. 34-187.

раво стремљење националиста ка правно-политичкој једнакости са осталим грађанима Шпаније постало је окидач за раздвајање од Шпаније и подстрек за будуће револуционарне снаге у борби за независност.

Како су Филипини искусили више од три века колонијалне владавине, етнографска књижевност овог периода превасходно је настајала као дело свештеника (доминиканских, језуитских, фрањевачких, августинских). Међутим, за разумевање процеса изградње националног идентитета неопходно је ослонити се на холистички модел. Данас је донекле расветљено порекло филипинских народа и извршена је класификација многобројних етничких група. Као назив за аутохтоно становништво планинских предела северног Лузона прихваћен је термин Игороти (*igorrotes*). Овим појмом обухваћене су различите етничке групе попут Ибалоја, Канканајаца, Ифугаоса, Калинга, Апајао народа и Бонтока.³ Упркос томе што су за сада расположиви археолошки подаци контрадикторни, највероватније је да су први становници Филипина били Црнцићи (*negritos*) који су на архипелаг дошли са полуострва Мелаке и из западног дела Нове Гвинеје. Након њих почели су да долазе протомалајски народи из Индије и Кине и других области индонежанско-малајског региона, а затим и културно напреднији аустронезијски народи који су потиснули Црнциће у брда. У том смислу, најизразитија одлика филипинских народа била је јака мултикултуралност аутохтоног становништва оличена у мешању црначке аустролоидне расе, индонежанско-протомалајских народа и разних досељеника.

УСПОСТАВЉАЊЕ КОЛОНИЈАЛНОГ ПОРЕТКА И ПОСЛЕДИЦЕ ХИСПАНИЗАЦИЈЕ

Први Европљани који су стигли на Филипинска острва 16. марта 1521. године били су управо они који су учествовали у Магелановој (Fernando Magellan) експедицији која се искрцала на острву Цебу.⁴ Након што је Магелан заузео острво, склопивши крвни пакт са рацом Хумабоном (Humabon) који је пристао да буде ва-

3) Између већине ових народа нису постојале значајније културолошке разлике осим у случају Ифугаоса и Калинга. За разлику од Калинга који су досегли највиши степен политичке развијености, Ифугаоси су имали најразвијенији религијски систем. Roy Franklin Barton, *The religion of the Ifugaos*, Kraus Reprint, New York, 1969, p. 9.

4) Након досељавања Малежана на Филипинска острва, у XIV веку арапски трговци из Малезије и Борнеа увели су ислам на јужна острва и тако проширили свој утицај ка северу лузонских острва.

зал шпанског краља, филипинско-хиспански савез стављен је на пробу нападом раце Лапу-Лапуа (Lapu-Lapu) са суседног острва Мактан током кога је Магелан изгубио живот.⁵ Ипак, тек са доласком експедиције Виљалобоса (Ruy López de Villalobos) архипелаг је назван Филипинима у част будућег краља Филипа II (Felipe II), а право освајање започето је 1565. године доласком Легаспије (Miguel López de Legaspi) експедиције из Мексика.⁶ Током наредне две године Шпанци су се посветили подизању насеобина на повољном терену и успостављању колоније путем мирољубивог преобраћања становништва. Легаспи је 1569. године постао гувернер и главни управник Филипина (*gobernador y capitán general de Filipinas*), а захваљујући трвењу локалних поглавара брзо је успео да над већином малих независних острвских заједница оствари контролу и уведе систем енкомијенде (*sistema de encomiendas*), тј. облик централне владавине до тада непознат на овим просторима.⁷ За кратко време Легаспи се показао као веома способан управник који је поспешио трговинске односе са другим народима, нарочито са Кинезима, и до 1571. године основао је престоницу Манилу.⁸ Подигавши престоницу која је обезбеђивала изврсну луку у

5) Antonio M. Molina, "Provincia, sí; Colonia, no", *La Revista de Comunicación de la SEECI*, DOI: <https://doi.org/10.15198/seeci.1998.1.81-92>, 28/ 03/ 2015

6) После четири неуспела покушаја повратка у Нову Шпанију преко Пацифика организована је експедиција која је поверена Легаспију. Главни циљ ове експедиције није било оснивање насеобине на Филипинима, већ проналажење повратне руте преко Пацифика.

7) Да би успоставио нову колонију, Легаспи је прибегаво систему енкомијенде преузетим у складу са нормама у Новој Шпанији и Перуу 1572. године. Иначе, реч *encomienda* потиче од шпанске речи *encomendar*, што значи поверити. Заправо, систем енкомијенде подразумевао је да се локални становници као награда повере земљопоседнику, односно истакнутом војнику или поверенику шпанске круне који је заузврат имао обавезу да брине о њима, образује их и преобрти у католичанство. На основу тога, енкомендеро је имао право да убира порез од урођеника и ангажује раднике, али није имао политичку власт. Иако је систем енкомијенди почео да се напушта већ у другој половини XVI века, на Филипинима је опстао све до краја XVIII века. Оно што је битно имати на уму јесте чињеница да иако је овај систем првенствено требало да омогући административну организацију колоније и ширење католичанства, у пракси је деловао као опресивни маханизам власти.

8) За разлику од америчког модела колонизације, Легаспи је уместо употребе силе и насиља изабрао склапање савеза са локалним становништвом. На тај начин, првобитни механизам помоћу кога је Легаспи омогућио снабдевање шпанске енклаве и придобио поверење урођеника темељио се на куповини намирница и других добара или тзв. бандала (*bandala*) на основу чега се временом уобличио систем расподеле новца, а почетни отпор првих барангаја је савладан. Придобијени урођеници су прихватили суверенитет Шпаније, а са тим и плаћање пореза у замену за заштиту од непријатељских барангаја. Luis Alonso Álvarez, „Repartimientos forzosos y economía en las islas Filipinas bajo dominio español, 1565-1815”, (En M. Menegus, comp.), *El repartimiento forzoso de mercancías en México, Perú y Filipinas*, Instituto de Investigaciones Dr José María Luis Mora, México, D.F., 2000, págs. 190–191.

Манилском заливу и није била удаљена од лузонских пиринчаних поља као главних извора хране,⁹ Манила је брзо постала центар шпанске цивилне, војне, религиозне и комерцијалне активности захваљујући чему су Шпанци осигурали своју позицију.¹⁰ Иако су убрзо почели да ничу и други градови као што је Фернандина, Нови Касерес, Нова Сеговија, Пангасинан, Кавите, Аревало и сл., Манила се изградила као главно урбано и комерцијално средиште хиспанизације.

На основу прикупљеног данка, процењено је да је у време шпанске колонизације број становника на Филипинима био 667.612. Иако су овом приликом у обзир узети само становници низија Лузона и Висаја, рачунајући и житеље из планинских области и непокорене муслимане, укупан број становника на предколонијалним Филипинима још увек није прелазио милион.¹¹ Међутим, због неразвијености административног апарата који је почињао на систему енкомијенди нису формиране веће насеобине Шпанаца. Наиме, експлоататорски систем енкомијенди подразумевао је присуство малог броја краљевских званичника и лимитиран број енкомендероса јер је заправо одабрана локална политичко-економска елита (*principales, gobernadorcillos* или *cabezas de barangay*) обављала њихов посао спроводећи контролу принудних радова и убирући порез за краљевину.¹² Злоупотреба права енкомендероса и овлашћења градоначелника, црквених лица, па чак и самих представника локалне власти, била је пропратна појава која је подразумевала изабљивање домаћих пољопривредника и фискалне наме-

9) Пре него што је кренуо у освајање Маниле, Легаспи се са Панаја вратио на Цебу да би у граду населио шпанске брачне парове из Нове Шпаније. Наиме, на Филипинима је почетком колонизације било веома мало Шпањолки и женска популације је незнатно почела да расте тек када се у Мексику раширио глас о успеху Легаспијеве експедиције. Оснивајући градове и успостављајући систем енкомијенди, Легаспи је успоставио први порески систем у земљи и 1571. године претворио је Сан Мигел на Цебуу у филипинско-хиспански градић настањен са педесетак брачних парова.

10) Изградња Маниле одвијала се у складу са шпанским ренесансним стилем типичним за Индије и геометријским, правоугаоним уличним мрежама сличним уређењу логора римских легионара. Од првог момента Шпанци су започели изградњу манилске тврђаве (*fortificación de Manila*) тако што су на остацима бедема које су подигли муслимани првобитно саградили дрвено утврђење. Постојале су четири главне улице које су повезивале градске блокове и водиле до главног трга. María Lourdes Díaz-Trechuelo Spinola, *Filipinas: La Gran Desconocida (1565-1898)*, EUNSA, Pamplona, 2001, págs. 78, 186.

11) Renato Constantino, *The Philippines: A Past Revisited*, Tala Publishing Services, Quezon City, 1975, p. 29.

12) Patricio Hidalgo, *Encomienda, tributo y trabajo en Filipinas, (1570-1608)*, Edición Polifemo, Madrid, 1995.

те као основна средства за опстанак шпанске администрације на тако удаљеној територији. Будући да су били главни представници краљевства, мисионари и енкомендероси су за кратко време поставили ривали јер су свештеници пријављивали злоупотребе енкомендероса при наплати пореза.¹³

Иако су предколонијалне главешине морале да се адаптирају на колонијални поредак, овакав систем им је омогућавао да задрже политички статус. Упркос томе што је гувернер и главни управник Филипина номинално следио наредбе Савета Индија из Мадрида, сам колонијални апарат зависио је од вицекраљевства Нове Шпаније. Осим тога, становници одређених делова архипелага нису прихватили колонијалну власт, а Шпанија није имала моћ да освоји сва удаљена острва Филипина, те је колонијални систем морао да буде прилично флексибилан у односу на локалне власти и утицај мисионара.¹⁴ Најнасељеније области налазиле су се на северу, тј. ближе престоници – на територији Илокоса и Кагајана. По броју становника на Висајиима су најнасељенији били Панај у Цебу, затим Негрос, Минодоро и Бохол. Временом је у Манили ојачала кинеска заједница чији чланови су се махом женили мештанкама, те је број кинеских местика био у сталном порасту.¹⁵

13) Пошто насељени барангаји нису били профитабилни, данак је плаћан пиринчем, сољу, кокошкама, свињетином, пићем и сл., а енкомендероси су произвољно приписивали овим намирницама нижу тржишну вредност и продавали су их скупље у Манили. Такође, намерно су варали при откупу робе, а војници су брутално вршили наплату и када би жетва била лоша. У случају да нису могли да наплате порез, енкомендероси су искоришћавали радну снагу урођеника, развијајући тако једну врсту дужничког ропства. Због тога су још први мисионари 1570. године осудили ову праксу, на основу чега је Филип II 1574. године донео наредбу којом је шпанским држављанима забрањено да локално становништво подвргавају било каквим облицима ропства. Изузети од ове наредбе били су муслимани (*Moros of Mindanao*) као потенцијално реметилачки фактор у ширењу јеванђеља, а до почетка XVIII века, систем енкомијенде добрим делом замењен је административним провинцијама. Horacio de la Costa, „Church and State in the Philippines During the Administration of Bishop Salazar, 1581-1594”, *The Hispanic American Historical Review*, 30/3, 1950, 320–321.

14) Припадници клера имали су огроман утицај на урођенике, јер су, у односу на остале Шпанце, свештена лица уживала несумњив углед и привилегије додељене од стране круне. Овакав третман био је логична последица чињенице да су свештеници заправо били једини стални становници на Филипинима и непоколебљива подршка успостављању шпанске власти. Осим тога, окупљајући Филипинце који су у време доласка Легаспија живели у раштрканим, малим заједницама, свештеници су ти који су највише допринели насељавању становништва, урбанизацији и утемељењу колонијалног апарата. John Leddy Phelan, *The Hispanization of the Philippines: Spanish Aims and Filipino Responses, 1565-1700*, University of Wisconsin Press, Madison, 1967.

15) Реч је о погрдном називу којим су Шпанци означавали припаднике фуџијанске трговачке заједнице. Сам појам *sanlegu* настао је као последица погрешног изговора *chang lai*, тј. они који долазе често или *shang lai*, тј. они који долазе да тргују. Manuel Ollé, *La empresa de China: de la Armada Invencible al Galeón de Manila*, Acanilado, Barcelona, 2002, págs 244, 263.

У свакој насеобини основан је парохијски дом, вођен искључиво припадницима шпанског клера, а касније, и аутохтоним свештенством.¹⁶ Поред мисионарских активности везаних за јеванђелизацију, парохијанци су такође учествовали у избору гувернера и имали су контролу над локалним представницима власти. Осим енкомијенде, на основу које се од локалног становништва наплаћивао краљевски данак (*tributo real*)¹⁷ и подразумевале обавезе служења (*los polos* и *las bandalas*),¹⁸ други економски стуб колоније почивао је на уносној трговини галеона из Маниле (*galeón de Manila*), познатих и као бродова из Акапулка (*las naos de Acapulco*) или кинеских трговачких бродова (*las naos de China*). Непрофитабилност колоније, као и вишегодишњи рат са Холандијом у XVII веку и стални сукоби са Маварима, скоро да су проузроковали банкрот колонијалног трезора, али је дефицит на годишњем нивоу покриван субвенцијама или тзв. ситуадом (*situado*) из Мексика,¹⁹ а пошто није било директне трговине са Шпанијом, приход је оствариван на основу транспацифичке поморске трговине галеонима који су испловљавали из Маниле и Акапулка, преносећи добра и сребро из Америке које су размењивали за кинеску свилу и зачине са југа које су потом слали у Акапулко и Европу.²⁰ Због могућности брзе зараде, поморска трговина привлачила је Кинезе који су у Манили држали монопол над локалном трговином. Иако су пре Шпанаца Кинези вековима трговали са Филипинцима, све до освајања Кинези се нису трајно насељавали на острвима. Пошто

16) Осим барангаја, друга најважнија јединица локалне управе било је урођеничко село (*pueblo de Indios*) које је у модерном смислу претеча општине. У XVII веку ова урођеничка заједница заправо је била главна насеобина или град (*cabecera*) са жупном црквом. Сеоској општини је било припојено неколико сеоских крајева (*visitas* или *barrios*) које је обилазио свештеник из главне насеобине. John Leddy Phelan, *The Hispanization of the Philippines: Spanish aims and Filipino responses, 1565-1700*, нав. дело, стр. 124.

17) *Tributo real* је порез који је у почетку износио осам реала, а његова вредност могла је да буде исплаћена у зачинима, храни, племенитим металима или другим добрима и услугама које је свака породица била дужна да пружа. Касније је исплата пореза била могућа и новцем.

18) Урођеници су имали обавезу да учествују у јавним радовима током неколико дана у години, раде на бродоградилишту или у време сукоба као веслачи. Ове врсте услуга биле су познате као *polos*, док се појам *bandala* односио на трговину. Julia Celdrán Ruano, *La configuración del sistema jurídico hispano en las Islas Filipinas: orígenes y evolución (siglos XVI-XVIII)*, Интернет, <http://revistas.um.es/analesderecho/article/view/117981>, 28/01/2017.

19) Ситуадо је било сребро које су као субвенције мексичке власти слале управи Маниле и чији је износ прелазно 200.000 пезоса годишње.

20) William Lytle Schurz, *El Galeón De Manila*, Ediciones de Cultura Hispánica, Madrid, 1992, пág. 27.

је већ током првих деценија шпанске владавине у Манили било више Кинеза него Шпанаца, да би их контролисали Шпанци су прибегавали боравишним рестриктивним мерама,²¹ породичном депортовању и чак употреби силе, што је у неколико наврата резултирало немирима.²² У сваком случају, кинеска радна снага и трговина са Кином значајно су допринели развоју шпанске колоније и до краја XVI века Манила је као лидер у трговини са Кином, Индијом и Источним Индијама, постала водећи трговински центар целе Источне Азије. Удаљеност од матичног краљевства и оскудица у високо цењеним добрима попут племенитих метала утицале су на смањени број досељеника у односу на прилив миграната који су стизали у Нову Шпанију, што је довело до интензивније местизације и самим тим брже хиспанизације Мексика.²³ Насупрот томе, местици на Филипинима били су потомци источних Индијаца, тј. филипинских домородаца или Кинеза (*mestizos de sangley*) који су се населили у кинеској четврти Паријан и функционисали као посредници у трговини робом која је стизала галеонима из Кине, Јапана, Индије, Америке, Европе итд. Иако је у односу на хиспанску, кинеска заједница била знатно бројнија, од половине XVIII века према местимима и досељеницима ојачајала је одбојност. Наиме, током XVII века кинески местици који су били добри трговци, пољопривредници и занатлије, постали су непожељни конкуренти локалном становништву.²⁴ У том смислу, како су током

21) Као порез својствен искључиво Филипинима и један од најважнијих за краљевски трезор Маниле, издвајала се такса наплаћивана Кинезима за добијање боравишних дозвола по завршетку године и обављању трговинских активности. María Lourdes Díaz-Trechuelo Spinola, *Filipinas: La Gran Desconocida (1565-1898)*, нав. дело, стр. 109.

22) Као на пример, од 1603. до 1762. године када је дошло до масакра Кинеза који су због увећања популације постајали се омраженији. Bernal Díaz del Castillo, *The true history of the conquest of Mexico*, Mich.: University Microfilms, Ann Arbor, 1966.

23) Од хиспанског континента који се налазио на архипелагу велики део долазио је са територија хиспанске Америке и тек крајем XIX века забележен је већи прилив Шпанаца који су долазили на Филипине углавном на краћи временски период у жељи да згнру што већи профит. Оваква ситуација учинила је да шпанско културно наслеђе на овим просторима буде прожето дубоким латиноамеричким утицајима као саставним делом филипинског културног идентитета. Florentino Rodao García, *España y el Pacífico*, Agencia Española de Cooperación Internacional en colaboración con la Asociación Española de Estudios del Pacífico, Madrid, 1989.

24) Тек 1755. године направљен је попис кинеског становништва и спроведено је њихово протеривање. Упркос томе, и током наредних година кинески трговци који су долазили у Манилу остајали су на острвима и 1758. год. за кинеско становништво чији је број опет био у порасту на десној обали Пасига направљен је нови рето *alcaicería* или Сан Фернандо. Alfonso Felix, *The Chinese in the Philippines*, Solidaridad Pub. House, Manila, 1966

Седмогодишњег рата²⁵ и окупације Маниле Кинези помагали енглеским окупаторима, по завршетку рата шпанске власти одлучиле су да протерају Кинезе, чак и оне који су примили хришћанство, а нису били у брачној заједници.²⁶ Међутим, протеривање Кинеза 1773. године имало је негативне последице, па је убрзо донет декрет којим је дозвољено да се 4.000 преобращених Кинеза који су се бавили земљорадњом, узгајањем свиле и ткањем, рударством и металуршким пословима, производњом керамике и порцелана, бојењем, лакирањем и сл., врати на Филипине.

Имајући у виду да је цео процес колонизације спроведен без превелике употребе насиља и уз присуство малог броја шпанских војника, зачуђујућа је индолентност урођеника који нису пружали организовани оружани отпор страном окупаторској сили. Овакав скоро спонтани вид хиспанизације и прожимања аутохтоне и шпанске културне матрице може се протумачити као последица свесне тежње локалног становништва, или бар филипинске политичке елите, ка жељи за бржим развојем политичке економије, али и као последица изразитог верског синкретизма који је на Филипинима довео до филипинизације католичанства.²⁷ У великој мери филипинско племство састојало се од владара по наследној линији и низа званичника који су такође уживали у законским привилегијама високог друштва. Наиме, осим главног судије (*gobernadorcillo*) урођеничких општина, постојали су бројни функционери који су били део бирократско-деспотског тела. Органи локалне самоуправе којима су управљали припадници локалног племства, никада нису имали статус скупштинског дома или општинских већа (*cabildos*, *ayuntamientos* или *concejos*), већ сеоских судова (*tribunales de los pueblos*), али су једном годишње учествовали у избору општинских судија. Другим речима, власт се формирала поштујући прин-

25) Седмогодишњи или Трећи шлески рат (1756–1763) био је у ствари оружани сукоб великих сила: Пруске, Велике Британије, Хановера (касније и Португала) против Аустрије, Француске, Русије, Саксоније, Пољске и Шведске (касније и Шпаније и Краљевства девету Сицилија). Енглеска је 1762. године заратила са Шпанијом која је била савезница Француске и Британци су заузели Манилу. Рат је окончан потписивањем Париског мира 1763., а Британци су се повукли из Маниле 1764.

26) Пошто је 1766. године наређено да сви Кинези који су помагали Енглезима напусте Манилу, како би избегли прогон, Кинези су се женили Филипинкама, док је деци млађој од 12 година било дозвољено да остану са мајкама. Такође, укинута је издавање боравишних дозвола и сви Кинези који су долазили да тргују морали су по завршетку послова да напусте архипелаг. María Lourdes Díaz-Trechuelo Spinola, *Filipinas: La Gran Desconocida (1565-1898)*, нав. дело, стр. 174.

27) John Leddy Phelan, *The Hispanization of the Philippines: Spanish aims and Filipino responses, 1565-1700*, нав. дело, стр. 79–81.

цип ротације и након процеса интерне контроле, судије су могле да буду реизабране. Ипак, у пракси су се политичке функције често преклапале, па се дешавало да поглавари истовремено буду и судије, а црквењаци су обично били бивше општинске судије. Оваква структура локалне самоуправе није се мењала све до краја XIX века.²⁸ Долазак Шпанаца променио је друштвено уређење архиепископата јер су Шпанци укинули ропство и пљачкашке нападе других народа, те вође више нису имале потребу да награђују своје следбенике (*timawas* и *maharlikas*) за ратне услуге. Осим тога, свима је наређено да се баве пољопривредом, што је довело до побољшања животног стандарда.²⁹ Расељавање од око 100.000 људи представљало је огроман искорак, а до 1590. год. економски односи између барангаја у потпуности су промењени, што је довело до пада популације, напуштања поља и усева и прекида међуострвске трговине. Прилив људства на острва (војника, мисионара, чиновника и трговаца) пореметио је равнотежу и створио већу потребу за храном, због чега је расељавање барангаја подразумевало нови начин расподеле и обраде земље. Стога је свакој породици додељиван посед за кућу у граду и парцела обрадивог земљишта на периферији, али урођеници нису као раније имали право да пренесу поседе на њихову децу јер је оно припадало шпанском краљу. Да би се повећала производња приноса и хране, урођеници су осим рада у пољима, морали да узгајају и кокошке, свиње, саде на својим имањима воће и формирају газдинства (*haciendas*).³⁰

Насупрот томе, поглавари или вође (*datus*) задржали су повлашћени статус, делујући као посредници између колонизатора и колонизованих. Приликом расељавања барангаја и формирања градских насеобина (*cabeceras*) вође које су успеле да убеди своје следбенике да се добровољно преселе добијале су места помоћника у градској управи или нижих чиновника (*cabeza de barangay*). На овај начин издвојила се нова нативна политичка елита (*principalia*) сачињена од бивших вођа и њихових потомака који су живели на централним локацијама. Припадници ове класе преузели су одговорност за прикупљање и предају пореза шпанским властима, а заузврат, они и њихови најстарији синови нису имали обавезу да

28) Исто, стр. 114.

29) William Henry, *Barangay: sixteenth-century Philippine culture and society*, Ateneo de Manila University Press, Quezon City, Manila, Philippines, 1994, p. 132.

30) Patricio N. Abinales and Donna J. Amoroso, *State and society in the Philippines*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham [etc.], 2005, p. 61.

плаћају порез и учествују у принудном раду. Истовремено, позиција на којој су се налазили пружала им је могућност да се обогате наплаћујући суму већу од прописане, чиме су припадници ниже класе постајали њихови дужници, а како Шпанци нису јасно дефинисали питање својине над земљиштем, проширили су своје поседе. Под изговором да им је земљу доделила шпанска краљевина, *principalía* је усвојила нови концепт закупа земљишта захтевајући да оно што је некада било заједничко земљиште брангаја добије статус приватног власништва. Тако су у име краља први гувернери Филипина давали мање парцеле појединим Шпанцима који су на њима узгајали стоку из Кине да би задовољили потребе колонизатора за месом. Након што су се проширила, на овим имањима се касније развила и пољопривредна производња. У том смислу, за разлику од прехиспанских Филипина на којима су једино пољопривредни производи имали вредност, по доласку Шпанаца промењен је став везан за питање приватног власништва.³¹

БУРБОНСКЕ РЕФОРМЕ

Учестали напади енглеских гусара који су пљачкали бродове у близини западних обала Америке и отимали робу кинеских трговаца у близини Калифорније, учинили су да током XVIII века Пацифик изгуби статус „шпанског језера“.³² Како је након смрти Карла II 1700. године Шпанија остала без престолонаследника, започет је период борбе за владавину шпанским краљевством које је тада уз Шпанију обухватало скоро целу Италију и Низоземску, као и бројне прекоокеанске територије, од Мексика до Филипина. Крајем XVIII века Шпанија је била приморана да преиспита управљање Филипинима јер су актуелна дешавања у свету нарушила свакодневицу изоловане шпанске колоније. Наиме, успон Британије и привремени губитак Маниле јасно су указали на слабост краљевине у одбрани далеке филипинске колоније. Осим тога, дешавања на светској сцени показала су да колонијална економија ни не постоји јер су европски трговци и шверцери избацили Шпанију и остварили директну трговину са Кином чиме је трговина галеона – некадашња окосница економског живота Филипина, практично оконча-

31) Onofre D. Corpuz, *An economic history of the Philippines*, University of the Philippines Press, Quezon City, 1997, p. 27.

32) Или *El lago español*. Luis Laorden Jiménez, *Navegantes españoles en el Océano Pacífico: la historia de España en el gran océano que fue llamado lago español*, L. Laorden, Madrid, 2014.

на. Развој индустријализације и светске потражње за различитим сировинама довели су до слабљења шпанске империје, а уместо трговине галеона наметнуо се нови економски модел заснован на експлоатацији пољопривредних и минералних ресурса.³³ Под оваквим околностима, неексплоатисана земља постала је важан ресурс, а Манила и други лучки градови тежили су томе да постану професионални комерцијални центри који би ујединили урођеничке, шпанске и кинеске трговце и створили јединствену колонијалну економију модерних Филипина. За разлику од Хабзбуршких владара, од тренутка доласка на шпански престо Бурбони су настојали да наметну нови модел централистичке државе, а започете реформе достигле су врхунац по завршетку Седмогодишњег рата. У том смислу, током владавине Филипа V и Фернанда VI направљени су тек први, мали помаци ка амбициозним реформама које ће бити спроведене под влашћу Карлоса III.³⁴

Да би се стимулисао развој приватне трговине, провинцијским управницима и војним гувернерима укинута су трговинске повластице.³⁵ Иако су на овај начин Шпанци добили шансу да учествују у трговини филипинским пољопривредним производима, кинески досељеници наметнули су се као главни узгајивачи усева намењених извозу. Административна служба (*intendencia*) требало је да допринесе побољшању јавне управе путем успостављања новог тела сачињеног од компетентних функционера који би деловали независно од вицекраљева и судова и имали широка овлашћења, а са циљем да се стане на пут неефикасности и злоупотребама које су вршили провинцијски управници и градски начелници и побољша систем наплате пореза и прихода. Систем административних службеника јавне управе успостављен је тек по завршетку рата, тј. 1784. год. када је именован први управитељ или интендант

33) Захваљујући развоју аграрне револуције и технолошким иновацијама (изуму парне машине, пароброда, парне локомотиве) постављени су темељи за развој индустријске револуције која је довела до раста градског становништва и корених друштвених реформи.

34) María Lourdes Díaz-Trechuelo Spinola, *Filipinas: La Gran Desconocida (1565-1898)*, нав. дело, стр. 168–169.

35) Међу важним пореским реформама посебно је било значајно успостављање државног монопола над дуваном који је 1782. год. почео да се примењује само у неким провинцијама, а касније се проширио и на друга острва Лузона, као и успостављање пореза на промет који раније није постојао. Првог маја 1779. год. почела је да ради царина у Манили која је осим пореза на промет почела на наплаћује и друге порезе (порез на алкохолна пића, месо, комунални порез, порез на борбе петлова итд.) које је пре *Real Hacienda* наплаћивала преко својих службеника.

који је направио план поделе архипелага на четири или пет управних провинција: Лузон који би обухватио провинције Илокоса, Камаринска острва, Манила, затим Цебу и Панај између којих би била подељена острва Висаја и Минданао, а Манила је могла да буде припојена провинцији Камаринес. Иако је овај план одобрен од стране Краљевине, систем управних провинција укинут је 1787. год. и тек током XIX века поново је успостављен.³⁶

Захваљујући активностима и пројектима које су на Филипинима покренули гувернери просветитељског деспотизма, усмерени ка секуларизацији и преображају друштва крајем XVIII века дошло је до економског успона Маниле. Осим тога, чињеница да су Манила и Кавите лако освојени од стране непријатеља, нагнала је градске власти да покрену изградњу манилског утврђења које је завршено 1785. године. Такође, у ово време покренута је изградња богословског института (*Seminario Conciliar*) за обуку секуларног свештенства, а већ је била у функцији краљевска болница за Шпанце, затим болница фрањевачког реда за Филипинце и болница *San Juan de Dios*. Манила је била живописан град који је оживљавао током априла и маја када су у залив стизале кинеске цунке са оријенталним производима и галеон из Акапулка који је из Нове Шпаније доносио приходе остварене трговином и функционерске плате, званичну преписку између Филипина и Шпаније, као и приватну пошту родбине и вољених који су остали у Краљевини или Мексику и вести о светским дешавањима.³⁷ У периоду од 1784. до 1785. године изграђено је шеталиште које је окруживало зидине Маниле. Током последње деценије шеталиште (корзо) је постало омиљено место грађана. Истовремено, посвећено је пуно пажње урбанистичким проблемима и безбедности грађана, асфалтиране су многе улице, направљени први тротоари, асфалтиран је и главни трг на коме је засађено цвеће и дрвеће, постављена је улична расвета и изнета иницијатива да се оснује астрономска опсерваторија, пилотска академија и школа цртања.

Да би се ограничио црквени утицај, 1789. године под надлежност провинцијског управника потпала је и функција поглавара барангаја. Утемељен на начелима либерализма, реформаторски програм подразумевао је модернизацију фискалне политике, прив-

36) Исто, стр. 234–237.

37) Због удаљености од Шпаније ове вести су углавном на Филипине стизале годину дана касније, а у случају привремене обуставе пловдбе галеона, понекад су биле и старије.

реде, јавне управе, војске и образовног система у колонији.³⁸ Међутим, упркос јачању буржоазије и модернизацији економије, реформаторским напорима посебно се противио шпански клер. Припадници свих мисионарских редова имали су поседе и стоку коју су чували, али нису желели да прикажу своја средства. Обрадиву земљу којом су располагали свештеници су изнајмљивали урођеницима које су експлоатисали на разне начине. Иако је до почетка XVII века христијанизација унапредовала, под утицајем протестантизма и модернизма током XVIII века у Европи су преовладале просветитељске идеје ослоњене на разум и критичко размишљање. Због увећане вредности земљишта прекривеног усевама, црквени редови подигли су трошкове изнајмљивања, директно умањујући приход од закупаца имања. Како су већ били незадовољни због корупције, пореза и црквених намета, овакав потез само је погоршао незадовољство интелектуалне елите која се будила, осећајући колонијални систем као експлоататорски, а кулминација је уследила омаловажавањем филипинских интелектуалаца од стране клера. Заправо, главно поприште конфронтација било је поље високог образовања где су се мисионари држали застарелих наставних планова, одбијајући да у курикулум укључе шпански језик као обавезан предмет. Управо захваљујући овом сукобу, дошло је до масовног одласка филипинске омладине на европске студије и касније формирања групе тзв. просвећених (*ilustrados*) појединаца. Осим стицања квалитетног образовања, одлазак на студије у Европу, омогућио је филипинској омладини да се ослободи осећаја инфериорности у односу на Шпанце и, у складу са политичким идеалима свог времена, самопоуздано захтева модернизацију друштва, једнакост права и исту шансу за све становнике Филипина.

ХИХ ВЕК ИЛИ ВРЕМЕ НАЦИОНАЛНОГ БУЂЕЊА

Након што је континентална Америка стекла независност, Шпанији је до 1898. год. остала само мала острвска област на Антилима, Филипинска и Маријанска острва, као и још нека острва Микронезије, а сва политичка дешавања на Иберијском полуострву имала су важне последице на стабилност удаљене филипинске

38) Пошто су након мексичког добијања независности Филипини изгубили царинске приходе и у економском смислу разлог постојања, да би преживели било је неопходно спровођење корених административно-политичких реформи.

колоније. У том смислу,³⁹ већ је сам почетак XIX века био обележен поштравањем односа између нативног становништва, шпанских власти и мисионара. У односу на први колонијални реакциони талас, који је код већине Филипинаца пробудио тзв. фолк каолицизам, модерна верзија хиспанизоване филипинске културе устоличила се на феномену моћи, односно, имућности, док је категорија етничитета као друштвене категорије заузела секундарно место. На тај начин, до краја XIX века друштвени идентитет изграђен на етничкој разноликости Кинеза, шпанских местика и урођеничке елите заменио је идентитет изграђен на основу класне припадности и професије. Заправо, шпански креолци и национални лидери ујединили су новонастале друштвене групе промовишући појам „филипински“ као појам националности. Иако је била малобројна у односу на класу филипинских сељака, нова филипинска елита имала је већ уобличену структуру сачињену од поглавара (*caciques*) или земљопоседника настањених у Манили, средњег слоја закупаца и трговаца који су истовремено били представници урбаног дела професионално изграђене популације (доктори, адвокати, новинари, свештеници и радници – рачуновође, чиновници, радници у фабрикама, на доковима итд.). Из овог урбаног слоја издвојили су се интелектуалци као кључна снага која је пропагирањем националистичких идеја путем књижевне критике артикулисала захтеве филипинског народа и поставила темеље ослобађању од Шпанаца. Истовремено, као важан фактор у обликовању филипинског идентитета и борбама за независност издвојио се и урођенички клер и независни верски покрети. Заправо, упркос заједничком циљу, националистичка борба коју је водио народ Филипина није била продукт јединственог народног покрета. На првом месту били су захтеви за једнакошћу Филипинаца и Шпанаца које је промовисала филипинска интелектуална елита. Са друге стране, отпор према мисионарима био је продукт израженог верског диверзитета који је владао међу Филипинцима који су неговали дубоко усађене култове и анимистичка веровања, различите синкретистичке форме настале под утицајем ислама, хришћанства и миленистичких покрета,⁴⁰ али и незадовољства због развоја земљопоседништва.

39) María Lourdes Díaz-Trechuelo Spinola, *Filipinas: La Gran Desconocida (1565-1898)*, нав. дело, стр. 254–255.

40) Иако нису били нарочито политички организовани, верски миленистички покрети, тј. браниоци Хрисовог страдања (*payson*) били су јака опозиција колонијалним властима, поготову шпанском клеру.

Током 1843. избила је војна побуна и јасно су декларисани циљеви борбе за ослобађање од колонијалних сила, а шездесетих година почели су да круже памфлети чији су аутори били филипински свештеници који су протестовали против дискриминације Филипинаца. Након тога уследила је побуна против шпанске владе, тј. устанак код луке Кавите (*Motín de Cavite*) 1872. године. Сукоб је кулминирао када су власти окривиле три филипинска свештеника који су уживали велику популарност и углед међу народом и одлучиле да их погубе. Истовремено, конзервативно оријентисани представници шпанске власти започели су прогон угледних филипинских породица које су подржавале револуцију у Шпанији 1860. године. Међутим, уместо утеривања страха, ове мере пробудиле су пркос народних маса које су страдале учиниле мученицима и још више подстакле ширење национализма.⁴¹ Током 1873. године знатно се увећао број филипинских лука које су учествовале у светској трговини, а 1882. године објављене су и прве новине на шпанском и тагала језику *Diariong Tagalog*. Један од најистакнутијих представника сепаратистичког покрета био је Хосе Рисал (*José Rizal*)⁴² који је у Европи лобирао за спровођење реформи унутар филипинске колоније. Програм пропагандиста подразумевао је промене у области јавне управе, заустављање корупције у власти, повратак достојанства Филипинцима и њихово званично прихватање као грађана Шпаније, затим усвајање и примену шпанских закона и на територији Филипина као провинцији Шпаније, ограничавање моћи шпанског клера који је управљао скоро свим секторима јавног живота, директно опорезивање грађана у складу са њиховим имовним стањем уместо плаћања данка и присилног рада, као и формирање филипинске владе са представницима у шпанском парламенту.⁴³ Рисал је 1892. године у Манили основао Филипински лигу (*La Liga Filipina*) због чега је протеран у северни Минданао, док је радикалније настројен Андрес Бонифасио (*Andrés Bonifacio*) оформио тајно друштво *Katipunan*. У периоду од 1896. до 1897. год.

41) Шпанци су брзо угушили побуну, искористивши је као изговор да јавно погубе два местичка и једног креолског свештеника и тако зауставе ширење револуционарног духа на Филипинима. Patricio N. Abinales and Donna J. Amoroso, *State and society in the Philippines*, нав. дело, стр. 104.

42) Хосе Рисал је био песник, романописац, историчар, доктор, есејиста, политички критичар и полемичар који се својим књижевним радом и идејама издвојио као „први Филипинац или централна личност револуционарне генерације”. Исто, стр. 108

43) John N. Schumacher, *The propaganda movement: 1880-1895: the creation of a Filipino consciousness, the making of the revolution*, Ateneo de Manila University Press, Manila, 2002, p. 26, 28-29.

погубљени су и Рисал и Бонифасио, али су револуционарне борбе настављене. Руководећи се политичко-економским и стратешким интересима, 1898. год. Сједињене Америчке Државе објавиле су рат Шпанији. Председник Вилијам Мекинли (William McKinley) који је од почетка желео да оформи поморску базу у Манили одлучио је да изврши анексију Филипина и тако осигура америчке интересе на Пацифику, Кини и Источној Азији. У том циљу Мекинли је издао „Проглас о добровољној асимилацији“. Због свог стратешког и економског значаја, Филипини су постали центар међународног интересовања. Мировним споразумом у Паризу потписаним 10. децембра 1898. Шпанија је коначно одлучила да уступи Филипине Американцима у замену за 255 милиона долара.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Резимирајући друштвени развој и политичку економију Филипина у прехиспанском периоду, могуће је закључити да су Филипини раног периода имали децентрализоване насеобине које су попут других насеобина Југоисточне Азије у културолошком смислу делиле хијерархијско, али ипак флуидно друштвено уређење и политику условљену трговинским активностима и трибутарним односом према Кини. Мали барангаји су често били повезани међусобним трговинским активностима и сродничким мрежама поглавара, задржавајући притом своју политичку аутономност. Доласком Шпанаца и освајањем Филипина 1565. године успостављен је релативно неинвазиван колонијални систем који је због велике удаљености од метрополе и специфичне регионалне географије прилично био флексибилан у односу на аутохтони, због чега није ни дошло до наглог демографског пада нити потпуне деструкције локалног друштвено-политичког уређења, већ пре постепене културолошке трансформације.

Као облик колективне самосвести, неопходно је имати у виду да национални идентитет настаје првобитно као индивидуални продукт самоспознаје који, на основу јачања друштвене солидарности, доводи до освешћивања разлике у односу на друге или стране колективне идентитете.⁴⁴ Будући да се национални идентитет заснива на спознаји заједничких карактеристика припадника једне нације које је разликују од других (језик, раса, религија, етнос, ми-

44) Јован Базић, „Национални и европски идентитет у болоњском процесу“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011, стр. 32.

тологија, култура итд.),⁴⁵ хиспанизација Филипина деловала је као незаобилазан друштвени феномен и покретач за акцију у изградњи филипинског субјективног идентитета.

За разлику од колонизаторских модела Португалаца, Холанђана и Енглеза у којима су се окупација и колонизација спроводиле превасходно оснивањем фабрика или трговачких компанија на стратешки важним местима, шпанска монархија учинила је Филипине делом својих територија помоћу оснивања мањих насеобина које су уз подршку војника спроводили надзорници или шефови (*capataces*). На овај начин, колонијални административни апарат сведен на војнике, чиновнике и црквена лица опстајао је и поред лимитираних новчаних средстава јер је већи део њихових недлежности пренет на енкомендеросе, мисионаре и локалне представнике власти који су омогућавали очување главне руте преко које се остваривао најважнији циљ трговања и експлоатисања колоније, а без употребе прекомерне силе. Истовремено, упркос ограниченом броју Шпанаца, присуство мисионара олакшало је организацију живота у колонији, а сарадња са локалним лидерима који су се прилагодили систему шпанске управе омогућила је развој економије засноване на обради парцела на енкомијендама, наплати пореза, принудном раду Филипинаца и самоодрживом привредном систему на основу пиринчаних усева.

Како је код Филипинаца културна матрица била нераскидиво повезана са политичким животом заједнице, друштвени односи подразумевали су захвалност према покровитељу или заштитнику заједнице. На тај начин, развој елитне класе био је омеђен оквирима аутохтоне културне традиције у којој је однос између подређених и надређених увек био двосмерна улица, а усвајање хришћанства само је допринело уједињењу народа. Међутим, оно што је заиста допринело прихватању секуларног и англосаксонског културолошког модела, није било размимоилажење са хиспанским културним идентитетом, већ нестанак са политичке сцене генерације хиспанско-филипинских интелектуалаца који су се на основу културолошке асимилације залагали за изједначавање филипинских права са шпанским. Коначно, под утицајем револуције и оснивања Републике, као и наредних генерација филипинских историчара стасалих у окриљу америчког режима, пропагиран је

45) Anthony D. Smith, *Национални идентитет*, Београд, Библиотека XX век, 2010, стр. 20-31.

концепт етничке чистоте и одбацивање шпанске и местичке културе, а уместо хиспанског утицаја, географско-расни фактор азијске матрице прихваћен је као главно обележје филипинског идентитета. Ипак, дубљи аналитички процес изградње филипинског националног идентитета неминовно почива на темељима колективног идентитета филипинског народа, развијаног управо током хиспанског периода, као и на аутохтоној традицији Филипина и спољним цивилизацијским факторима као незаобилазним у изградњи било које нације.

ЛИТЕРАТУРА

- Abinales Patricio N. and Amoroso Donna J., *State and Society in the Philippines*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham [etc.], 2005.
- Álvarez Luís Alonso, „Repartimientos forzosos y economía en las islas Filipinas bajo dominio español, 1565-1815”, (En M. Menegus, comp.), *El repartimiento forzoso de mercancías en México, Perú y Filipinas*, Instituto de Investigaciones Dr José María Luis Mora, México, D.F., 2000, pp.170-215
- Barton Roy Franklin, *The Religion of the Ifugaos*, Kraus, New York, 1969.
- Базић Јован, „Национални и европски идентитет у болоњском процесу“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011, стр. 25-46.
- Celdrán Ruano Julia, „La configuración del sistema jurídico hispano en las Islas Filipinas: orígenes y evolución (siglos XVI-XVIII)”, *Anales de Derecho*, [S.l.], v. 27, p. 28-65, dic. 2009. Internet, <http://revistas.um.es/analesderecho/article/view/117981>, 28/ 01/ 2017
- Constantino Renato, *The Philippines: A Past Revisited*, Tala Publishing Servies, Quezon City, 1975.
- Corpuz Onofre D., *An Economic History of the Philippines*, University of the Philippines Press, Quezon City, 1997.
- De la Costa Horacio, “Church and State in the Philippines during the Administration of Bishop Salazar 1581-1594”, *The Hispanic American Historical Review*, 30/3, 314-335.
- Díaz-Trechuelo Spinola M. L., *Filipinas: La Gran Desconocida (1565-1898)*, EUNSA, Pamplona, 2001.
- Elizalde Pérez-Gruoso M. D., *Economía E Historia En Las Filipinas Españolas: Memorias Y Bibliografía: Siglos XVI-XX*, Fundación MAPFRE Tavera, Madrid, 2002.
- Felix Alfonso, *The Chinese in the Philippines*, Solidaridad Pub. House, Manila, 1966.
- Hidalgo Patricio *Encomineda, tributo y trabajo en Filipinas, (1570-1608)*, Edición Polifemo, Madrid, 1995.
- Molina Antonio M., „Provincia, sí; colonia, no”, *La Revista de Comunicación de la SEECI*, DOI: <https://doi.org/10.15198/seeci.1998.1.1.81-92>, 28/ 03/ 2015

- Loarca Miguel de, „Relacion de las Yslas Filipinas”, 1582a, *The Philippine Islands* (eds. E. Blair and J. Robertson, Vol. 5), The Arthur H. Clark Company, Cleveland, 1903, str. 34-187.
- Smith Anthony D, *Nacionalni identitet*, Beograd, Biblioteka XX vek, 2010.
- Schumacher John N, *The Propaganda Movement, 1880-1895: The Creation of a Filipino Consciousness, the Making of the Revolution*, Ateneo de Manila University Press, Manila, 2002.
- Schurz William Lytle, *El galeón de Manila*, Ediciones de Cultura Hispánica, Madrid, 1992.
- Scott William H., *Barangay: Sixteenth-century Philippine Culture and Society*, Ateneo de Manila University Press, Quezon City, Manila, Philippines, 1994.
- Ollé Manual, *La empresa de China: de la Armada Invencible al Galeón de Manila*, Acantilado, Barcelona, 2002.
- Rodao García Florentino, *España Y El Pacífico*, Agencia Española de Cooperación Internacional en colaboración con la Asociación Española de Estudios del Pacífico, Madrid, 1989.

Sanja Stosic

THE SPANISH COLONIAL POLICY AND ITS IMPACT ON THE FORMATION OF THE FILIPINO NATIONAL IDENTITY

Resume

The history of the Philippines from 1521 to 1898, also known as the Spanish Colonial Era, is based on the mode of indirect colonial rule through collaborating Philippine elite, which had important implications for patterns of social control. The subject of this work is the consideration of the Philippine national identity as the form derived from the Spanish colonial policy as well as of the Filipino collective self-consciousness. During the Spanish colonial period, the economy was based on exploitation, both of land and of Indian labor. The Spaniards introduced a centralized political and administrative system in the Philippines and left indigenous groups to administer their own affairs but under Spanish overlordship. While governmental authority was concentrated in Manila, local *caciques* extended their influence at the local and provincial levels.

Until late in the Spanish colonial era, the parish priests was the only Spaniards in the archipelago. As the most remote

of the Spanish colonies, and the one without treasured resources, the Philippines served mainly as a military outpost and as an entrepôt for the galleon trade between Manila, Mexico, China and Europe. For much of the Spanish Colonial Era, there was no substantial development of domestic industries or agricultural resources. As part of the *encomienda*, the *datus* (renamed *cabezas de barangay* or *caciques*) were responsible for local collection of the tribute, organization of labor and administration of justice. On the other hand, various religious orders enjoyed great level of autonomy that increased over time, so the parish priest became the only representative of colonial authority in more than half the Philippine villages. Although the Spanish colonial rule had vast cultural implications, its most profound influence was on the Philippine land-tenure patterns and national identity.

Filipino nationalism began with an upsurge of patriotic sentiments and nationalistic ideas which Spain couldn't recognize and interpret adequately. The sense of national consciousness came from the Creoles, the working class and the developmental ideologies of the intellectual elite who fought for political legitimacy. At the same time, folk Catholicism promoted a millennial inclination which facilitated peasant protests and rebellions. The transformation of Philippine society reached its climax with the emergence of regional power centers. During the late eighteenth century the regionalized pattern of growth in intra-Asian trade as well as the trade boom with European and American markets in the mid nineteenth century reinforced distinct regional corps. Instead of the Spanish colonial regime, Anglo-American trading dominated the Philippine export economy and established direct links with different parts of the archipelago, which thus contributed to a fragmentation of strong national identity. In that context, the national identity of the Philippines must be regarded as an important collective phenomenon and initiator for social and political action emerged as a consequence of the Spanish colonial policy as well as the result of traditional elite paternalism of political and economic Philippines' elites and the inevitable influence of the international forces.

Keywords: Spain, the Philippines, colonial policy, mestization, national identity.

Овај рад је примљен 13. децембра 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2017. године.

Александар Врањеш

Факултет политичких наука, Универзитет у Бањој Луци

ОДНОС ЉУДСКИХ ПРАВА И ГРАЂАНСКИХ СЛОБОДА НА ИНТЕРНЕТУ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ПОЛИТИЧКОГ КОМУНИЦИРАЊА*

Сажетак

Овај рад има за циљ да покаже да практиковање људских права и грађанских слобода на Интернету треба посматрати одвојено. Кроз читав двадесети вијек посматрали смо развој ова два феномена као извјесне синониме, али по први пут у сајбер простору су људска права и грађанске слободе раздвојени и треба их посматрати и анализирати сепаратно. На основу постојећих сазнања, који су засновани на информацијама добијеним од стране глобалних узбуњивача, али и када је ријеч о практиковању слобода на Интернету, детектовали смо да грађанске слободе на Интернету (како их поимају сами корисници) расту, док је стање људских права угрожено и има тенденцију пада, посебно када је ријеч о праву на приватност. Дакле данас на Интернету умрежени грађани имају могућност да практикују веће грађанске слободе (слобода мишљења, доступност знања и различитих комерцијалних садржаја сасвим бесплатно, итд.) него што их имају у реалном свијету, док им се с друге стране умањују њихова људска права управо посредством савремених информационо комуникационих технологија.

* Рад је проистекао из докторске дисертације „Интернет и развој или ограничавање слободе субјеката глобалног комуницирања”, одбрањене на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

Кључне ријечи: људска права, грађанске слободе, интернет, информационо-комуникационе технологије.

ДЕМИСТИФИКАЦИЈА ИНТЕРНЕТА

Интернет је од раних почетака постао предмет интересовања многих аутора који су, поред бројних предности, у новој информационо-комуникационој технологији увидјели средство за развој и практиковање људских права и слобода својих корисника, додијеливши јој атрибут „технологија слободе“. На самом почетку овог рада, циљ је управо да једним општијим приступом друштвеној улози Интернета, презентујемо почетне митове који су пратили развој Интернета, да бисмо оцијенили колико је данас добијени атрибут оправдан. Након тога бисмо се фокусирали на изазове са којим се суочавају глобални умрежени грађани управо из угла практиковања наведених слобода. Уз помоћ индуктивно-дедуктивне методе посебно ћемо се фокусирати на *право на приватност* и *право на заборав*, који су у овом раду означени као значајни показатељи на основу којих можемо оцијенити ниво људских права и слобода на Интернету.

* * *

Многи теоретичари посматрали су Интернет од самог почетка (његове популарности) као виртуелни, дискурзивни простор и окупљалиште равноправних саговорника на глобалном нивоу, који ће својом дискусијом на бази аргумената васкрснути антички идеал демократије и тиме допринијети развоју друштва у цјелини. Тада су се већ почели да развијају предвиђања о Интернету као најдемократичнијем медију у историји људске комуникације, непресушном и бесплатном извору знања и информација, који ће као глобална „технологија слободе“ коначно да успостави нови свјетски поредак заснован на космополитизму, једнакости, међусобном разумијевању и у којем ће се међуљудске разлике, посебно економске, свести на минимум.

Ентузијазам произашао из оваквог идеалтипског поимања Интернета, изродио је три мита¹:

1) Мирољуб Радојковић, Бранимир Стојковић, Александар Врањеш, *Међународно комуницирање у информационом друштву*, Клио, Београд, 2015, стр. 148.

- 1) Да је на мрежи све потпуно бесплатно и да је знање свима доступно;
- 2) Да је на Интернету апсолутно слободно изнијети своје мишљење;
- 3) Да ће се потреба формалним образовањем на крају довести у питање

Одмах на почетку важно је примјетити да овај ентузијазам није дуго трајао. Уплив крупног капитала у виртуелни простор који је убрзо услједио, није дозволио нити да све на мрежи буде бесплатно нити да се укину економске разлике међу људима широм планете. Иначе, о идеји да ће доћи до глобалне економске трансформације захваљујући развоју информационо-комуникационих технологија, писао је и Џејмс Каран² позивајући се на увјерење из деведесетих година прошлог вијека да ће Интернет генерисати богатство и просперитет за све становнике планете. Радојковић, Стојковић и Врањеш³ наводе као добар примјер текст Кевина Келија уредника либерално оријентисаног часописа Вајерд („Wired“) који је у поднаслову чланка веома оптимистично најавио: „Добра вијест је да ћете ускоро постати милионер. Лоша вијест је да ће и сви остали постати милионери“. Наравно, Кели није био усамљен у свом оптимизму, јер Каран наводи читав низ текстова са краја деведесетих који су најављивали „Интернет (златну) грозницу“ и „Доба Интернета“ у којем ће доћи до значајног економског и привредног раста, прво у САД, а затим и у остатку свијета⁴. У том контексту занимљива је Рајанова тврдња да ће Интернет обновити динамику тржишта, потпомоћи развоју креативности у бизнису, отворити низ нових тржишних могућности, при чему ће значајно умањити трошкове, а као коначан резултат овог процеса биће стварање модела „Нове Економије“ из чега ће видно профитирати и велике и мале компаније⁵. Ипак, као што нам је познато, овакав економски успон у Интернет ери још није забиљежен у већем омјеру, посебно када је ријеч о успону мањих компанија.

Једноставније речено, идеја да ће садржаји на Интернету бити потпуно бесплатни је брзо пала у воду јер је сан о свима доступном

2) James Curran „Reinterpreting the internet and Rethinking the internet“, in *Misunderstanding the Internet* (ed. James Curran, Natalie Fenton, Des Freedman), Routledge, London, New York, 2012.

3) Мирољуб Радојковић и др, нав. дјело.

4) James Curran, *ibid*, p. 4.

5) Johnny Ryan, *A history of the Internet and the digital future*, Reaktion books, London, 2010, p. 179.

свјетском знању врло брзо постао ограничен чињеницом да је и знање економска категорија која зависи од тржишта и улоге транснационалних компанија у процесу његове дистрибуције. Дакле велике компаније нису били против тога да се формира глобални дискурзивни простор, али само под условом да из тог процеса може да произађе конкретан профит, јер коначно и знање је роба. Тако је међу првима срушен мит о децентрализованом мрежи свих мрежа која омогућава глобалној популацији сасвим бесплатан приступ информацијама и свјетском знању, прожет развијеним дијалогом базираном на слободи говора и изражавања⁶. Чак и када је посредством нове верзије Веб-а под ознаком „2.0“ створен читав низ алата који омогућавају корисницима да самостално и бесплатно креирају и дијеле властите мултимедијалне садржаје (енг. „user generated content“), откривена је појава трговине профилима на друштвеним мрежама, на основу којих велике мреже типа Фејсбука „продају“ интересовања, навике, вриједности и сл. својих корисника, оглашивачима широм свијета. На тај начин бесплатно креиран лични профил корисника добија своју финансијску вриједност на Мрежи и тиме уједно постаје предмет трговине чији профит убиру велике компаније. Корисници у овом случају друштвене мреже Фејсбук, чак и ако тога нису свјесни, баш као и гледаоци комерцијалних телевизија, дају своје вријеме проведено на мрежи као „сировину“ за стварање профита неких других, то јест оглашавача и власника наведене друштвене мреже. И важно је нагласити да ово није изолован случај, посебно када се узме у обзир како функционише Гугл и сви остали понуђачи „бесплатних“ садржаја на мрежи. Другим ријечима, широко прокламовани бесплатни садржаји који егзистирају на Интернету и који би могли бити контрааргумент претходно изнесеним ставовима, ипак су само облик остваривања профита. У исто вријеме важно је споменути и да постоје комерцијалне мреже, које захтјевају плаћање приступа својим садржајима као што су новине, књиге, часописи, музика, игрице, филмови, тв серије, итд. Видјели смо примјере судских спорова гдје су одређене компаније тужиле претраживаче због неовлашћене редистрибуције интелектуалне својине у њиховом власништву⁷. Све то заједно оспорава идеју да је на Интернету све „потпуно бесплатно“ и на основу тога закључујемо да је први мит срушен. С друге стране, у

6) Радојковић и др, нав. дјело, 149.

7) Радојковић и др, нав. дјело, 150.

контексту назива овог рада, чињеница да је први мит пао не значи да се нису развиле веће слободе корисника Интернета, односно умрежених грађана. Идеја да је на Интернету све бесплатно и да је преузимање садржаја израз управо те обећане слободе, наставила је да егзистира и поред комерцијализације Мреже. Све је то довело до развоја низа онлајн сервиса и алата посредством којих се размјењује комерцијални садржај сасвим бесплатно, што су поједини аутори и узели као аргумент да се Интернет и даље развија као „технологије слободе“. Тако на примјер они корисници који не прихватају чињеницу да се одређени садржаји на Интернету углавном морају плаћати (било директно или индиректно, као што је случај са трговином профилима) користе друге методе за долазак до комерцијалних садржаја, као нпр. посредством сервиса Бит-торент (енг. „BitTorrent“) или сличних тзв. „peer to peer“ протокола за умрежавање рачунара и размјену датотека. На тај начин се долази бесплатно до комерцијалних садржаја, што се опет сматра илегалним, али не умањује чињеницу да ова пракса постоји и да на основу тога можемо рећи да су одређене слободе (како их поимају сами корисници) на Интернету ипак повећане. У прилог томе иду чињенице да постојеће „peer to peer“ методе путем којих се долази до комерцијалних садржаја, као и могућност сакривања локације корисника иза „виртуелних“ Интернет адреса, онемогућава правосудне органе држава да санкционишу преступнике, тако да се ова пракса самим тим раширила широм сајбер простора и прерасла у једну од слобода умрежених грађана. Данас одређене модерне државе прате своје грађане и санкционишу их у случају да установе да су нелегално долазили до комерцијалних садржаја, али још нису у могућности да открију све методе путем којих се ова пракса развија. Такође, ако се узме у обзир хетерогеност умрежених грађана и њихова разуђеност широм планете, јасно је да оне модерне државе које развијају методе кажњавања наведених преступника, нису у могућности нити да их све детектују, нити да их казне, јер излазе из њихових јурисдикција. Стога ову појаву условно можемо сврстати у категорију слобода на Интернету јер је њен развој пратио ширење првог мита о „технологији слободе“ и као такав се укоријенио код умрежених грађана широм планете. Наравно, није лоше нагласити да ће се ова, по свему судећи, привремена слобода, практиковати све до оног момента када државе не пооштре могућност гоњења и санкционисања преступника у сајбер простору.

Други мит који је у суштини остварен на Мрежи био је онај о неограниченој слободи изражавања⁸. Тешко је наћи аргумент који би ишао против тезе да на Интернету имамо наведену слободу ширења мисли, посебно у вријеме када на порталима можемо да пронађемо огромну количину информација али и трачева, неистина, клевета, говора мржње, подметања, инсинуација, итд. који се шире било анонимно или не. Можда као најеклатантнији примјер да је слобода ширења мисли повећана, можемо навести коришћење Интернета од стране екстремистичких организација (као што је примјер коришћења друштвених мрежа за регрутацију, промоцију, пропаганду и информисање од стране одређених терористичких група) које су на тај начин добиле „вјетар у леђа” за комуникацију са својим сљедбеницима, док су раније организације морале на више или мање насилан начин да се боре за публицитет и промоцију својих идеја и програма. Са растом популарности и додатних могућности комуницирања у сајбер простору, развијала се и улога Интернета у политичком комуницирању која се испољавала кроз промоцију веза између друштвених група, невладиних организација и политичких активиста широм свијета⁹. Уз то, треба да додамо и да је брзина дисеминације вијести и ширења информација мрежом створила многе проблеме ранијим „вратарима“ (*gate keepers*) и мање или више успјешним покушајима надзора над протоком информација¹⁰. Опште је мишљење да је и квалитет новинарског извјештавања опао због превелике брзине којом се стварају извори информација и преносе вијести. У тој трци са временом и конкуренцијом често се поткрадају грешке, али и етичке и професионалне мањкавости.

Без обзира што можемо пронаћи примјере надзора сајбер простора од стране појединих држава, компанија, агенција или организација, ипак морамо да истакнемо да је Интернет по први пут у историји развоја људске комуникације, омогућио платформу посредством које се може (чак и у затвореним политичким системима) пронаћи начин да слободно искажемо властити став, што је још један аргумент у прилог људској слободи ширења мишљења посредством Интернета.

8) Радојковић и др, нав. дјело, 150.

9) Daya Kishan Thussu, *International Communication - Continuity and Change*, Arnold, London, 2002, pg. 243.

10) Радојковић и др, нав. дјело, 150.

Међу првим запаженим примјерима који поткрепљују ову тезу, издваја се извјештај америчког новинара Мата Драџа (Matt Drudge) из јануара 1998. године о афери бившег америчког предсједника Била Клинтона са службеницом Бијеле куће Моником Лунски. Он је објављен на Драџовом порталу „The Drudge Report” чиме је овој вијести обезбјеђен глобални публицитет¹¹. За само неколико сати након што је објелодањен, милиони корисника Интернета широм свијета су сазнали за овај највећи сексуални скандал у политичкој историји САД. Њега нису могли сакрити ни комплетна администрација, тајне службе, сви ПР менаџери и спин доктори у служби виновника. Овај примјер је слављен као пobjеда слободе говора посредством Интернета од које није био поштеђен ни тадашњи најмоћнији државник свијета¹².

С друге стране, ако узмемо чак и сасвим супротне примјере, односно, потврде да ефикасан надзор над Интернетом постоји, примјетићемо да и ту можемо пронаћи случајеве који поткрепљују аргумент о ширењу слободе мишљења посредством Интернета.

Новинари Вашингтон Поста и Гардијана су први у свијету објелоданили постојање тајних програма Националне агенције за безбједност САД (НСА) и британске агенције „GCHQ”, као система за надзор и прикупљање података који теку кроз Интернет, на основу интервјуа са узбуњивачем Едвардом Сноуденом. Том приликом је објелодањено да наведени тајни програми преузимају и похрањују личне податке, аудио записе, сачуване видео конверзације, фотографије, имејл поруке, документе, записе о конекцијама, провајдерима, историју претраживања, итд, глобалних корисника сервиса и друштвених мрежа. Важно је примјетити да је на основу овог сазнања озбиљно угрожен други мит, јер овај систем има могућност да ограничи слободу изражавања и мишљења субјеката глобалног комуницирања. Ипак, сама чињеница да је комплетан случај објављен, да је бивши запосленик НСА проговорио о тајним програмима у својству глобалног узбуњивача, да су новинари двије веома угледне глобалне медијске куће о томе написали чланке упознавши тиме свјетску јавност о постојању тајних програма за надзор, представља аргумент да је Интернет и даље најбољи канал за ширење слободе мисли и да га неће бити лако укинути или ограничити.

11) Радојковић и др, нав. дјело, 150.

12) Исто.

Трећи мит о Интернету односио се на питање да ли је и даље потребно формално образовање када човјечанство има потенцијално приступ огромној количини информација на Веб-у¹³. Као аутор који припада струји „сајбер оптимиста“ (аутора блиских технодетерминизму који сматрају да се Интернет може поимати као „демијург“ друштвених односа) Џеф Џарвис поставља питање: Ко ме је више потребан универзитет када имамо Гугл?¹⁴. Значајан обим дигитализованог свјетског знања је данас доступан посредством Гугл претраживача, а поред тога, како објашњава Џарвис, он може „онлајн“ да споји студенте са најбољим професорима, са експертима како би учили без губљења времена за одлазак у школу или на факултете¹⁵. У складу с тим Џарвис предлаже оснивање Гугл Универзитета („Google U“) као замјену за класично факултетско образовање. С друге стране Николас Кар у тексту под називом „Да ли нас Гугл заглупљује?“¹⁶ описује како Интернет мијења наше интелектуалне навике, претварајући савременог човјека у биће без стрпљења и мотива да прочита нпр. роман „Тихи Дон“. Захваљујући претраживачима он очекује „инстант знање“ које је неко други „сварио“ (прочитао, обрадио и написао суштину у некој краћој форми), и то само са неколико кликова мишем. Дакле, нове генерације младих људи, (ре)социјализоване уз Интернет, свакако имају приступ великој количини информација, али се оправдано питамо да ли долази до промјене у процесу обраде тих информација, када потреба за размишљањем о сазнањима која нису директно у функцији нашег свакодневног живота¹⁷ полако ишчежава. Та потреба је замјењена процесом узгредног трагања и слабог меморисања по нуде са Мреже, или претраживача, што искључује способност за логичким повезивањем више поља и за ширим контекстом. Ипак без обзира да ли ће се ширити онлајн „самообразовање“ или ће класичне образовне установе изаћи као побједници у овој борби, нама је важно да детектујемо да се и на овом примјеру види да је Интернет проширио слободе умреженим грађанима, омогућивши им шансу да самостално дограђују своја знања, без обзира на ква-

13) Радојковић и др, нав. дјело, 152.

14) Jeff Jarvis, *What Would Google Do?*, Harper Collins Publishers, London, New York, 2009, pg. 210.

15) Радојковић и др, нав. дјело, 152.

16) Nicholas Carr, *Is Google Making Us Stupid?*, Yearbook of the National Society for the Study of Education, New York, 2008.

17) Нпр. сазнања из домена опште информисаности, културни и филозофски садржаји и многи други који немају конкретну прагматску улогу у свакодневном животу.

литет. Од периода развоја цивилизације када је знање било недоступно, ограничено или намјењено само одабраној групи људи, дошли смо у ситуацију да слободно можемо да бирамо да ли желимо да кроз живот усвајамо додатна знања и да селекујемо која су нам то знања потребна у одређеној животној фази.

Да закључимо, све наведене слободе умрежених грађана кроз које смо прошли на основу митове који су пратили развој Интернета, можемо да кажемо да су унапређене, што је довело и до побољшања позиције умрежених грађана из угла слобода које се практикују на Мрежи. Квантитет и квалитет практиковања наведених слобода, с друге стране, зависи од самих умрежених грађана, њихове прије свега свијести о томе, затим знања и умијећа и на крају самог мотива.

СТАЊЕ ЉУДСКИХ ПРАВА И ГРАЂАНСКИХ СЛОБОДА НА ИНТЕРНЕТУ

У уводном дијелу смо закључили да је дошло до развоја слобода умрежених грађана широм свијета. Ипак, не смијемо да изведемо погрешан закључак да су грађанске слободе и стање људских права у директној корелацији. То што одређени корисници Интернета, почевши од активних грађана па до хакера, посредством Мреже практикују своје слободе, било у правцу да се чују њихови ставови, или да заобиђу правила и заштите и омогуће корисницима на свјетском нивоу бесплатан садржај, не значи априорно да су тиме унапријеђена људска права на глобалној мрежи. Дакле, оно што се оправдано питамо у овом раду јесте да ли се растом наведених грађанских слобода посредством Интернета побољшава у исто вријеме и пракса заштите људских права? Наша претпоставка је да питање грађанских слобода и стања људских права на Интернету не би требало поистовјећивати и да нису у питању синоними, него раздвојени процеси. Овде имамо једну специфичну ситуацију која је карактеристична за праксу глобалног комуницирања посредством „мреже свих мрежа“, а заснива се на следећој тврдњи: Можемо рећи да ограничавање људских права на Интернету доводи до смањења слобода умрежених грађана, али с друге стране слободе субјеката глобалног комуницирање не зависе (само) од упражњавања људских права на Интернету.

Данас умрежени грађани, односно корисници онлајн сервиса и савремених информационо-комуникационих технологија могу

бити поред држава, институција, агенција, медија итд. и анонимне групе хакера, глобални „узбуњивачи“, различити активисти, локални и глобални покрети, али и сваки појединац који посједује опрему, знање, компјутерску писменост те потребу, односно мотив да буде активни субјекат овог облика комуникационе праксе. У овој хетерогености умрежених грађана, налазимо објашњење за горе наведену тврдњу. Држава (која је и сама субјект) може угрозити право на приватност других субјеката, у нашем случају умрежених грађана, али то не значи да ће тиме њихове слободе у сајбер простору бити апсолутно ограничене. На примјер, извјесна обавјештајна агенција надгледа комуникацију одређеног појединца и то неријетко без судског налога (што нам је Сноуден посвједочио), има приступ његовом рачунару и мобилном телефону, копира његове приватне документе и сл. чиме свакако нарушава његово људско право на приватност. С друге стране, тај исти субјекат, оног момента кад је сазнао да му држава ограничава људска права, те посједује компјутерску писменост и додатна знања у домену заштите на Интернету, има могућност да нпр.: стави наљепницу на камеру и микрофон свог лаптопа; да најважније податке пребаци на енкриптовану екстерну меморију коју користи само када се дисконектује са Интернета; да постане корисник многобројних ВПН¹⁸ сервиса; да за потребу комуницирања посредством мобилних телефона користи различите јефтине „припејд“ картице које стално мијења и то на телефонима који немају приступ Интернету; да на заштићеним „Интернет облацима“ чува тренутне документе које креира; да направи анонимне профиле на друштвеним мрежама и да на тај начин „умакне“ систему надзора. У том случају, тај умрежени грађанин и даље има слободу у сајбер простору да шири своје мишљење против нпр. режима у тој држави који му је ограничио људска права. Коначно, тај субјекат има знање и свијест о томе, те му сама чињеница да су му угрожена људска права не ограничава слободу да пронађе излаз, односно да изигра систем, на исти начин на који и даље долази до бесплатног садржаја, користи бесплатне Интернет конекције, анонимно шири тајне информације, упозорава на стање људских права, итд. С друге стране, обични грађани који користе нове технологије, али не посједују довољно ни знања нити наведене свијести, бивају угрожени, како са позиције људ-

18) Енг. "Virtual Private Network" - сервис који омогућава корисницима да безбједно и анонимно сурфају, а да њихове Интернет адресе буду виртуелне.

ских права тако и са позиције грађанских слобода. Другим ријечима, однос самих субјеката према властитим слободама на Интернету је такође важна варијабла за ову тему. Већа је опасност индиферентност умрежених грађана који уз сва сазнања да су им људска права ограничена, одговор проналазе у аргументу „немам шта да кријем“, на основу којег велики број умрежених грађана у суштини и даје пристанак на такве активности усмјерене против њихових права. Дакле недостатак грађанског отпора на чињницу да одређене државе ограничавају људска права умреженим грађанима, је једнако опасно као и сазнање да та ограничења постоје. На крају ту долазимо до једне друге дименције у чијем центру се налази питање грађанске свијести, што остављамо за неке друге расправе. У сваком случају, става смо да не треба априорно стављати у корелацију људска права и грађанске слободе на Интернету нити их поимати као синониме. Напоследњу, без обзира што смо идентификовали примјере којима се поткрепљује теза да су слободе умрежених грађана на Интернету увећане, ипак морамо да се фокусирамо и на питање примјене конкретних људских права и то *права на приватност и права на заборав*.

Право на приватност у најширем смислу можемо да идентификујемо као људско право, које се у правној литератури обично одређује као скуп неотуђивих права и слобода која припадају свим људима¹⁹. У потрази за дефиницијом *права на приватност*, Прља, Рељановић и Ивановић закључују да је овај појам релативно неодређен²⁰. Једну од старијих дефиниција овог права, наведени аутори проналазе у формулацији америчке јуриспруденције крајем XIX вијека као „права да се буде остављен на миру“, али да је тек развојем медија настала савремена концепција *права на приватност* крајем прошлог вијека²¹. Гајин истиче да су крајем деветнаестог вијека аутори текста „Право на приватност“ (енг. „The Right to Privacy“) Семјуел Ворен (Samuel D. Warren) и Луис Брандајс (Louis D. Brandeis) апеловали на америчке судове да признају ново *право на приватност* позивајући се на принцип неповрије-

19) Саша Гајин, *Људска права: правно-системски оквир*, 2. изд., Правни факултет Универзитета Унион, Центар за унапређивање правних студија, Институт за упоредно право, Београд, 2012, стр. 15.

20) Драган Прља, Марио Рељановић, Звонимир Ивановић, *Интернет право*, Институт за упоредно право, Београд, 2012, стр. 95.

21) Исто.

дивости људске личности²². Из овог се касније развија савремени концепт права на приватност личног и породичног живота, које се као сложено људско право, према Прљи и др., може посматрати из више углова: као приватност дома, преписке, комуникације, интимног и породичног живота²³. Коријене овог права можемо пронаћи још од античког периода од када приватни живот искључиво вежемо за „оикос“, односно јасно разликујемо приватну и јавну сферу²⁴, до данас када је и даље приватни живот сваког појединца уставом заштићен од било каквог неодобреног увида јавности, као и пресретања комуникација, односно прислушкивања²⁵.

Гајин истиче да је средином седамдесетих година прошлог вијека у САД-у, а касније и у пракси примјене Европске конвенције о људским правима, почео да доминира став да је *право на приватност* довољно широко да би се са становишта заштите људских права могло да представља синоним за општу слободу појединца која се схвата као „слобода доношења одлука о сопственом животу“, „слобода стварања властитог идентитета“, „слобода развоја сопствене личности“ и сл²⁶. На овом примјеру примјеђујемо коријене стварања синонима између људских права и грађанских слобода, јер се поједина права и слободе могу разумијети као еманиције личне аутономије појединца, односно као практичне манифестације слободе човјека да самостално доноси одлуке о сопственом животу²⁷. Све у свему, као што смо већ истакли, постоји *differentia specifica* када је ријеч о релацији људских права и грађанских слобода на Интернету. Без обзира што смо идентификовали да грађанске слободе расту коришћењем Интернета, уз посједовање знања, потребе и свијести да унапређујемо грађанске слободе, на примјерима које нам је презентовао нпр. Едвард Сноуден, јасно је да су људска права на Интернету и те како угрожена.

За овај рад важно је напоменути да имамо примјере отпора лошем стању људских права у сајбер простору од стране умрежених грађа. Поред улоге глобалних узбуњивача у овом отпору, посебно бисмо истакли правну борбу за ново *право на заборав*, које је у

22) Саша Гајин, нав. дјело, стр. 21-22.

23) Драган Прља и др., нав. дјело, стр. 95.

24) Љубомир Тадић, *Огледи о јавности*, Чигоја, Београд, 1998.

25) Драган Прља и др., нав. дјело, стр. 95.

26) Саша Гајин, нав. дјело, стр. 21.

27) Исто.

међу времену постало ново људско право, барем на територији Европске уније.

Право на заборав (енг. „Right to be forgotten”) као ново људско право настало је на основу правне битке држављанина Шпаније Марија Костеха Гонзалеса (Mario Costeja González) који је пред шпанским правосуђем отворио процес против Гугла 2010. године. Наиме, Гонзалес је тужио Гугл из разлога што се приликом претрага његовог имена као резултат отвара веб страница са листом грађана који су били у дуговима и финансијским проблемима током деведесетих година и на којој се налази и Гонзалесово име²⁸. Тај податак из прошлости директно је наносио штету пословању наведеног држављанина Шпаније, те се одлучио да предузме правне мјере. Надлежни суд у Шпанији прије уласка у меритум суочио се са питањем да ли је тужбени захтјев уопште основан, те су тражили став Европског суда у Луксембургу да се очитује по овом питању, посебно што је дилема да ли Гугл уопште контролише информације које могу нанијети некоме штету па да би се на основу тога сматрао одговорним²⁹. Ипак Европски суд је заузео став у мају 2014. године да се претраживач може сматрати одговорним за податке које је не Мрежу поставило треће лице. На основу ове пресуде настало је *право на заборав* као ново људско право које подразумева право умрежених грађана да захтјевају брисање одређених података са Интернета који их се директно тичу, на начин да више не буду доступна трећим лицима³⁰. Другим ријечима, овим се не брише страница са инкриминишућим садржајем са Интернета, него се из индекса претраживача уклања линк према наведеној страници тако да се више не види приликом претраге на Гуглу. Ипак у самој примјени овог права искрснули су одређени проблеми. Прије свега важно је напоменути да се ово право примјењује само у државама Европске уније. Тако имамо ситуацију да је нека страница избачена из резултата претраге и неће се појављивати када „гугламо” из тих европских земаља, али ће бити присутна у претрази када је обављамо из Сједињених америчких држава гдје се ово пра-

28) „Mario Costeja González - Čovek koji je promenio Internet“, Internet, <http://foresighter.rs/clanci/life/45-mario-costeja-gonzalez-covek-koji-je-promenio-internet>, 30/11/2017.

29) Исто.

30) „Right to be forgotten - pravo na zaborav i na uklanjanje podataka o ličnosti iz rezultata Internet pretrage“, Internet, <http://www.milic.rs/blog/149-right-to-be-forgotten-pravo-na-uklanjanje-podataka-o-licnosti-iz-rezultata-internet-pretrage>, 30/11/2017.

во не примјењује³¹. Из тог разлога Национална агенција за заштиту података Француске упутила је захтјев Гуглу да примјењује право на заборав за све претраге на свим својим доменима укључујући и неевропске³². Коначно, како се може практиковати одређено људско право у сајбер окружењу ако се примјењује само у одређеним државама, што је био важан француски аргумент. Гугл се оглушио на овај захтјев подосећи жалбу Врховном суду Француске са аргументом да француски закон не може да важи за цијели свијет³³. Ипак почевши од маја 2014. до данас, Гугл је уклонио преко два милиона линкова из претраге, на основу чега закључујемо да примјена овог права функционише у пракси³⁴. Ово право свакако припада новој генерацији људских права, али оно што је важно за овај рад, оно је настало на иницијативу једног умреженог грађанина као извјесни отпор чињеници да је Интернет постао средство посредством којег се све више угрожавају људска права корисника.

На основу свих наведених примјера, јасно се види одговор на питање са почетка овог текста. Дакле, према свим показатељима, када је ријеч о јачању позиције развијених држава у Интернет окружењу, стање људских права на Мрежи има тенденцију пада, док у исто вријеме биљежимо раст нових грађанских слобода у онлајн окружењу код корисника који прије свега имају свијест о томе, али и знање, умијеће и мотив да практикују наведене слободе.

Е-ЛЕТАРГИЈА УМРЕЖЕНИХ ГРАЂАНА

Улога Едварда Сноудена у разоткривању метода надзора умрежених грађана мимо правне процедуре, је свакако историјска, јер смо по први пут добили јасне доказе да државе (у овом случају САД, Велика Британија, Канада и Аустралија) нарушавају људска права својих грађана. Када је ријеч о размјерама нелегалног надзора посредством савремених информационо-комуникационих технологија о којима је свједочио Сноуден, важно је истаћи процјену да је девет од десет пресретнутих корисника чије су информације прикупљене и похрањене, нису били ни одређени за надзор, али

31) „Zbog prava na zaborav „Gugl” se žali najvišem francuskom sudu“, Internet, <http://www.politika.rs/sr/clanak/355644/Zbog-prava-na-zaborav-Gugl-se-zali-najvisem-francuskom-sudu>, 30/11/2017.

32) Исто.

33) Исто.

34) „Right to be forgotten - pravo na zaborav i na uklanjanje podataka o ličnosti iz rezultata Internet pretrage“, Internet, <http://www.milic.rs/blog/149-right-to-be-forgotten-pravo-na-uklanjanje-podataka-o-licnosti-iz-rezultata-internet-pretrage>, 30/11/2017.

су свакако ушли у НСА базе података. Просто прогресивни модел надзора путем којег се прате све особе које комуницирају са осумњиченим, па затим њихови контакти и на крају на трећем нивоу сви контакти ових потоњих, дошло је до закључка да је у једном тренутку вршен надзор над десетинама милиона грађана широм свијета, од чега су њих скоро 50% Американци³⁵. За нас је ово *corpus delicti* да је право на приватност умрежених грађана апсолутно угрожено и самим тим у најширем смислу и њихова основна људска права. Када се вратимо на наслов овог рада, а у контексту свега написаног, можемо још једном да констатујемо да без обзира што су одређене грађанске слободе у одређеним условима увећане код субјеката глобалног комуницирања, њихова људска права су с друге стране угрожена и умањена. Овај закључак можемо да ставимо у савремени контекст као један од разлога зашто се поједине развијене државе, које не припадају „Западном блоку“ јасно противе овој пракси и зашто су кренуле у правцу заштите својих грађана али и суверенитета у чему је најдаље отишла Кина која је изградила свој модел Интернет суверенитета (или сајбер суверенитета што се у литератури поима као синоним).

На крају, оно што је интересантно за тему овог рада, јесте да нигдје још нисмо детектовали некакав значајан бунт умрежених грађана због сазнања да им је приватност угрожена, без обзира што су честа мета сајбер инцидената и што им државе не могу гарантовати потпуну безбједност на Интернету. То се потпуно коси са претпоставкама оних првих оптимиста да ће Интернет изградити дискурзивни простор у којем ће људи слободно комуницирати с циљем постизања благодети информационог друштва, па се још оштрије поставља питање зашто су изостале глобалне реакције на откривене злоупотребе? Могло се очекивати да Сноуденова открића уздрмају начин надзирања и одржавања Интернета, да корисници широм свијета отпочну можда први глобални онлајн протест (не у смислу лајковања критичких ставова, него конкретним бојкотом друштвених мрежа) праћен солидарношћу хакерских група. Бојкот би једноставно изазвао тако хаотично стање у сајбер простору, да би то осјетиле и владе и велике компаније, што би коначно могло створити притисак да постојеће стање почне

35) Barton Gellman, Julie Tate, Ashkan Soltani, „In NSA-intercepted data, those not targeted far outnumber the foreigners who are“, *The Washington Post*, Internet, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/in-nsa-intercepted-data-those-not-targeted-far-outnumber-the-foreigners-who-are/2014/07/05/8139adf8-045a-11e4-8572-4b1b969b6322_story.html?utm_term=.d83e682d6949, 01/12/2017.

да се мијења. Дакле, баш као када је ријеч о реалним протестима с циљем промјена у друштву, тако смо очекивали и неки сајбер протест с циљем промјена у Интернет окружењу, јер су умрежени грађани наводно најсвјеснији свих наведених изазова и угрожености људских права. Међутим, ништа од тога се није десило. Умрежени грађани су се оглушили о све опасности за бољи и демократскији „сајбер простор“ и снагу и учесталост контроле под коју потпадају. Показали су да пате од синдрома пасивности (изузев појединих слабије видљивих реакција мањих група) као у оном чувеном експерименту „кувања жабе“. Одговор за овакво стање проналази се у аргументу који смо већ спомињали: „Немам шта да кријем“ (Енг. „Nothing to hide argument“) који се у суштини своди на следећу логику: немам проблем да владине агенције прегледају моје податке, јер немам шта да кријем, тако да је боље да их слободно прегледају и констатују да нисам опасан по државу, поредак и слично.

У тексту „Зашто је приватност важна чак и кад немам шта да кријем“ (Енг. „Why Privacy Matters Even If You Have Nothing to Hide“) Брус Стерлинг (Bruce Sterling) набраја исте или сличне ситуације у којима бисмо могли да будемо послушни и да се позвојемо на исти аргумент у реалном свијету, али се ипак понашамо сасвим другачије³⁶: Зашто спуштамо ролетне, зашто кријемо пин кодове кредитних картица, чему уопште приватност ако немамо шта да кријемо? У суштини, ако бисмо овај аргумент користили и у реалном животу, онда бисмо у потпуности изгубили приватну сферу као хабитус за уживање грађанских слобода. Исто важи и у сајбер простору. Није ствар у томе да ли имамо шта да кријемо или не, него у томе да се принцип заштите приватности стриктно примјењује и у сајбер сфери.

Такође, важно је споменути и одговор Едварда Сноудена на аргумент „Немам шта да кријем“ у контексту Интернет приватности, рекавши да је коришћење тог аргумента једнако као када бисмо рекли да нас није брига за слободу говора зато што и онако немам шта да кажем³⁷. У сваком случају, као што смо навели, суочавање глобалних умрежених грађана са наведеним ризицима није ство-

36) Bruce Sterling, „Why privacy matters even if you have nothing to hide“, *The Wired*, Internet, from <https://www.wired.com/2011/06/why-privacy-matters-even-if-you-have-nothing-to-hide>, 01/12/2017.

37) Sophie Kleeman, „In One Quote, Snowden Just Destroyed the Biggest Myth About Privacy“, *Mic*, Internet, <https://mic.com/articles/119602/in-one-quote-edward-snowden-summed-up-why-our-privacy-is-worth-fighting-for#.n8q27plAK>, 01/12/2017.

рило веће отпоре или реакције, али је свакако поткрепило тезу да данас државе и велике компаније путем Интернета, доводе у опасност стање људских права глобалних умрежених грађана, без обзира што имамо примјере да је Интернет и даље добра платформа за развој грађанских слобода које имају тендецију раста, код оних активних грађана који прије свега имају изграђену свијест о томе али и знање, умијеће и мотив, те имају могућност да их практикују.

ЛИТЕРАТУРА

- Гајин, Саша, *Људска права: правно-системски оквир*, 2. изд., Правни факултет Универзитета Унион, Центар за унапређивање правних студија, Институт за упоредно право, Београд, 2012.
- Прља, Драган, Рељновић, Марио, Ивановић, Звонимир, *Интернет право*, Институт за упоредно право, Београд, 2012.
- Радојковић, Мирољуб, Стојковић, Бранимир, Врањеш, Александар, *Међународно комуницирање у информационом друштву*, Клио, Београд, 2015.
- Carr, Nicholas, Is Google Making Us Stupid?, *Yearbook of the National Society for the Study of Education*, New York, 2008.
- Curran, James, "Reinterpreting the internet and Rethinking the internet", in *Misunderstanding the Internet* (ed. James Curran, Natalie Fenton, Des Freedman), Routledge, London, New York, 2011.
- Foreman, Richard, *The Pancake People or the Gods are Pounding My Head*, Internet, http://edge.org/3rd_culture/foreman05/foreman05_index.html, 30/11/2017
- Gellman, Barton, Tate, Julie, Soltani, Ashkan, „In NSA-intercepted data, those not targeted far outnumber the foreigners who are“, *The Washington Post*, Internet, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/in-nsa-intercepted-data-those-not-targeted-far-outnumber-the-foreigners-who-are/2014/07/05/8139adf8-045a-11e4-8572-4b1b969b6322_story.html?utm_term=.d83e682d6949, 01/12/2017.
- Jarvis, Jeff, *What Would Google Do?*, Harper Collins Publishers, London, New York, 2009.
- Kleeman, Sophie, „In One Quote, Snowden Just Destroyed the Biggest Myth About Privacy“, *Mic*, Internet, <https://mic.com/articles/119602/in-one-quote-edward-snowden-summed-up-why-our-privacy-is-worth-fighting-for#.n8q27pIAK>, 01/12/2017.
- „Mario Costeja González - Čovek koji je promenio Internet“, Internet, <http://foresighter.rs/clanci/life/45-mario-costeja-gonzalez-covek-koji-je-promenio-internet>, 30/11/2017.
- „Right to be forgotten - pravo na zaborav i na uklanjanje podataka o ličnosti iz rezultata Internet pretrage“, Internet, <http://www.milic.rs/blog/149-right-to-be-forgotten-pravo-na-uklanjanje-podataka-o-licnosti-iz-rezultata-internet-pretrage>, 30/11/2017.
- Ryan, Johnny, *A history of the Internet and the digital future*, Reaktion books, London, 2010.

- Sterling, Bruce, „Why privacy matters even if you have nothing to hide“, *The Wired*, Internet, from <https://www.wired.com/2011/06/why-privacy-matters-even-if-you-have-nothing-to-hide>, 01/12/2017.
- Thussu, Daya Kishan, *International Communication - Continuity and Change*, Arnold, London, 2002.
- „Zbog prava na zaborav „Gugl” se žali najvišem francuskom sudu“, Internet, <http://www.politika.rs/sr/clanak/355644/Zbog-prava-na-zaborav-Gugl-se-zali-najvisem-francuskom-sudu>, 30/11/2017.

Aleksandar Vranjes

THE RELATION BETWEEN HUMAN RIGHTS AND CIVIL LIBERTIES ON THE INTERNET FROM THE PERSPECTIVE OF POLITICAL COMMUNICATION

Resume

This paper aims to show that the practice of human rights and civic freedoms on the Internet should be observed separately. Throughout the twentieth century, we perceived the development of these two phenomena as certain synonyms. For the first time, thanks to cyberspace, human rights and civil liberties are splited and should be observed and analyzed separately. Based on existing knowledge, established on information provided by Global surveillance whistleblowers, but also when we consider a level of freedoms on the Internet, we have detected that practice of the civil liberties at the cyberspace (perceived by the Internet users) are growing, while the level of human rights is endangered and has a tendency to fall, especially when we consider the Right to privacy. Today, on the Internet, the Networked citizens have the opportunity to practice greater civic freedoms (The Freedom of thought, access to knowledge and various commercial content completely free of charge, etc.) than they have in the real life, while, on the other hand, the level of their human rights online has been reduced through modern Information and Communication Technologies.

Keywords: human rights, civil liberties, internet, information and communication technologies.

Овај рад је примљен 6. децембра 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2017. године.

АКТУЕЛНО

101

Слободан Нићин, Тамара Гајић

МИГРАНТСКА КРИЗА И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ
НА ЕКОНОМИЈУ СРБИЈЕ

119

Марко Лазаревић

РАЗЛИЧИТЕ ФОРМЕ МОДЕЛА ОМБУДСМАНА
СА ОСВРТОМ НА ЗАШТИТНИКА ГРАЂАНА У
СРБИЈИ

Слободан Нићин
Институт за политичке студије, Београд
Тамара Гајић
*Факултет за европске правно-политичке студије,
Универзитет Едуконс*

МИГРАНТСКА КРИЗА И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ НА ЕКОНОМИЈУ СРБИЈЕ

Сажетак

Европске државе се данас сусрећу са највећим неконтролисаним приливом избеглица у својој новијој историји. Сукоби који се одвијају у државама Северне Африке, Блиског истока и Централне Азије, приморали су милионе људи да се покрену. Као последица тога, уследила је масовна миграција дуж „балканске руте“ и Медитерана, која није забележена још од Другог светског рата. Узроци који су довели до експлозије мигрантске кризе у 2015. години су различити. У њих убрајамо бег од ратних разарања, потрагу за бољим животом, бег од различитих видова тероризма и екстремизма и сл. За најпожељнију дестинацију, одређене су високоразвијене земље Европске уније. Будући да се овај рад бави последицама мигрантске кризе на економију Србије, најпре ће бити објашњена разлика између термина „избегличка“ и „мигрантска“ криза, као и узроци њеног избијања. На самом крају, биће представљена процена утицаја актуелне мигрантске кризе на националну економију са аспекта фискалног утицаја и тржишта рада.

Кључне речи: миграције, мигранти, мигрантска криза, избеглице, избегличка криза, економија, тржиште рада, фискални утицај, Србија

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Европски континент је током историје одувек имао извесну доминацију у односу на друге континенте и цивилизације и то захваљујући географским открићима, убрзаном цивилизацијском развоју, колонијалним освајањима, политичкој и економској експанзији. У најездама ваневропских освајача, током Средњег века, углавном су били заузимањем ободних делова старог континента. У погледу миграција, прилив ваневропског становништва представљао је кључну карактеристику колонијалне епохе, да би масовнији прилив становништва са ваневропских подручја, уследио током периода деколонизације. Трајно настањивање популације неевропског порекла, у европским метрополама, било је мотивисано бројним разлозима. Поред страха од репресије у својим земљама које су постепено почеле да стичу независност, главни мотив је био економске природе.¹

Најновији избеглички покрет, нарочито значајан за Западни Балкан, настао је као последица бројних сукоба на Блиском Истоку, Авганистану и Северној Африци. Дуготрајни сукоби узроковани политичком и економском нестабилношћу држава и друштвеном и социјалном противречношћу, ескалирали су под утицајем страног фактора. Ратни злочини, кршење људских права, уништавање здравствених институција и школа, прекид снабдевања струјом и водом, узроковали су масовне миграције становништва, прво ка суседним земљама, а потом и земљама Западне Европе. Према подацима Комесеријата за избеглице Уједињених нација, током 2015. године у Европу је пристигло око 1.014.836 миграната.²

Простор Западног Балкана, посебно територија Републике Србије, вековима је био означен као раскрсница најважнијих путева који повезују Северно и Црно море, али и Западну и Централну Европу са европским југоистоком и Блис-

1) Драган Петровић, Наташа Томић-Петровић, „Европа и миграције са ваневропских подручја – историја и садашњи процеси“, *Култура полиса*, Култура - Полис Нови Сад, Институт за Европске студије, Београд, бр. 29/2016, стр. 95-96.

2) Хатица Бериша, Миле Ракић, „Мигрантска криза – студија случаја Републике Србије“, *Култура полиса*, Култура - Полис Нови Сад, Институт за Европске студије, Београд, бр. 30/2016, стр. 37.

ким истоком. Иако се не оспорава стратешки и геополитички значај овога подручја, све више се трага за алтернативним решењима не би ли се траса мигрантских кретања зауставила. Иако се Република Србија ефикасно суочила са актуелном ситуацијом, поједине суседне државе, попут Мађарске, Хрватске и Македоније, али и оне које су нам у непосредном окружењу, поступиле су на потпуно другачији начин. Стављајући државну територију и границе испред безбедности избеглица, знатно су утицали на кршење људских права. С друге стране, Влада Републике Србије је у веома кратком времену предузела све мере неопходне за прихват, збрињавање и транспорт миграната кроз Србију. Мада је балканска рута званично затворена, државни секретар Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Ненад Иванишевић, на конференцији *„Миграције као безбедносни изазови: Западнобалканска рута“*, истакао је да „балканска рута није затворена и да Србија треба да буде део јединственог европског решења, будући да се у нашој земљи налази 7.000 миграната.“³ Стога је код нас „људска безбедност фокусирана на појединце и људе, али и шире, на универзалне вредности и циљеве, као што су достојанство, правичност и солидарност.“⁴

2. МИГРАЦИЈЕ И МИГРАНТСКА/ИЗБЕГЛИЧКА КРИЗА

Историјски посматрано, миграције су одувек имале веома значајну улогу у обликовању људског друштва. Као саставни део глобализације, добро се прилагођавају њеним развојним процесима. Криза која је ескалирала Арапским пролећем, 2011. године, покренула је реку избеглица са ширег простора Блиског истока, Северне и Централне Африке и Централне и Јужне Азије. О томе колико су ове миграције сложене и вишедимензионалне, сведоче последице са којима се суочавају земље Западне Европе.

Несумњиво је да се стари континент, током 2015. године, суочио са хуманитарном катастрофом која се не памти

3) Влада Републике Србије, *Србија да буде део јединственог европског решења за мигранте*, Интернет, <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=290459>, 15/04/2017

4) Хатица Бериша, Миле Ракић, „Мигрантска криза – студија случаја Републике Србије“, нав. дело, стр. 37.

још од завршетка Другог светског рата. Како је свет постао нестабилно и немирно место, не треба да чуди што се све већи број људи креће у потрази за сигурнијим и бољим животом. За разлику од добровољних миграција, које се односе на кретање људи из неразвијених у развијене земље и које су мотивисане, првенствено економским разлозима, принудне миграције се везују за одлазак из ратом захваћених подручја, као и кретања становништва због природних катастрофа, политичког, етничког или верског прогона.⁵ У односу на начине доласка на крајње одредиште, миграције могу бити легалне и нелегалне, у зависности од тога да ли се државне границе прелазе на званичним прелазима, са регистрацијом или не, уз документа или без њих.

Приликом извештавања о масовном кретању људи ка земљама Западне Европе, често се наизменично користе термини *избеглица* и *мигрант*. Такође, равноправно се користе изрази „избегличка“ и „мигрантска“ криза. Треба имати у виду да овде није реч о терминолошком размимоилажењу. Особе са статусом избеглица имају право на приступ помоћи коју су државе, на чијој територији се нађу, дужне да им пруже. Према одредбама међународних конвенција и протокола, регионалних и националних закона и пракси, забрањено је протеривати или враћати избеглице у ситуације које би могле угрозити њихов живот или слободу.⁶ Иако немају никакву корист од њиховог боравака, државе су у обавези да особама са статусом избеглица омогуће достојанствен боравак и помоћ у изналажењу решења везаног за њихов статус. С друге стране, мигрантима се углавном означавају она лица која своју земљу напуштају из економских разлога. Мотиви њиховог напуштања су жеља за бољим животом, спајање са породицом, налажење запослења и сл. У овом случају, земље у којима мигранти настоје остати, могу имати користи од њих. Како су своју земљу напустили добровољно, они не уживају право на обавезно уточиште, као што је то случај са избеглицама.⁷ Ипак, политичари све чешће употребљавају термин

5) Sita Bali, „Kretanje stanovništva”, u knjizi: *Uvod u studije bezbednosti* (priredio: Pol D. Vilijams), Službeni glasnik, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2012, стр. 588.

6) *Konvencija o statusu izbeglica (1951)*, Internet, <http://www.unhcr.rs/media/1951RefugeeConventionSer.pdf>, 15/04/2017

7) Никола Стојановић, „Криза у медитеранском суседству: тест за миграциону политику Европске уније“, *Међународни проблеми*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 4/2015, стр. 330.

мигранти, чак и када је сасвим јасно да се ради о избеглицама. На тај начин се покушавају избећи обавезе које произилазе из правног статуса избеглица, али и умањити неуспех у пружању хуманитарне помоћи овим људима.⁸ Будући да је актуелна ситуација означена кризом, неопходно је указати зашто се употребљава баш овај израз.

Криза представља процес који приликом неадекватног реаговања на промене у окружењу или самом систему, доводи до дисфункционалности.⁹ Током путовања „балканском рутом“, с јесени 2015. године, догодило се неколико инцидената који су ишли у прилог идентификовању актуелне ситуације као кризе. Ту се првенствено мисли на догађаје који су ескалирали на српско-мађарској и српско-хрватској граници. Желећи да ограничи неконтролисан прилив избеглица, најпре је Мађарска прибегла физичком нападу на избеглице и затворила границу, што их је приморало да на даљи пут крену преко Хрватске. Слична реакција хрватских власти показала је да код ових земаља постоји страх да не постану нека врста тампон зоне за задржавање избеглица.¹⁰

С друге стране, Милан Подунавац избегличку кризу види као дубок потрес политичке архитектуре Европске уније. „Порасло је неповерење у две темељне претпоставке – либерални конституционализам и демократију и отвореност граница и слободно кретање људи. Јављају се негативни конструкти као негативни политички стереотипи, који одлично служе популистичким покретима у Европи: конструкт сталне напетости због „варвара који угрожавају цивилизацију“, конструкт „непријатеља“ и конструкт „странца“.“¹¹ Како Европска унија није успела да понуди свеобухватан одговор на дату ситуацију, неслагање које постоји унутар Уније по питању заузимања јединственог става у случају поменуте кризе, довело је до пораста евроскептицизма и упозорило на неопходност веће координације међу чланицама, не би ли се очувало унутрашње јединство Уније.

8) Милан Липовац, Слађана Ђурић, „Мигрантска криза у ЕУ и Западнобалканска рута“, *Годишњак Факултета безбедности*, Факултет безбедности, Београд, бр. 6/2015, стр. 70.

9) Хатица Бериша, Миле Ракић, „Мигрантска криза – студија случаја Републике Србије“, нав. дело, стр. 38.

10) Ђорђе Кулић, „Утицај избегличке кризе на процес европских интеграција Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2016, стр. 193.

11) Demokratski politički forum, *Migracije i evropske integracije*, Internet, <http://www.centaronline.org/userfiles/files/publikacije/fcd-dpf-bilten-4.pdf>, 15/04/2017

3. УЗРОЦИ ИЗБИЈАЊА МИГРАНТСКЕ КРИЗЕ И ГЛАВНЕ МИГРАНТСКЕ РУТЕ

Када се говори о актуелној мигрантској кризи, обично се истиче како је она узрокована ратовима и сукобима насталим у арапским деловима Медитерана, услед недоречених интервенција западних савезника у сламању тамошњих диктаторских режима. Ипак, треба имати у виду да су миграције из арапског дела Медитерана постојале и пре Арапског пролећа, тј. пре 2011. године. Висок природни прираштај, карактеристичан за ове земље, узроковао је радне миграције из неразвијених делова Медитерана ка Европској унији. Велики удео младог и незапосленог становништва, спор привредни раст и технолошки заостатак у односу на земље Западне Европе, довео је до изнадпросечне незапослености и преврата у Арапском пролећу. Како се у раздобљу од 1980. до 2010. године број становника удвостручио, незапосленост младих скочила је изнад 25%. Услед непостојања политичких веза за запошљавање у јавном сектору, миграције према медитеранским земљама Европске уније постале су свакодневица.¹²

За разумевање феномена хуманитарне кризе, кључна је ситуација у Сирији. Протести за промену режима у Сирији започели су 15. марта 2011. године. Томе су претходиле политичка нестабилност блиско-источне регије и Средње Азије, још од рата у Авганистану 1973. године и рата у Ираку 2003. године. Незадовољство против сиријског председника Башара ал-Асада (*Bashar al-Assad*) и Владе, довело је до грађанског рата између присталица режима (регуларне сиријске војске) и побуњеника (Слободна војска Сирије - ФСА). Умешаност војске тзв. Исламске државе Ирака и Леванта (*ISIL*), током 2014. године, која данас контролише територију на којој живи десет милиона људи, додатно је усложнила ситуацију.¹³ Као основни разлози за мигрантски талас према Европској унији издвојени су: губитак наде, повећање сиромаштва, ограни-

12) Jure Tadić, Filip Dragović, Tonči Tadić, „Migracijska i izbjeglička kriza – sigurnosni rizici za EU“, *Policijska i sigurnost*, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, br. 1/2016, стр. 16.

13) Хатида Бериша, Миле Ракић, „Мигрантска криза – студија случаја Републике Србије“, нав. дело, стр. 36.

чена могућност запослења, недовољна помоћ и здравствена заштита, препреке да се обнови избеглички статус у Либану и Јордану, оскудне могућности за образовање и несигурност у земљама у околини Сирије.¹⁴

Према извештају ФРОНТЕКС (*FRONTEX*) агенције, разликујемо шест главних мигрантских рута: Западноафричку, Западно-медитеранску, Централномедитеранску, Источномедитеранску, Западнобалканску и Источну копнену руту. *Западноафричка рута*¹⁵ односи се на кретање миграната из земаља Магреба до Шпаније и Француске. Највећи број миграната који се кретао овом рутом забележен је током 2006. године (31.600), да би до 2014. године тај број пао на мање од 300 илегалних миграната на годишњем нивоу. *Западномедитеранска рута*¹⁶ обухвата поморски пут од Северне Африке до Пиринејског полуострва. Ова рута је отворена 2005. године, а данас њом у просеку прође око 7.000 људи на годишњем нивоу. *Централномедитеранска рута*¹⁷ представља најмасовнију мигрантску руту која је отворена 2007. године. Мигранти који путују овом рутом, преко Малте и Сицилије, захтеве за азил подносе у Италији и Француској. Током 2011. године, због тзв. Арапског пролећа, овом рутом прошло је 64.300 миграната, да би 2014. године било забележено рекордних 107.760 миграната. *Источномедитеранска рута*¹⁸ представља другу најмасовнију руту. Овом рутом, мигранти из Сирије, Авганистана, Пакистана и других држава Подсахарске Африке, преко Турске, долазе до Грчке, Кипра и Бугарске. У последњих осам година, овом рутом у просеку пролази 55.000 миграната. *Западнобалканска рута*¹⁹ укључује два миграциона тока. Први обухвата мигранте из азијских и делимично афричких земаља, који преко Турске, Грчке и Бугарске улазе у земље Западног Балкана и крећу се даље ка земљама За-

14) Јурџ Тодић, Филип Драговић, Тончи Тодић, „Миграцијска и изbjегличка криза – сигурносни ризици за ЕУ“, нав. дело, стр. 22.

15) Frontex, *Western African Route*, Internet, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/western-african-route/>, 15/04/2017

16) Frontex, *Western Mediterranean Route*, Internet, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/western-mediterranean-route/>, 15/04/2017

17) Frontex, *Central Mediterranean route*, Internet, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/central-mediterranean-route/>, 15/04/2017

18) Frontex, *Eastern Mediterranean route*, Internet, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/eastern-mediterranean-route/>, 15/04/2017

19) Frontex, *Western Balkan route*, Internet, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/western-balkan-route/>, 15/04/2017

падне Европе. Други ток се односи на мигранте који су грађани западнобалканских држава. Заједно са Централномедитеранском, ова рута има изразит тренд раста. Укупан број миграната се током 2014. године, у односу на 2012. годину, увећао за чак седам пута. У 88% случајева, мигранти у земље Западног Балкана улазе преко македонско/српске границе. *Источна копнена рута*²⁰ односи се на 6.000 километара дугу границу између Русије, Белорусије, Украјине и Молдавије, са државама чланицама Европске уније (Финска, Естонија, Летонија, Литванија, Пољска, Словачка, Мађарска и Румунија). Ова рута се често и не означава „мигрантском рутом“, већ „источном границом“, будући да има најмању фреквентност од око 1.200 миграната на годишњем нивоу.

4. СРБИЈА И МИГРАНТСКА КРИЗА

На путу европских интеграција, Србија се налази у фази испуњења различитих критеријума формулисаних у 35 поглавља. Поред административних, економских, политичких и вредносних критеријума, потребно је испунити и оне који се односе на миграције и актуелну мигрантску кризу. Како је Србија транзитна земља, од ње се очекује да остане конструктивна, али да и даље ради на унапређењу управљања миграцијама и азилне политике.

Мада су извештаји бројних међународних организација указивали да ће се догодити масован прилив избеглица и миграната, дошло је до промене стратешког и институционалног устројства. Водећу улогу у решавању избегличког питања преузела је Радна група за решавање мешовитих миграционих токова, на чијем челу је министар за рад и социјалну политику. Њен значај истакнут је у Плану реаговања у случају повећаног прилива миграната, где се наводи да у ургентним ситуацијама и медијским иступима, Радна група има предност над осталим актерима укљученим у процес управљања мигрантском кризом.²¹ Будући да је у процес управљања мигрантском кризом укључено неколико институција и организација, подређеност најважнијег државног органа на основу

20) Frontex, *Eastern Borders route*, Internet, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/eastern-borders-route/>, 15/04/2017

21) Влада Републике Србије, *План реаговања у случају повећаног прилива миграната*, Интернет, <http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/migranti/Plan%20Vlade0001.pdf>, 16/04/2017

Закона о управљању миграцијама, Комесаријата за избеглице и миграције, указала је на проблем усклађивања активности државних органа у овом процесу. Стога, да би се на питање поменуте кризе могло адекватно одговорити, потребно ради-ти на конституисању нове институционалне инфраструктуре. Ту се првенствено мисли на формирање јединственог Минис-тарства за миграције, у које би био укључен и Комесаријат за избеглице и миграције.²²

Питање односа Србије према мигрантској кризи може се представити кроз три фазе, условљене динамиком унутар саме Европске уније. На самом почетку кризе, током прве по-ловине 2015. године, било је присутно прекршајно кажња-вање миграната. Ови поступци су се одвијали без присуства преводилаца и адекватне правне помоћи. Мада је колективно протеривање било најстроже забрањено међународним из-бегличким правом, поједини званичници су износили подат-ке о колективном враћању избеглица и миграната са границе Србије. За прву фазу био је карактеристичан и неконтролисан прелазак избеглица и миграната у Мађарску, али и недовољ-ни капацитети државних органа приликом регистрације ових лица.²³

Друга фаза започела је затварањем граница од стране мађарских власти и усмеравањем избеглица ка граници са Хрватском. Овакво преусмерење било је повод за реакцију званичног Загреба, да забрани прелазак на граничним пре-лазима Батровци/Бајаково, свим теретним возилима која до-лазе из Србије. Контрамере које су предузете односиле су се на забрану уласка у Србију за теретна возила са хрватским регистарским таблицама и забраном уласка хрватске робе у Србију, без обзира на регистарске ознаке возила којима се та роба превози.²⁴

Трећа фаза мигрантско-избегличке кризе наступила је након завршетка два регионална скупа одржана у Бечу и Загребу. На првом

22) Ђорђе Кулић, „Утицај избегличке кризе на процес европских интеграција Србије“, нав. дело, стр. 199-200.

23) *Spoljnopolitičke sveske, Srbija na izbegličkoj ruti – humanitarni odgovor i pravna prilagođavanja*, Fondacija Fridrih Ebert, Evropski pokret u Srbiji, Forum za međunarodne odnose, Beograd, 2016, стр. 9.

24) Милан Липовац, Слађана Ђурић, „Мигрантска криза у ЕУ и Западнобалканска рута“, нав. дело, стр. 76.

скупу, одржаном у Загребу, договорене су мере за ограничавање миграцијског тока у региону Западног Балкана. Успостављени су критеријуми²⁵ који у потпуности негирају основе међународног избегличког права. Једна од тачака предвиђа да се омогући улазак само оним лицима која поседују одговарајућа документа, као што су виза или дозвола боравка, што по правилу, лица прогнана од рата немају или не морају да имају да би приступили територији на којој траже уточиште (тачка 5). На Конференцији у Бечу, одржаној 24. фебруара 2016. године, још једном је потврђена доминантност питања безбедности, посебно заштите граница кроз усвајање Декларације о заједничком управљању границама.²⁶

Управо су ови скупови били увод у коначно затварање читаве руте за организовано и легално кретање избеглица и миграната. Одлука о затварању руте резултирала је смањењем броја избеглица и миграната у земљама ЕУ и умањила њихово присуство у земљама Западног Балкана. Ипак, одсуство пуне контроле над миграцијским током довело је до појачаног кријумчарења људи и у потпуности отворило питање заштите њихових права.

5. МИГРАНТСКА КРИЗА И ЕКОНОМИЈА СРБИЈЕ

Једно од важних питања са којим се суочавају не само земље Западне Европе, већ и оне које се налазе на тзв. избегличкој рути, јесте питање интеграције избегличке и мигрантске популације. Механичко кретање становништва или миграција, све више утиче на обликовање глобалне економије и представља основну одредницу броја становника и потенцијалне радне снаге на неком подручју. Посматрајући искључиво са економског аспекта, аргументи о предностима и ризицима великог прилива миграната на економију једне земље зависи од специфичности економског окружења националне економије. Стога се велики број истраживања ефеката и утицаја миграција на националне економије земаља Западне Европе и Западнобалканске руте, односи првенствено на утицај имиграција на тржиште рада али и све актуелнију тему - укупне јавне финансије једне земље. Актуелна мигрантска криза показала је да

25) *Joint statement of heads of police services from the meeting held in Zagreb*, Internet, https://www.mup.hr/UserDocsImages/topvijesti/2016/veljaca/migranti_sastanak/joint_statement.pdf, 18/04/2017

26) General Secretariat of the Council, *Managing Migration Together*, Internet, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6481-2016-INIT/en/pdf>, 18/04/2017

се утицај на јавне финансије европских земаља углавном односи на раст јавне потрошње за обраду захтева за азил и прихват избеглица. Повећане су и квоте додатних средстава које се прикупљају на нивоу ЕУ и националним буџетима, а за подршку земљама порекла и транзита.

У погледу теоријских објашњења ефеката међународних миграција, може се идентификовати неколико краткорочних учинака које миграције имају на економију земље домаћина. Као први, наводи се повећање потрошње у јавном сектору. Услед великог прилива миграната, земље домаћини су у обавези да им обезбеде смештај, храну, здравствену и правну помоћ. Други учинак се односи на промену структуре локалног становништва. Иако углавном обављају оне послове које локално становништво избегава, уколико мигранти поседују одређена знања и вештине, постају конкурентни на тржишту рада и такмиче се са локалним становништвом за друга радна места. Мигранти такође повећавају агрегатну тражњу. Нови досељеници представљају потенцијал тржишта за нове услуге. Они могу дати импулс домаћој економији, што доводи до повећања реалног дохотка и БДП-а за земље домаћина. Такође, више радних места доноси и више пореских прихода.²⁷

Процена фискалног утицаја имиграције заснива се на поређењу између трошкова који настају услед великог прилива имиграната (раст јавних расхода) и пореза и других јавних прихода којима мигранти доприносе. Разлика између доприноса који имигранти чине јавним финансијама и трошкова јавних давања, зависи од карактеристика миграната, њиховог утицаја на тржиште рада и карактеристика и правила система социјалне заштите.²⁸ Стога, уколико би се остварила адекватна интеграција имиграната на тржишту рада, кроз остваривање њиховог пуног потенцијала на оним местима где би дали најбоље резултате, али и легална имиграција кроз одобравање азила подносиоцима захтева за азил, биле би забележене и позитивне реперкусије на јавне приходе.

Уколико говоримо о тржишту рада, ефекти уласка великог броја миграната на тржиште рада земље домаћина могу се евидентирати тек након одређеног времена. Како се последњих неколико

27) Бранка Топић-Павковић, „Фискални утицај мигрантске кризе на националну економију“, *Acta Economica*, Економски факултет Универзитета у Бања Луци, Бања Лука, бр. 24/2016, стр. 92-93.

28) Исто, стр. 97-98.

година бележи старење популације и смањење радне снаге, радници мигранти имају све важнију улогу у снабдевању тржишта рада и недостајуће радне снаге. Нова радна снага, посебно млади радници, могли би бити покретачи дугорочног развоја и позитивних фискалних утицаја на националну економију. Међутим, нису сва економска предвиђања позитивна. Економисти тврде да би, с друге стране, велики број нерегистрованих имиграната на тржишту рада могао преузети послове од већ постојећих радника, пре свега нискоквалификованих, што би довело до смањења плата. Још један од негативних ефеката имиграције односи се на могућност раста сиве економије. За њу је карактеристично да се нагло повећава у поремећеним условима на тржишту и услед наглих политико-економских заокрета који доводе до пада производње и животног стандарда. На макроекономском нивоу, сива економија се односи на све оне активности појединаца или организација које избегавају да поштују одређене институционалне процедуре. Ту се првенствено мисли на кршење прописа који регулишу привредне трансакције и избегавање или утају пореза. На тај начин држави измичу значајни извори буџетских прихода.²⁹

Када говоримо о економској ситуацији у Србији, превелик прилив миграната може да утиче и на промену односа грађана Србије према избеглицима. Иако је однос према мигрантима и избеглицима био веома толерантан, треба имати у виду да се грађани Србије суочавају са бројним економским проблемима. Како стање српске привреде није на задовољавајућем нивоу, тешко је направити разлику између прилива који би био на опште задовољство, од оног који би могао изазвати страх и незадовољство. На основу истраживања *Студија о избеглицима – Србија 2016*, које је спровео Центар за примењена друштвена истраживања и Фондација Фридрих Еберт, један од највећих проблема у Србији представља висока стопа незапослености и низак економски стандард становништва. По питању незапослености, већина испитаника сматра да би трајнијиостанак мигрантске популације веома (50,5%) или макар у извесној мери (19,7%) допринео порасту незапослености.³⁰ У погледу оптерећености државног буџета, три четвртине испитаника сматра

29) Бранка Топић-Павковић, „Фискални утицај мигрантске кризе на националну економију“, нав. дело, стр. 102.

30) Vladimir Vuletić, Dragan Stanojević, Jelisaveta Vukelić, Jelena Pešić, *Studija o izbeglicama – Srbija 2016*, Fondacija Fridrih Ebert, Centar za primenjena društvena istraživanja, Beograd, 2016, стр. 36.

да би трајнијиостанак становништва са Блиског истока и Африке, у одређеној мери представљао оптерећење за државне финансије.³¹ Један од начина да се ублаже негативни утицаји, односи се на прилив страних инвестиција и улагања повезаних са процесом распоређивања и прихвата избеглица. Упитани да оцене на који начин би мигранти могли да помогну економском развоју Србије, као главни потенцијал грађани наводе понуду јефтине радне снаге. Чак 41,6% испитаника наводи да би мигранти потенцијално могли да одиграју значајну улогу као предузетници са новим идејама и капиталом. Ипак, велика већина грађана (47,3%), склона је да економски потенцијал мигрантске популације сагледава кроз њихову улогу у оживљавању пољопривредне производње у неразвијеним и напуштеним подручјима Србије.³²

Из свега наведеног можемо закључити да је прихватљивост великог броја миграната остварива једнино уз јачање мера њихове интеграције у тржиште рада, како би се постигао позитиван фискални утицај. Иако би се у кратком року повећала јавна потрошња која произилази из великих миграционих кретања, дугорочно гледано, националне економије би могле остварити и одређене користи уколико би се мигранти адекватно интегрисали на тржишту рада.

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Последњи велики талас миграција, претежно арапског становништва са подручја Блиског и Средњег истока, пре свега Сирије, по свом континуитету и обиму представља највећу кризу такве врсте са којом се суочила Европа након Другог светског рата. Иако се највећи број избеглица налази у суседној Турској, до кулминације је дошло када су мигранти кренули ка земљама Западне Европе. Тако је подручје Западног Балкана од марта 2015. године, постало транзитна зона за избеглице из Сирије, Ирака и Авганистана.

Неоспорна је чињеница да међународне миграције представљају значајну карактеристику глобалне економије и да имају велики утицај на друштвени, политички и економски живот савремених земаља. Друштво у Србији се према проблему мигрантске кри-

31) Исто, стр. 36.

32) Исто, стр. 36.

зе понело и више него одговорно. Означена као транзитна земља, Србија блиско сарађује са Европском унијом и поступа у складу са националним интересима. Како нема одговарајућу институционалну инфраструктуру која би била укључена у процес управљања мигрантском кризом, али ни одговоре на низ сложених питања која су повезана са истом, треба имати у виду да апсорпција великог прилива миграната утиче како на економске токове, тако и на управљање етничком и националном разноликошћу.

Процене утицаја актуелне мигрантске кризе на националну економију најбоље се могу приказати са аспекта фискалног утицаја и тржишта рада. Фискални ефекти имиграције у великој мери зависе од карактеристика миграната. Ту се првенствено мисли на њихову старост, вештине и дужину боравка у земљи домаћина. Краткорочно гледано, актуелна мигрантска криза довела би до повећања јавних расхода у виду издатака за прихват, смештај, трошкове хране, здравствену заштиту, обраду захтева за азил и сл. То би условило пад јавних прихода и пораст сиве економије, што би негативно утицало на јавне финансије једне земље. С друге стране, дугорочни ефекти требало би да обезбеде одговарајуће економске предности. У том контексту, поједина истраживања наглашавају повећање БДП-а, прикупљање већег износа пореских прихода и веће смањење јавног дуга. Анализа ефеката на тржишту рада разликује се од земље до земље и углавном зависи од дужине процеса обраде пријаве за азил. Уколико томе додамо старење популације и смањење радне снаге, неоспорна је улога радника миграната у снабдевању тржишта рада. Уз оптимално искоришћавање радног потенцијала миграната, нова радна снага би се сматрала покретачем дугорочног развоја и позитивно би утицала на националну економију.

ЛИТЕРАТУРА

- Бериша Хатица, Ракић Миле, „Мигрантска криза – студија случаја Републике Србије“, *Култура полиса*, Култура - Полис Нови Сад, Институт за Европске студије, Београд, бр. 30/2016, стр. 35-60.
- Влада Републике Србије, *План реаговања у случају повећаног прилива миграната*, Интернет, <http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/migranti/Plan%20Vlade0001.pdf>, 16/04/2017
- Влада Републике Србије, *Србија да буде део јединственог европског решења за мигранте*, Интернет, <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=290459>, 15.04.2017.

- Кулић Ђорђе, „Утицај избегличке кризе на процес европских интеграција Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2016, стр. 191-205.
- Липовац Милан, Ђурић Слађана, „Мигрантска криза у ЕУ и Западнобалканска рута“, *Годишњак Факултета безбедности*, Факултет безбедности, Београд, бр.6/2015, стр. 67-89.
- Петровић Драган, Томић-Петровић Наташа, „Европа и миграције са ваневропских подручја – историја и садашњи процеси“, *Култура пописа*, Култура - Полис Нови Сад, Институт за Европске студије, Београд, бр. 29/2016, стр. 95-107.
- Стојановић Никола, „Криза у медитеранском суседству: тест за миграциону политику Европске уније“, *Међународни проблеми*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 4/2015, стр. 328-348.
- Топић-Павковић Бранка, „Фискални утицај мигрантске кризе на националну економију“, *Acta Economica*, Економски факултет Универзитета у Бања Луци, Бања Лука, бр. 24/2016, стр. 89-106.
- Bali Sita, „Kretanje stanovništva“, u knjizi: *Uvod u studije bezbednosti* (priredio: Pol D. Vilijsams), Službeni glasnik, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2012, стр. 584-601.
- Demokratski politički forum, *Migracije i evropske integracije*, Internet, <http://www.centaronline.org/userfiles/files/publikacije/fcd-dpf-bilten-4.pdf>, 15/04/2017
- Frontex, *Central Mediterranean route*, Internet, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/central-mediterranean-route/>, 15/04/2017
- Frontex, *Eastern Borders route*, Internet, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/eastern-borders-route/>, 15/04/2017
- Frontex, *Eastern Mediterranean route*, Internet, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/eastern-mediterranean-route/>, 15/04/2017
- Frontex, *Western African Route*, Internet, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/western-african-route/>, 15/04/2017
- Frontex, *Western Balkan route*, Internet, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/western-balkan-route/>, 15/04/2017
- Frontex, *Western Mediterranean Route*, Internet, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/western-mediterranean-route/>, 15/04/2017
- General Secretariat of the Council, *Managing Migration Together*, Internet, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6481-2016-INIT/en/pdf>, 18/04/2017
- *Joint statement of heads of police services from the meeting held in Zagreb*, Internet, https://www.mup.hr/UserDocsImages/topvijesti/2016/vel-jaca/migranti_sastanak/joint_statement.pdf, 18/04/2017
- *Konvencija o statusu izbeglica (1951)*, Internet, <http://www.unhcr.rs/media/1951RefugeeConventionSer.pdf>, 15/04/2017
- *Spoljnopolitičke sveske, Srbija na izbegličkoj ruti – humanitarni odgovor i pravna prilagođavanja*, Fondacija Fridrih Ebert, Evropski pokret u Srbiji, Forum za međunarodne odnose, Београд, 2016.

- Tadić Jure, Dragović Filip, Tadić Tonči, „Migracijska i izbjeglička kriza – sigurnosni rizici za EU“, *Policija i sigurnost*, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, br. 1/2016, стр. 14-40.
- Vuletić Vladimir, Stanojević Dragan, Vukelić Jelisaveta, Pešić Jelena, *Studija o izbeglicama – Srbija 2016*, Fondacija Fridrih Ebert, Centar za primenjena društvena istraživanja, Beograd, 2016.

**Slobodan Nicin
Tamara Gajic**

MIGRANT CRISIS AND ITS CONSEQUENCES ON SERBIAN ECONOMY

Resume

Current migration flows show that it is not possible to explain today's migration processes with a single, universal theory. Relying on various assumptions, many theories try to explain the same thing from a different point of view. The conflicts that are taking place in the countries of North Africa, the Middle East and Central Asia, have forced millions of people to move, causing mass migration along the „Balkan Route” and the Mediterranean which has not been recorded since the Second World War. Reasons that led to the escalation of the migrant crisis in 2015 are different. They include escape from the ravages of war, the search for a better life, escape from various forms of terrorism and extremism, etc. Developed countries of the European Union have been determined for the most desirable destination.

The mechanical movement of the population known as migration increasingly affects the configuration of the global economy and represents the primary determinant of the population and potential labour force in a given area. Numerous studies of the effects of migration on the national economies of Western European countries and the Western Balkan Route relate primarily to the impact of immigration on the labour market as well as to the current topic - the total public finances of a country.

From the viewpoint of the fiscal impact, in the short term, the current migrant crisis has led to an increase in public expenditure. This could cause a decline in revenues and an

increase in the shadow economy, which would negatively impact on the public finances of a country. On the other hand, the long-term effects should provide adequate economic benefits, such as increasing the GDP, collecting a significant amount of tax revenue and higher public debt reduction. The most important role of migrant workers is particularly evident in the labour market. Mainly because of the ageing population and workforce reductions, optimum utilisation of migrants' working potential would be considered an activator of the long-term development and have a positive impact on the national economy.

Keywords: migration, migrants, migrant crisis, refugees, refugee crisis, the economy, labour market, fiscal impact, Serbia.

*Марко М. Лазаревић**
Факултет политичких наука, Београд

РАЗЛИЧИТЕ ФОРМЕ ХИБРИДНОГ МОДЕЛА ОМБУДСМАНА СА ОСВРТОМ НА ЗАШТИТНИКА ГРАЂАНА У СРБИЈИ

Сажетак

Полазећи од парадигме да је омбудсман демократски изум замишљен да делује у духу владавине права, синтетизујући правну и политичку контролу државне управе у циљу заштите људских права, у овом раду анализирамо различите форме хибридног модела ове институције. За разлику од класичног модела који се експлицитно бави контролом управе, хибридном моделу омбудсмана се придодаје димензија заштите људских права уз активно учешће у промовисању добре управе и владавине права.

У раду анализирамо и институцију Заштитника грађана из призме модела националне институција за заштиту људских права у Србији. Циљ овог рада је да се кроз анализу хибридног модела омбудсмана ближе прикажу различите форме ове институције и укаже на флексибилност прилагођавања овог модела различитим социо-политичким, правним и културолошким разликама унутар држава које га имплементирају.

Кључне речи: омбудсман, хибридни модел, заштита људских права, контрола управе, национална институција за заштиту људских права, Заштитник грађана, Србија.

* Докторанд на Факултету политичких наука у Београду.

1. НАСТАНАК И РАЗВОЈ ИНСТИТУЦИЈЕ ОМБУДСМАНА

Настао као продукт легалистичке мисли скандинавских земаља, омбудсман се први пут јавља у правној и политичкој пракси Шведске 1809. године. Да није реч о униформној институцији намењеној искључиво нордијским државама, већ о институцији која се уз одређене измене може применити у најразличитијим политичким системима, постало је јасно средином XX века. Прва држава изван Скандинавије и четврта држава у свету која је успоставила омбудсмана био је Нови Зеланд који је Закон о омбудсману донео 1962. године.¹ Процес ширења институције омбудсмана настављен је у државама Афричког и Америчког континента, да би слом ауторитарних режима најпре у Европи, а потом и у Латинској Америци додатно допринео убрзаној еволуцији овог независног контролног тела.²

У периоду од 1809. године и тренутка увођења омбудсмана у Шведској до средине XX века омбудсман је постојао у само четири државе, да би се од средине XX века до данас ова институција одомаћила у више од сто држава широм планете.

2. ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ ОМБУДСМАНА

На почетку замишљена као средство, држава се средином XX века претвара у идеал која својим бирократским апаратом тежи етатизму претећи да угуши „малог“ човека. Супротно очекивањима модерне политичке теорије, у свом новом концепту са гломазним бирократским апаратом држава доживљава извесну апотеозу. Услед усложњавања политичких односа, честих процеса регулације и нових токова управљања у тзв. „држави благостања“ намеће се потреба за ауторитетом одвојеним од центра политичке моћи који би додатно осигурао праксу доброг и ефикасног управљања и контроле извршне власти. Тај ауторитет је препознат у институ-

1) Опширније у: Michael Frahm, "New Zealand: Ombudsman", *Australasia and Pacific Ombudsman Institutions – Mandates, Competences and Good Practice*, Springer, Heidelberg, 2012, p. 222.

2) Драган Радиновић, *Омбудсман и извршна власт – институција омбудсмана на почетку XX века*, Службени гласник, Савет за државну управу Владе Републике Србије, Београд, 2001, стр. 64–65.

цији омбудсмана.³ На тај начин омбудсман постаје део правног и политичког система који левитира на границама трихотомне поделе власти и својим деловањем обезбеђује да ови органи делују у оквирима својих нормативних овлашћења.

Данас се сусрећемо са различитим дефиницијама институције омбудсмана. Сматрамо адекватном ону коју нуди Међународна адвокатска асоцијација у којој се апострофира независност, избор од стране законодавне власти, те надлежност да делује по сопственој иницијативи или на основу притужби појединаца незадовољних радом државних органа.⁴ Омбудсман не располаже репресивним механизмима и нема класична овлашћења органа државне власти, већ је реч о институцији спољног, несудског надзора или контроле државне управе који не наређује већ препоручује и даје мишљења, не кажњава и не предузима мере већ открива, не пресуђује већ упозорава.⁵

Минимални услови које свака институција мора да испуни како би се окарактерисала као институција омбудсмана јесу: 1) да је правни основ оснивања устав или закон; 2) да је изабран од стране законодавног тела; 3) да штити свако лице у случају лошег рада, корупције и других неправди учињених од стране државне власти; 4) да је независан у спровођењу надлежности; 6) да поседује моћ да даје препоруке, предлаже административне или законодавне реформе; 7) подноси извештај органу који га бира; 8) има националну, регионалну или локалну надлежност; 9) да се вршиоци функције омбудсмана бирају на унапред предвиђен временски период, а о њиховом распуштању може разматрати једино законодавни орган који их поставља.⁶

3) Јован Ђорђевић, *Политички систем: прилог науци о човеку и самоуправљању, Измењено издање*, Савремена администрација, Београд, 1985, стр. 706-707.

4) Опширније: Gabriela Kucsko-Stadlmayer, *European Ombudsman-Institutions; A comparative legal analysis regarding the multifaceted realisation of an idea*, Springer-Verlag, Wien, 2008, p. 4.

5) Мијодраг Радојевић, „Преображај омбудсмана у савременим правним системима с посебним освртом на институцију Заштитника грађана у Републици Србији“, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2016, стр. 243.

6) Критеријуме одређује Међународни институт омбудсмана (*The International Ombudsman Institute*) као једина глобална организација за сарадњу преко 170 институција омбудсмана из више од 90 држава широм света. Опширније: Dean M. Gottehrer, *Fundamental Elements of An Effective Ombudsman Institution*, paper presented at the Stockholm Conference Plenary Session II: “Developing the Working Methods and Tools of the Ombudsman”, 2009, p. 3.

3. КЛАСИЧНИ И ХИБРИДНИ МОДЕЛИ ИНСТИТУЦИЈЕ ОМБУДСМАНА

Надлежност *класичног модела омбудсмана* се експлицитно заснивала на контроли рада јавне управе. Омбудсман је био правник изабран од стране парламента да спроводи истражни поступак у контроли спровођења прописа од стране представника државне администрације, да би у случају идентификовања неправилности био овлашћен да предузме одговарајуће мере.⁷ Основна јурисдикција се сводила на надзор рада јавне управе у циљу борбе против лоше администрације.⁸

Еволуирајући од „класичног“ надзорника над радом државне управе, надоградњом ширих надлежности и овлашћења, институција омбудсмана се прелива у свој *хибридни модел* који у свом раду „комбинује политичку и правну контролу органа државне власти“⁹, те је његов „главни циљ и примарна општа надлежност заштита људских права“.¹⁰ На подручју Европе хибридни модел омбудсмана се најпре уводи у Португалији (*Provedor de Justiça*) и Шпанији (*Defensor del Pueblo*) седамдесетих и осамдесетих година XX века.¹¹

Хибридни омбудсман је понајвише продукт правне и политичке праксе постауторитарних друштава у којима се јавља као активни учесник у промоцији и заштити људских права, а у различитим појавним формама и као важна полуга успостављања демократских институција. Поседује улогу едукатора у сфери људских права уз овлашћења предлагања или измене закона, као и покретања оцене уставности или законитости нормативних аката.¹² Важна карактеристика овог модела је и његова трансформација у различите форме специјализованих омбудсмана са овлашћењима у обављању

7) Linda C. Reif, "Transplantation and Adaptation: The Evolution of the Human Rights Ombudsman", Volume 79, Koninklijke, Leiden, The Netherlands, 2004, p. 2-3.

8) Опширније: Миодраг Радојевић, „Омбудсман и 'лоша управа“, *Политичка ревија*, бр. 3/2011, Институт за политичке студије, Београд, стр. 202-203.

9) L. C. Reif, *The Ombudsman, Good Governance, and the International Human Rights System*, Marinus Nijhooff Publishers, The Netherlands, 2004, p. 8

10) Миодраг Радојевић, „Омбудсман и 'лоша управа“, нав. дело, стр. 202.

11) Linda C. Reif, „Transplantation and Adaptation: The Evolution of the Human Rights Ombudsman“, p. 288.

12) Benny Y. T. Tai, „Models of Ombudsman and Human Rights Protection“, *International Journal of Politics and Good Governance*, p.9. Интернет, <http://www.onlineresearchjournals.com/ijopagg/art/54.pdf>, 07/07/2017

различитих надзора који укључују надзор над радом полиције и војске, а посебан акценат се ставља на надзор у раду затвора и других васпитно-поправних центара који су често главно место кршења људских права.¹³

У модерној правној и политичкој теорији све је присутнија жеља да се различите појавне форме институције омбудсмана на изванредан начин систематизују. Убрзан развој ове институције, нарочито у последњој деценији XX века, довео је до тога да традиционална дихотомна подела према којој се разликују класични и хибридни модел омбудсмана буде модификована. Најпре, Линда Рејф (*Linda C. Reif*) ауторка поменуте дихотомне поделе накнадно модификује ову класификацију апострофирајући нови модел - *модел институције за људска права*. Смештајући га у подкатегорију хибридног модела, овај модел „поред контроле рада јавне администрације добија моћ да брани и промовише људска права и слободе“.¹⁴ Габријела Куцско-Стадлмајер (*Gabriela Kucsko-Stadlmayer*), са друге стране, уводи трихотомну класификацију по којој сем класичног и хибридног разликује и *модел омбудсмана за владавину права* на чији развој понајвише утиче потреба постауторитарних држава да се у њима изгради политички систем на демократским темељима. Изградња или реафирмација демократских институција и развој концепта људских права подразумевали су независну институцију која ће овај процес у одређеном сегменту спроводити, а целокупно надгледати. Модел омбудсмана за владавину права поседује овлашћења у смеру покретања уставне жалбе, додатних механизма за заштиту законитости и информисање јавности о стању људских права.¹⁵

Како је заштита људских права постала централна функција омбудсмана, она је од стране Уједињених нација препозната као идеалан модел *националне институције за заштиту људских права* (*National Human Rights Institution – NHRI*). Иако је реч о новој институцији која се јавља 80-их година XX века, она се у теорији

13) Vahap Atilla Oğuşgil, *Ombudsman institutions in the candidate countries on the road to EU membership: a comparative view*, in: Gabriela Carmen Pascariu (ed.), *Eastern Journal of European studies*, Volume 6, Issue 1, Romania, 2015, p. 34.

14) L. C. Reif, *The Ombudsman, Good Governance, and the International Human Rights System*, p. 8

15) Gabriela Kucsko-Stadlmayer, *European Ombudsman-Institutions; A comparative legal analysis regarding the multifaceted realisation of an idea*, pp. 62-64.

смешта у модел хибридног омбудсмана.¹⁶ Због својих карактеристика, Заштитник грађана у Републици Србији, такође, припада моделу хибридног омбудсмана и националне институције за заштиту људских права, а у посебном делу рада ћемо указати на његове основне специфичности.

4. РАЗЛИЧИТЕ ФОРМЕ ХИБРИДНОГ МОДЕЛА ОМБУДСМАНА

Корисност хибридног модела омбудсмана се уочава у томе да на прилагодљив начин превазилази све политичке и идеолошке разлике, те се са великом флексибилношћу прилагођава различитим социо-политичким, правним и културолошким разликама. Овде ћемо представити различите форме хибридног омбудсмана са којима се сусрећемо у различитим политичким системима.¹⁷

Омбудсмане хибридног типа класификујемо према територијалној организацији и месној надлежности на **наднационалне, националне, покрајинске (регионалне) омбудсмане**, као и омбудсмане у **јединицама локалне самоуправе**. Реч је о процесу деконцентрације који је најпре подразумевао да национални омбудсман путем деташираних представника отвара своја представништва на нижем нивоу организације власти, најчешће у оквиру јединица локалне самоуправе.¹⁸ Циљ је да се у извесној мери растерети централна канцеларија омбудсмана и повећа ефикасност рада институције и квалитет заштите људских права.

Са процесом интеграције националних држава на вишем, наднационалном, нивоу у коме је најбољи пример Европска унија, родила се идеја о стварању једног независног контролног тела које ће се старати о заштити људских права у оквиру новостворе-

16) National Human Rights Institutions-History, *Principles, Roles and Responsibilities*, Интернет, http://www.ohchr.org/Documents/Publications/PTS-4Rev1-NHRI_en.pdf, 11/07/2017

17) У оквиру вертикалног развитка појавне форме се класификују према територијалној организацији и месној надлежности, према критеријуму органа власти који га бира и према редоследу нормирања. Хоризонтални правац развитка подразумева класификацију према броју носилаца функције, према делокругу послова и односу омбудсмана са органима управе и начину обраћања грађана овој институцији. Више у: Мијодраг Радојевић, „Преображај омбудсмана у савременим правним системима с посебним освртом на институцију Заштитника грађана у Републици Србији“, нав. дело, стр. 2.

18) Процес деконцентрације представља смер у развоју институције: Богољуб Милосављевић, *Омбудсман: заштитник права грађана*, Центар за антиратну акцију, Београд, 2001, стр. 55.

не заједнице. Пример наднационалног омбудсмана је институција Европског омбудсмана чији је правни основ деловања прецизиран Уговором из Мастрихта.¹⁹ Његове основне надлежности подразумевају помагање у откривању пропуста у раду органа који чине институционални пакет ЕУ. Омбудсман врши контролу по сопственој иницијативи или на основу жалби грађана Европске уније.²⁰ Са друге стране, националног омбудсмана познаје већина, углавном унитарно уређених, држава.

У зависности од вертикалне организације власти институција омбудсмана се може јавити и на регионалном или покрајинском нивоу. Реч је првенствено о државама које имају федерално уређење, па се и институција омбудсмана најчешће оснива на нивоу држава чланица. Омбудсмани на нивоу држава чланица постоје у Индији, док су одређене државе попут Швајцарске или Белгије децентрализовале институцију оснивањем омбудсмана на регионалном нивоу. Тако покрајина Тирол у Аустрији, кантони Цирих и Базел у Швајцарској, Валонски и Фламмански регион у Белгији имају своје институције омбудсмана.²¹

Због све веће потребе за заштитом људских права и контроле рада државних институција јавила се и потреба за оснивањем омбудсмана на нивоу јединице локалне самоуправе. Модел омбудсмана у јединицама локалне самоуправе карактеристика је држава са развијеним системом локалне самоуправе. У Француској постоји омбудсман основан за једну париску општину, док сви већи градови у Холандији имају општинске омбудсмане. Када је реч о Србији, поред републичког омбудсмана и Покрајинског омбудсмана у Војводини, постоје и заштитници права грађана у локалним самоуправама. Институција локалног омбудсмана у Србији по први пут је уведена Законом о локалној самоуправи²² 2002. године под називом *Грађански бранилац*, да би нешто касније назив ове институције био преименован у *Заштитник грађана*.²³

Различите форме хибридног омбудсмана се могу разврстати и према критеријуму органа власти који га бира, те на тај начин раз-

19) Марко Давинић, *Европски омбудсман и лоша управа (maladministration)*, Заштитник грађана, Београд, 2013, стр. 157.

20) Опширније на: https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-ombudsman_en, Интернет, 21/01/2017.

21) Богољуб Милосављевић, *Омбудсман: заштитник права грађана*, нав. дело, стр. 54.

22) Закон о локалној самоуправи, „Службени гласник РС“, бр. 9/02, 33/04, 135/04 и 62/06.

23) Закон о локалној самоуправи, „Службени гласник РС“, бр. 129/2007, 83/2014.

ликујемо омбудсмане *изабране од стране законодавне власти, од стране извршне власти* и омбудсмане *изабране од стране другог државног органа*. Праксу избора омбудсмана од стране законодавне власти познаје већина држава у свету, а уочавамо и два модалитета: а) избор без учешћа извршне власти као што је случај у Пољској и б) уз учешће извршне власти на предлог председника у Словенији или премијера у Великој Британији.

У упоредној пракси постоје и примери где се омбудсман непосредно бира од стране извршне власти, са или без учешћа парламента. Државе у којима се омбудсман бира од стране извршне власти уз учешће парламента су Малта и државе бившег Комонвелта, попут Аустралије. Са друге стране, именовање омбудсмана од стране извршне власти без учешћа парламента било је на снази у Француској до 2008. године током постојања Медијатора кога је декретом постављао Министарски савет који је институционално припадао егzekутиви. Вероватно најинтересантнији пример избора омбудсмана је у Великој Британији где омбудсмана бира Круна „патентним писмом“ на предлог премијера, који претходно мора бити усаглашен са ставовима лидера опозиције и посебног одбора Доњег дома британског парламента.²⁴ Оваква пракса је интересантна у процедуралном смислу, док у класификационом смислу овај пример можемо уврстити под избор омбудсмана од стране извршне власти уз обавезу усаглашавања са парламентом. Објективно посматрано, укључивање Круне у процес избора је део традиционалне процедуре и протоколарне је природе. Реч је о пракси где се ради испуњења симболике и традиције даје простор за спуштање монархистичког симбола (жига) на саму одлуку о избору омбудсмана.

У жељи да се додатно истакне независност од било које гране власти прибегава се пракси у којој омбудсмана бира посебно формирано тело од представника других државних органа или државни орган издвојен из трихотомне поделе власти. Тако у Холандији омбудсмана бира парламент на предлог председника Државног већа, председника Врховног суда и председника Ревизијског суда

24) Дејан Миленковић, „Упоредни преглед институције омбудсмана“, у зборнику: *Омбудсман: међународни документи, упоредно право, законодавство и пракса* (приредили: Лилић, С., Миленковић, Д., Ковачевић-Вучо, Б.), Комитет правника за људска права, Београд, 2002, стр. 43.

који предлажу листу од три кандидата²⁵, док је избор овог независног тела на Новом Зеланду препуштен генералном гувернеру на предлог законодавног тела.²⁶

Омбудсман хибридног типа се јавља и у формама које се међусобно разликују **према редоследу нормирања саме институције**. Пракса нормирања по којој се **омбудсман најпре уводи Уставом**, а потом његова институционална организација разрађује законом постоји у државама које су родоначелнице идеје омбудсмана као и у државама које су међу последњима прихватиле ово независно контролно тело. Упоредна пракса познаје и решење по коме се **омбудсман конституционализује најпре законом**, а тек потом ближе нормира Уставом. Оваква решења се јављају у државама попут Аустрије, Пољске или Србије.

У односу на претходна два типа, институција омбудсмана може бити нормирана и институционално устројена законом без даљег разрађивања у оквиру Устава. Важно је напоменути и пример конституционализације омбудсмана у Босни и Херцеговини²⁷ и на Косову и Метохији²⁸. Наиме, у оба случаја су **актима међународне заједнице** регулисани правни оквири ове контролне институције.

Појавне форме хибридног модела омбудсмана разликујемо и **према броју носилаца функције**. Упоредна пракса познаје **омбудсмане инокосног и колегијалног типа**, као и **инокосне моделе са више чланова**. Највећи број држава у свету се опредељује за инокосни принцип уређења где је носилац функције једна особа. Овакав тип омбудсмана доводи до јасног разликовања у односу на усложњену машинерију бирократизоване јавне управе где се појединци користе анонимношћу, скривајући се иза ауторитета закона и мреже свемоћних министарстава.²⁹

25) Gabriela Kucsko-Stadlmayer, *European Ombudsman-Institutions; A comparative legal analysis regarding the multifaceted realisation of an idea*, p. 325.

26) Michael Frahm, "New Zealand: Ombudsman", *Australasia and Pacific Ombudsman Institutions – Mandates, Competences and Good Practice*, p. 224.

27) Дејтонски мировни споразум је подразумевао увођење институције омбудсмана, више у: Gabriela Kucsko-Stadlmayer, *European Ombudsman-Institutions; A comparative legal analysis regarding the multifaceted realisation of an idea*, pp. 119-125.

28) Покрајина Косово и Метохија је искључена из призме надлежности Заштаника грађана у Србији. На овој територији је институцију омбудсмана основао УНМИК 2000. године. Опширније у: Gabriela Kucsko-Stadlmayer, *European Ombudsman-Institutions; A comparative legal analysis regarding the multifaceted realisation of an idea*, p. 380.

29) Богољуб Милосављевић, *Омбудсман: заштитник права грађана*, нав. дело, стр. 60.

Пракса у којој се законодавац одлучио за колегијалност као принцип организовања примењена је у свега неколико држава. Пример је Народно правобранилаштво у Аустрији, а колегијалног омбудсмана уочавамо и у Белгији где је Колегијум федералних омбудсмана, организован на нивоу федерације, сачињен од два лица-представника француског и холандског говорног подручја.³⁰

Модел инокосног облика институције омбудсмана са више носилаца у оквиру кога сваки од носилаца одлучује о сопственим надлежностима и индивидуално је одговоран у својој области затичемо у Шведској или Босни и Херцеговини. Илустрације ради у Шведској је на снази колегијално тело - институција са четири представника међу којима се бира шеф омбудсмана. Такође, вишечлани омбудсман постоји и у Босни и Херцеговини где тројица представника припадају трима конститутивним народима. Разлог избора колегијалног модела у Босни и Херцеговини одраз је мултинационалне природе друштвено-политичког система и оличење потреба да конститутивни народи буду једнако представљени.

Развој хибридног модела омбудсмана подразумевао је и специјализацију за одређене друштвене области. Тако, **према делокругу послова** које обавља разликујемо *специјализоване* и *омбудсмане општег типа*. Увођење специјализованих омбудсмана је последица све веће потребе да се заштите права грађана у оним областима за које се утврдило да досадашња заштита није задовољавајућа.³¹ Данас постоји низ различитих специјализованих омбудсмана, а један од таквих је и омбудсман за заштиту потрошача који је посебно развијен у САД.³²

Поред овог постоји и специјализовани омбудсмани за заштиту права детета задужени за надзор, унапређење и заштиту права деце као једне од најосетљивијих категорија у друштву. Први овакав тип омбудсмана основан је у Норвешкој 1981. године, да би се након усвајања Конвенције о правима детета из 1989. године канцеларија дечијег омбудсмана основала у великом броју других европских

30) Gabriela Kucsko-Stadlmayer, *European Ombudsman-Institutions; A comparative legal analysis regarding the multifaceted realisation of an idea*, p. 109.

31) Оснивање специјализованих омбудсмана отпочело је у Шведској 1915. године увођењем војног омбудсмана. Више у: Богољуб Милосављевић, *Омбудсман: заштитник права грађана*, нав. дело, стр. 58.

32) Опширније: Дејан Миленковић, „Остале специјалне врсте омбудсмана“, у зборнику: *Омбудсман: међународни документи, упоредно право, законодавство и пракса* (приредили: Лилић, С., Миленковић, Д., Ковачевић-Вучо, Б.), Комитет правника за људска права, Београд, 2002, стр. 237.

држава. Омбудсмани за заштиту права деце јављају се у оквиру посебних одељења националног омбудсмана, као и на регионалном или локалном нивоу. У Србији је један од заменика Заштитника грађана овлашћен за ову област. Убрзаним ширењем мреже омбудсмана за заштиту права деце временом је настала и Европска мрежа омбудсмана за децу.³³

У Великој Британији постоји разграната мрежа специјалних омбудсмана попут оних за банке, радио и телевизију, штампу, контролу социјалног осигурања, здравства и образовања итд. У упоредној пракси је нарочито приметно да специјализовани омбудсман за заштиту података (*data protection ombudsman*) добија на значају у времену када државе прибегавају све већој употреби концепта електронске управе, као и електронског праћења и надзора појединаца.³⁴ У Србији заштита овог права уређена је Законом о слободном приступу информацијама од јавног значаја, којим се оснива Повереник за заштиту права на слободан приступ информацијама од јавног значаја.³⁵ Повереник нема класичну омбудсманску функцију јер поступа као „другостепени управни орган у поступку по жалби на решење органа власти“³⁶, а за разлику од Заштитника грађана Повереникова решења су обавезујућа, коначна и извршна.³⁷

Услед потребе да се специјализованом омбудсману дефинишу нешто ужа овлашћења рађа се идеја о конституисању једне форме интерног (секторског) омбудсмана.³⁸ Интерни омбудсман се обично бави потенцијалним проблемима у оквиру једног сегмента

33) Ирена Крпина, „Омбудсман за заштиту права детета“, у зборнику: *Омбудсман: међународни документи, упоредно право, законодавство и пракса*, (приредили: Лилић, С., Миленковић, Д., Ковачевић-Вучо, Б.), Комитет правника за људска права, Београд, 2002, стр. 200.

34) Стеван Лилић, „Омбудсман за заштиту података – Data protection ombudsman“, у зборнику: *Омбудсман: међународни документи, упоредно право, законодавство и пракса*, (приредили: Лилић, С., Миленковић, Д., Ковачевић-Вучо, Б.), Комитет правника за људска права, Београд, 2002, стр. 149–177.

35) Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, „Службени гласник РС“, бр. 120/2004, 54/2007, 104/2009 и 36/2010.

36) Мијодраг Радојевић, *Преображај омбудсмана у савременим правним системима с посебним освртом на институцију Заштитника грађана у Републици Србији*, нав. дело, стр. 557.

37) Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, „Службени гласник РС“, бр. 120/2004, 54/2007, 104/2009 и 36/2010., чл. 28.

38) Идеја омбудсмана проширила се и на приватне субјекте попут мултинационалних компанија General Electric, AT&T, McDonnell-Douglas и др. Опширније: Драган Радиновић, *Омбудсман и извршна власт – институција омбудсмана на почетку XX века*, нав. дело, стр. 161.

друштва у правцу унутрашњег инспекцијског надзора. У Србији, примера ради, постоји секторски омбудсман у области научног истраживања попут Универзитетског омбудсмана у Београду. Универзитетски омбудсмани су установљени и на нивоу факултета попут оног на Медицинском факултету у Београду који постоји од 2007. године.³⁹ Занимљиво је поменути и пример епархијског омбудсмана, као једне врсте интерног омбудсмана, основаног од стране Западноамеричке епархије у оквиру Српске православне цркве.⁴⁰

Поред претходно наведених појавних форми у теорији која се бави овим независним контролним телом може се уочити низ других класификација. У упоредној пракси у различитим политичким системима **према односу омбудсмана са органима управе и начину обраћања грађана овој институцији**, јављају се модели *истражитеља* и *посредника (медијатора)*, а затим и модели *директног* и *посредног омбудсмана*.⁴¹ У оквиру модела истражитеља омбудсман директно од грађана прима притужбе и заступа их у односу са управом, док у оквиру модела посредника, омбудсман делује у смеру побољшања односа грађана и органа јавне власти.⁴²

Када је реч о директном моделу омбудсмана пракса је да се сваки грађанин може обратити омбудсману према претходно дефинисаним условима, а разлика је у томе да ли су ти услови мање или више рестриктивни. Ово је општеприхваћена пракса у већини држава, док рецимо у Шведској не постоји никакво ограничење грађанима за обраћање омбудсману. За разлику од претходног модела, посредни омбудсман функционише тако што постоји посредник који прима притужбе грађана. Поред Велике Британије где је овај модел најупечатљивији, пример је била и комуникација грађана са Медијатором у Француској до 2008. године.

Основне разлике између модела посредне и непосредне комуникације су на пољу давања или ускраћивања ауторитета ин-

39) Миодраг Радојевић, „Искуства омбудсмана у Србији“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2010, стр. 69.

40) „Од дијаспоре се превише очекује“, Интернет, <http://www.politika.rs/scc/clanak/366190/Od-dijaspore-se-previsse-ocekuje>, 23/01/2017

41) Миодраг Радојевић, *Преображај омбудсмана у савременим правним системима с посебним освртом на институцију Заштитника грађана у Републици Србији*, нав. дело, стр. 303-306.

42) О овом моделу и разликама више у: Daniel Jacoby, “The Development of the ‘Ombudsmediator’ on a global scale”, Occasional Paper #69, International Ombudsman Institute, 1999.

ституцији омбудсмана и значаја политичких институција у датом друштву. Модел непосредне комуникације истиче висок ауторитет омбудсмана, док се код модела посредне комуникације ауторитет задржава на фигури посредника.

5. ЗАШТИТНИК ГРАЂАНА - НАЦИОНАЛНА ИНСТИТУЦИЈА ЗА ЗАШТИТУ ЉУДСКИХ ПРАВА У СРБИЈИ

Убрзан процес трансформације омбудсмана био је сразмеран новим изазовима који су постављени пред ову институцију. Под утицајем понајвише политичке димензије глобализације која се огледа у ширењу либералног модела демократије, концепта људских права, те развоју међународних институција и интензивирању међународних интеграција, у свету се рађа нови модел институције омбудсмана, *модел националне институције за заштиту људских права*. Надограђујући своје надлежности од класичног контролора преко хибридног модела коме се придодaje димензија заштите људских права уз активно учешће у промовисању добре управе, институција омбудсмана крајем XX века постаје централна институција заштите људских права на националном нивоу.

Паралелно процесу надградње овлашћења долази и до појаве нових организационих форми оличених у специјализованим омбудсманима надлежним за одређене друштвене области. Међутим, из перспективе међународних организација које се баве заштитом људских права то није био довољан гарант надзора па се кренуло у правцу развоја једне националне институције којој ће бити поверен мандат заштитника људских права. Са тим у вези, Париским принципима од стране Уједињених нација постојећим институцијама омбудсмана поверавају се већа овлашћења у спровођењу надзора.⁴³ Париски принципи уређују надлежности омбудсмана према којима имају права да се обрате законодавном телу, влади или другим државним органима у вези тренутног стања људских права и да дају препоруке у смеру доношења или измена закона и других аката из тог домена. Такође, један од прописаних услова је и да независност

43) *National Human Rights Institutions-History, Principles, Roles and Responsibilities*, United Nations publication, UN, Geneva and New York, 2010, p. 7, Интернет, http://www.ohchr.org/Documents/Publications/PTS-4Rev1-NHRI_en.pdf, приступљено 11/07/2017

и статус националног омбудсмана буде уређен уставом, а да се законом додели мандат за заштиту људских права.⁴⁴

Омбудсман у Србији је нормативно утемељен Законом о Заштитнику грађана из 2005. године, да би сама институција била конституционализована Уставом из 2006. године, а први омбудсман изабран 2007. године. Пракса увођења институције омбудсмана у Србији је својеврстан куриозитет у упоредној пракси обзиром да је пре националног, омбудсман уведен на нивоу покрајине (нижи ниво организације власти) и то 2003. године у АП Војводини.⁴⁵

Према члану 138. Устава РС у коме се наводи да је Заштитник грађана „независан државни орган који штити права грађана и контролише рад органа државне управе“⁴⁶ ово тело можемо сврстати у модел хибридног омбудсмана коме се поред контролне улоге придодаје димензија заштите људских права. Анализирајући Закон о Заштитнику грађана уочавамо да се његова контролна улога односи на сва права гарантована националним и међународним актима, што је у сагласности са концептом националне институције за заштиту људских права. Омбудсман у Србији има надлежности покретања питања усаглашености домаћих прописа са међународним уговорима у области заштите људских права, давања мишљења и подношења иницијативе за измену или допуну закона, других прописа и општих аката.⁴⁷ Заштитнику грађана је најпре 2010, а потом и 2016. године признат статус националне институције за људска права, од стране Међународног координационог комитета националних институција за људска права Уједињених нација.⁴⁸

На основу претходног кратког увида у статус и надлежности омбудсмана у Србији, утисак је да пред Заштитником грађана и другим актерима који у политичком и правном смислу одлучују о овом независном телу стоје нови изазови на пољу усаглашавања нормативних аката са међународним стандардима. Такође, у на-

44) Више: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/StatusOfNationalInstitutions.aspx>, Интернет, 11/07/2017

45) Фактички посматрано први омбудсман је уведен на територији АП Косово и Метохији 2000. године од стране УНМИК-а, међутим, обзиром на тадашње и садашње правно-политичко стање на овој територији институција функционише ван правног система Републике Србије.

46) Устав Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 98/2006, Београд, 2006, чл. 138.

47) Закон о Заштитнику грађана, Службени гласник РС, бр. 79/2005, 54/2007, Београд, 2007, чл. 17-19.

48) Опширније: <http://ombudsman.rs/index.php/2011-12-25-10-17-15/2011-12-26-10-05-05/4656-2016-04-01-11-28-48>, Интернет, 09/07/2017

редном периоду биће неопходно унутрашње реформисање и функционално оснаживање институције како би она била спремна да као централна институција за заштиту људских права одговори на све потенцијалне изазове.

6. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Поред контроле рада државне управе институција омбудсмана се показала као важан механизам у заштити људских права и вешт борац против корупције. У својим различитим моделима институција омбудсмана умањује осећај беспомоћности појединаца у друштву када се нађу пред органима државне власти у оквиру политичког система у којем постојеће институције правне заштите не могу пружити довољну помоћ.⁴⁹ На тај начин се, у хибридној форми, институција омбудсмана са великом флексибилношћу прилагођава различитим социо-политичким, правним и културолошким разликама унутар држава.

У савременом облику као национална институција за заштиту људских права омбудсман додатно доприноси заштити људских права и грађанских слобода, чинећи целокупан политички систем више легитимним, демократским и ефикасним. Омбудсман као институција пред коју се поставља велики број кључних задатака у изградњи и очувању демократског политичког поретка мора поседовати *снагу* кроз гарантовану независност и институционалну моћ за одговорно извршење задатака; *принципијалност* кроз јасно дефинисан законски оквир у коме делује на примени етичких норми и позивању на одговорност и *истрајност* утемељену на институционалним и финансијским капацитетима ради постизања циљева.

ЛИТЕРАТУРА:

- Давинић Марко, *Европски омбудсман и лоша управа*, Заштитник грађана, Београд, 2013.
- Ђорђевић Јован, *Политички систем: прилог науци о човеку и самоуправљању*, *Измењено издање*, Савремена администрација, Београд, 1985
- Крпина Ирена, „Омбудсман за заштиту права детета“, у зборнику: *Омбудсман: међународни документи, упоредно право, законодавство*

49) Богољуб Милосављевић, *Омбудсман: заштитник права грађана*, нав.дело, стр. 60.

- и пракса, (приредили: Лилић, С., Миленковић, Д., Ковачевић-Вучо, Б.), Комитет правника за људска права, Београд, 2002, стр. 188-202.
- Лилић Стеван, „Омбудсман за заштиту података – Data protection ombudsman“, у зборнику: *Омбудсман: међународни документи, упоредно право, законодавство и пракса*, (приредили: Лилић, С., Миленковић, Д., Ковачевић-Вучо, Б.), Комитет правника за људска права, Београд, 2002, стр. 149–177.
 - Милосављевић Богољуб, *Омбудсман: заштитник права грађана*, Центар за антиратну акцију, Београд, 2001.
 - Миленковић Дејан, „Упоредни преглед институције омбудсмана“, у зборнику: *Омбудсман: међународни документи, упоредно право, законодавство и пракса* (приредили: Лилић, С., Миленковић, Д., Ковачевић-Вучо, Б.), Јуком, Београд, 2002, стр. 42-146.
 - Миленковић Дејан, „Остале специјалне врсте омбудсмана“, у зборнику: *Омбудсман: међународни документи, упоредно право, законодавство и пракса* (приредили: Лилић, С., Миленковић, Д., Ковачевић-Вучо, Б.), Јуком, Београд, 2002, стр. 227-237.
 - Радиновић Драган, *Омбудсман и извршна власт – институција омбудсмана на почетку XX века*, Службени гласник, Савет за државну управу Владе Републике Србије, Београд, 2001.
 - Радојевић Миодраг, „Искуства омбудсмана у Србији“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2010, стр. 53-76.
 - Радојевић Миодраг, „Омбудсман и 'лоша управа'“, *Политичка ревија*, бр. 3/2011, Институт за политичке студије, Београд, стр. 201-220.
 - Радојевић Миодраг, *Преображај омбудсмана у савременим правним системима с посебним освртом на институцију Заштитника грађана у Републици Србији*, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2016
 - Frahm Michael, “New Zealand: Ombudsman”, *Australasia and Pacific Ombudsman Institutions – Mandates, Competences and Good Practice*, Springer, Heidelberg, 2012
 - Gottehrer M. Dean, *Fundamental Elements of An Effective Ombudsman Institution*, paper presented at the Stockholm Conference Plenary Session II: “Developing the Working Methods and Tools of the Ombudsman”, 2009.
 - Jacoby Daniel, “The Development of the ‘Ombudsmediator’ on a global scale”, Occasional Paper #69, International Ombudsman Institute, 1999.
 - Kucsko-Stadlmayer Gabriela, *European Ombudsman-Institutions; A comparative legal analysis regarding the multifaceted realisation of an idea*, Springer-Verlag, Wien, 2008.
 - *National Human Rights Institutions-History, Principles, Roles and Responsibilities*, United Nations publication, UN, Geneva and New York, 2010.
 - Oğuşgil Atilla Vahap, *Ombudsman institutions in the candidate countries on the road to EU membership: a comparative view*, in: Gabriela Car-

- men Pascariu (ed.), Eastern Journal of European studies, Volume 6, Issue 1, Romania, 2015.
- Reif C. Linda, "Transplantation and Adaptation: The Evolution of the Human Rights Ombudsman", Volume 79, Koninklijke, Leiden, The Netherlands, 2004.
 - Reif C. Linda, *The Ombudsman, Good Governance, and the International Human Rights System*, Marinus Nijhoff Publishers, The Netherlands, 2004.
 - Tai Y. T. Benny, „Models of Ombudsman and Human Rights Protection”, *International Journal of Politics and Good Governance*, Volume 1, No. 1.3, 2010.

Правни прописи:

- Устав Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 98/2006.
- Закон о локалној самоуправи, „Службени гласник РС“, бр. 129/2007, 83/2014.
- Закон о локалној самоуправи, „Службени гласник РС“, бр. 9/02, 33/04, 135/04, 62/06.
- Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, „Службени гласник РС“, бр. 120/2004, 54/2007, 104/2009 и 36/2010.
- Закон о Заштитнику грађана, Службени гласник РС, бр. 79/2005, 54/2007.

Интернет извори:

- Европски омбудсман: https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-ombudsman_en, 21/01/2017.
- „Од дијаспоре се превише очекује“, Политика: <http://www.politika.rs/scc/clanak/366190/Od-dijaspore-se-previsse-ocekuje>, 23/01/2017.
- Високи комесаријат ОУН за људска права: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/StatusOfNationalInstitutions.aspx>, 11/07/2017.
- Заштитник грађана Републике Србије: <http://ombudsman.rs/index.php/2011-12-25-10-17-15/2011-12-26-10-05-05/4656-2016-04-01-11-28-48>, 09/07/2017.
- Национална институција за заштиту људских права: http://www.ohchr.org/Documents/Publications/PTS-4Rev1-NHRI_en.pdf, 11/07/2017.

Marko Lazarevic

**DIFFERENT FORMS OF HYBRID MODEL OF
OMBUDSMAN'S INSTITUTION WITH REVIEW OF
PROTECTOR OF CITIZENS IN SERBIA**

Resume

Starting with the paradigm that the ombudsman institution is a democratic invention designed to act in the spirit of the rule of law, synthesizing legal and political control of state administration in order to protect human rights, in this paper we analyze different forms of the hybrid model of this institution. Unlike the classical model that explicitly deals with the control of the administration, to the hybrid model of the ombudsman is added the dimension of human rights protection with active participation in promoting good governance and the rule of law.

In this paper, we analyze the ombudsman institution in Serbia from the prism of the model of National Human Rights Institutions (NHRIs). The aim of this paper is to present different forms of this institution through the analysis of the hybrid model of the Ombudsman and to point out the flexibility of adapting this model to different socio-political, legal and cultural differences within the countries that implement it.

Key words: ombudsman, hybrid model, protection of human rights, control of administration, National Human Rights Institution, Protector of Citizens, Serbia.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

139

Момчило Суботић

МИГРАНТСКА КРИЗА И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ
НА ЕКОНОМИЈУ СРБИЈЕ

155

Јелена Тодоровић Лазић

ШТА ЈЕ ПОПУЛИЗАМ?

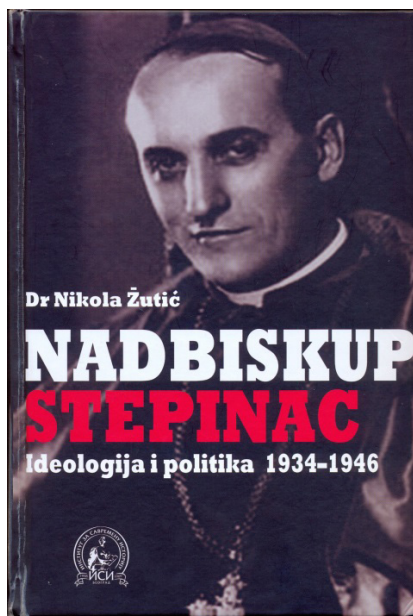
159

Душан Достанић

СРПСКИ КОНЗЕРВАТИВЦИ 1878-1914.

Момчило Суботић
Институт за политичке студије

НАДБИСКУП СТЕПИНАЦ

Приказ књиге: Никола Жутић, *Надбискуп Степинац. Идеологија и политика 1934-1946*, Београд, 2017.

Историچار Никола Жутић подарио нам је још једну вредну и на документима засновану књигу о сукобу грађанског либерализма и римокатоличког клерикализма у периоду између два рата, половином 20. века. Књига је настала на основу богате литературе и документарне архивске грађе, новина и других публикација из истраживаног периода.

Књига садржи Предговор, Увод и три радна дела: први, Римокатоличка црква и Степинац у епохи либералног југословенског антиклерикализма 1918-1934; други део: Надбискуп Степинац у Намјесничком периоду 1934-1941; трећи део: Степинац у Независној Држави Хрватској и СДФЈ (ФНРЈ) 1941-1946.

Жутићева књига настала је у времену појачане кампање РКЦ и посебно хрватских бискупа у поступку беатификације (1998) и актуелног процеса канонизације - проглашења Степинца за свеца. За ту сврху папа Фрациско је иницирао оснивање мешовите католичко-православне комисије, која треба да усагласи ставове о Степинчевој личности и делу пре и за време Другог светског рата у погледу његове улоге у геноциду и прекрштавању српског народа за време НДХ. Жутић је члан српског дела комисије који предводи СПЦ.

Да би се схватила Степинчева мржња према православљу и екстремно антисрпство и антијугословенство треба имати у виду чињеницу да је Степинац завршио језуитски германикум, попут својих исто тако језуитских претходника и савременика, као што су надбискуп тагребачки др Антун Бауер, надбискуп Врхобосански Јосип Штадлер, његов наследник Иван Шарић и други фанатични католици и Хрвати, високи прелати РКЦ.

У књизи колеге Жутића налазе се бројни докази да је надбискуп Степинац благословио и све време рата подржавао усташки режим Анте Павелића, да је био члан Хрватског државног сабора, викар усташке војске, да је знао за усташке злочине, као и злочине својих католичких свештеника, те да ниједанпут није протестовао, осудио или на било који начин покушао да заштити угрожени српски народ, као и Јевреје и Роме. Аутор је консултовао драгоцену преписку између Јосипа Броза и Степинца из периода 1945- 1946. године, из које се види спремност Тита и комунистичке врхушке да се Степинцу опросте греси уколико се овај дистанцира од Рима и заложи са самосталну хрватску цркву, што је Степинац резолутно одбијао. Степинац је својим опонирањем напросто натерао државно вођство да му суди. До суђења другачије никад не би дошло. Суђено му је, дакле, зато што је показао „храброст на комунистичком процесу“, што је бранио католичку цркву

и тај елеменат исповједништва био је за Ватикан и РКЦ „пресудан у процесу беатификације и канонизације“. Степинац није показао „исту храброст пред Павелићем када је требало осудити и спречити усташка (аутор додаје-хрватска) злодјела“, превасходно над Србима. (11)

Да би се разумела Степинчева клерикална мисао и пракса, која се првенствено огледа у антисрпству и антиправослављу, а онда антисловенству и антијугословенству, те антимасонству, ваља имати на уму да је семе ове мржње засејано пре југословенског уједињења. Још у време Аустроугарске, нарочито у време њеног обрачуна са Србијом у време Великог рата 1914-1918. године. Попут надбискупа Бауера који је од хрватских војника и официра захтевао освету за „недјеља у Сарајеву“, и остали надбискупи и бискупи јужнословенских (српских) простора (Јосип Штадлер, Антон Јеглич, Иван Шарих и други) одржавали су сличне антисрпске говоре.

У првом делу књиге Жутић обрађује тематику политичких, верских и друштвених питања у првој Југославији. Кад је било извесно да ће доћи до стварања заједничке државе 1918, југословенска римокатоличка хијерархија је тај чин подржала због очувања хрватских и словеначких земаља, за разлику од Свете столице која је увек била против стварања Југославије. Каснијим деловањем римокатолички клер у југословенској држави перманентно ће подстицати и подржавати словеначки, а нарочито хрватски политички и државни сепаратизам. Таква активност биће организована преко Католичке акције која је организована кроз бројне верске и националне организације које су премрежиле хрватско католичко сељачко друштво. Главну реч водили су католички језуити, антилиберали, кроатофили и србофоби. То је период борбе између југословенске државе засноване на либералним принципима против језуита и Католичке акције. Нарочито је интензивирана доласком Степинца најпре за коадјутора 1934, а затим и за надбискупа загребачког 1937, након смрти остарелог Бауера. Као језуита од кога су зазирали и неки делови католичке хијерархије, Степинац је 1936. обновио Католичку акцију у којој су уместо забрањених Орлова (Шестојануарска диктатура), главну улогу имали Крижари, као интерна црквена организација, на челу са језуитима. Они су главну акцију

водили против југословенских либералних Сокола, који су представљали главну пропагандну снагу југословенства.

Жутић развејава све магле око Степинчевог наводног добровољачког статуса на Солунском фронту. Степинац је отишао у војску 1916, а ускоро је као подофицир распоређен на италијански фронт, где је рањен у борбама на Сочи. Потом је заробљен и одведен у италијанско заробљеништво. Да би избегао боравак у заробљеништву пријавио се као добровољац у српској војсци на Солунском фронту, где је остао до пролећа 1919, када је демобилисан у чину потпоручника. Степинац је постао српски добровољац тек почетком децембра 1918. године када је рат већ био завршен, а већ је била створена и прва југословенска држава - Краљевина СХС. Глас солунског добровољца га је пратио да би се краљ Александар заварао и лакше прихватио да Степинац постане Бауеров коадјутор а затим и загребачки надбискуп. Они кругови који су га предлагали знали су зашто то чине. Књижевник Ђуро Виловић истицао је: „Перјаница тог римокатоличког испирања мозга заблудјелим `шизматичким` и невјерничким овчицама (понајвише српским), био је од почетка тридесетих година исусовац – грегоријанац Алојзије Степинац“. (45)

У другом делу књиге Жутић обрађује Степинчеву активност у време Намесничког периода 1934-1941, који дефинише као антијугословенски заокрет кнеза Павла у односима са РКЦ. Наиме, кнез Павле је у сусретима са Степинцем показао разумевање за Цркву у Хрвата и био спреман на помоћ сваке врсте. Између осталог сагласио се са Степинцем да је највећа друштвена опасност болшевизам и масонство, при чему је од кнеза Павла тражио да призна да су масони и његова оба намесника Иво Перовић и Раденко Станковић. Аутор затим пише о кампањи против Југославије и Срба на мајским изборима 1935, као и у наредним годинама кроз клерикалну мисију Степинца и политичку акцију хрватског политичког покрета који је водио Влатко Мачек. То је период проблематизовања српске Војводине и њеног интензивног својатања од стране хрватских вођа (првобитно Радића, а затим Мачека, касније и Јосипа Броза). Организује се окупљање поводом задушница Стјепану Радићу. Присутан је и др Душан Будисављевић један од вођа Српске демократске странке, анацио-

нални Србин. Кличе се слободној Хрватској и слободној хрватској Босни. Мачек своје следбенике организује у полувојне формације Хрватске грађанске и сељачке заштите који отпочињу терор, прогон и убиства Срба и југословенских жандарма и службеника. Жупници постају вође славонских сељачких – „устаника“, Мачекових заштитара и отворених противника југословенске државе.

Пишући о Католичкој акцији Жутић истиче Орлове – „тјелесно-одгојну организацију чији је оснивач Иван Мерц (Мерз)“. Они су били претеча Крижара, које је почетком 1930. покренуо лаик др Иво Протулипац. И једни и други били су пандан либералним југословенским Соколима. Хрватски Орлови су за свој узор узимали „Краљицу Хрвата – блажену дјевицу Марију“, код које је владао „савршени склад између светости душе и љепоте тијела“. (66) Аутор даље пише о несугласицама између Католичког покрета (Сениора, Домагоја) и Католичке акције (Орлова), презентује и анализира рад и резултате бискупских конференција одржаних у том периоду, итд. Бројни су листови и публикације из тог периода које аутор детаљно консултује, наводи и анализира; поред осталих то су: *Хрватска стража*, *Католички тједник*, *Обзор*, *Хрватска обрана*, *Врхобосна*, *Католички лист*, *Сељачке новине*, *Сениорски вијесник*, итд. Интересантно је да је благајник сениората био Јанко Ширак бискуп (епископ) Грkokатоличке епископије у Крижевцима, из Жумберка, поунијаћени Србин, иначе уредник усташке *Хрватске страже*. Посебну пажњу аутор је посветио односу, тј. супротстављању католичке акције диктатури 1930-1933, те њеној активности у Намесничком периоду 1934-1939. Аутор нас информира да је поп Корощец, министар саобраћаја, испољио своју клерикалну опредељеност залажући се за образовање Крижара, будући да је, по његовом мишљењу, то верска организација. Вођа Крижара др Иво Протулипац снајвећу подршку је имао од надбискупа Шарића, који је испевао оду поглавнику Павелићу. „Сукоб Крижара и државних власти типичан је примјер антагонизма клерикализма и државе која је форсирала лаицизам и либерална вјерска начела, односно изолацију РКЦ од свјетовних јавних манифестација...“ (77) – истиче Жутић. Велики сукоби клерикалаца са браниоцима државног суверенитета и поретка

(Соколима, Народном одбраном, Југословенским четницима и жандармима), дешавали су се на црквеним еухаристичким конгресима, попут оног у Чаковцу, који, иначе као ни цело заједнио са целим Међимурје није имало никакву хрватску националну свест. Степинац се још 1943. жали у писму папи да се Међимурје слабо кроатизира. Поменуте сукобе подржавао је и правдао Степинац. Он је у ствари те верске манифестације координисао и усмеравао у великохрватском смеру. Поменути еухаристички конгреси, поготово од 1936. када је Степинац преузео водство Католичке акције за загребачку надбискупију, постали су бројнији и од највећих зборова Радићеве Хрватске сељачке странке, и у њима су се једнако одвијале противјугословенске и противдржавне демонстрације. Аутор даље наводи мисао Ђуре Виловића да је римокатолицизам Хрватима дао усташки покрет, а тај усташки покрет дао је „пуне доказе о хрватској државности, о хрватској култури и о хрватском смислу за жртву. Тај је покрет (усташки) стварни пород католицизма, а по њему се лако закључује лик и садржина родитеља“. Попови и фратри предводили су „своје бојовне батаљоне“ под „племенском заставом и крижем или без крижа“ са покликом „У бој, у бој, мач из тока браћо“. (88) Када је реч о „Чистој Католичкој акцији“, аутор се позива на професора Марка Ручнова који је на основу књиге фра Бонифација Перовића (*Моје успомене*, Рим 1976), једног од вођа огранка Католичке акције (Домагоја) у Дубровнику, закључио да се ради о „новој“ Степинчевој Католичкој акцији чија је делатност везана за терористичку делатност усташке емиграције око Павелића. (98) Аутор даље приказује зборована и ходочашћа Католичке акције, те Степинчево прогшавање култа „хрватског свеца“ Николе Тавелића (убијен у Омаровој памији 1391. због вређања Мухамеда).

Даље се Жутић бави конкордатским питањем 1935-1938, за који су југословенски либерали говорили да је штетан због супремације који доноси једној вери у односу на друге. Степинац се није оглашавао, али је надбискуп сарајевски Шарић сматрао да конкордат са Југославијом не треба закључити јер Југославија је земља која треба да се распадне. (122)

Кнез Павле је показивао нескривену наклоност према РКЦ, што је дошло до изражаја како у време немесништва

и владе Милана Стојадиновића, тако и у време формирања Бановине Хрватске, коју је Степинац благословио јер је она могла да води самосталну верску политику преко своје банске власти. Током 1940. Кнез Павле је посећивао надбискупа Степинца у Загребу, а овај му је саопштио своје „интимне мисли“ у погледу прозелитског „пријелаза“ Срба на „вјеру њихових отаца“, а то је римокатолицизам.: „Најидеалнија ствар за Србе била би да се врате вери својих отаца, то значи да спусте главу пред Христовим представником, Светим Оцем. Онда бисмо коначно могли да дишемо у овом делу Европе, јер бизантизам је играо страшну улогу у историји овог дела света“. (133)

Из текста сазнајемо да је први темељ Дружбе Исусове постављен, не у Шпанији већ у Паризу 1534, те да је Игнацио Лојола изабран за првог генерала Дружбе 1541. године. Успостављањем Бановине Хрватске Степинац је интензивирао своје мисионарске активности. Тако је установио хрватско „проштениште“ у Марији Бистрици, а Хрвати су кип почели да називају „Мајка Божја Бистричка, краљица свих Хрвата“. Почетком 1941. Степинац је предводио процесију хрватској „небеској краљици“, да би потом на потицај својих бискупа припремио 1300-годишњицу хрватских веза са Св. Столицом. Аутор указује да `Хрватска света година 641-1941 је фалсификат и конструкција настала у редакцији доконих хрватских клерикалаца.

Аутор даље пише о односу РКЦ, те Степинца и Цркве у Хрвата о догађајима 27. марта. За РКЦ Југославија је била вештачка творевина, великосрпска држава која је Хрвате културно „бизантизирала“ а политички србизирала. У време мартовског удара Степинац је показао „латинску“ уздржаност и лојалност, говорио је „... али из цијелог овог чина, тј државног удара, опет избија на јаву чињеница да су Срби и Хрвати два свијета који се никад неће ујединити, док је један од њих у животу. Дух бизантизма је нешто тако грозно да је Свемогући а свезнајући Бог у стању парирати интригама и подвалама тих људи. За нас је то нешто непојмљиво да се уговори и обавезе кидају без икаквих скрупула (потписивање документа о приступању Југославије Тројном пакту)“. Степинац истиче да у Београду 27. марта није био „ниједног

поштеног човјека на улици да манифестира“, већ је на улицама била „разуларена маса жељна крви, ужитака и пара“, те закључује да „из цијелог овог чина, тј. државног удара, опет избија на јаву чињеница да су, све у свему, Хрвати и Срби два свијета, сјеверни и јужни пол, који се никад неће приближити (осим чудом божјим) док је једног од њих на животу“. За Степинаца „шизма (православље – Н.Ж.) је највеће проклетство Европе, скоро веће од протестантизма. Ту нема морала, нема начела, нема истине, нема правде, нема поштења“. (155-156)

У трећем делу књиге Жутић приказује Степинаца у НДХ, његов однос према овој криминалној држави и њеним дужносницима. Одмах по оснивању НДХ Степинац је посетио заменика Поглавника, генерала Славка Кватерника и изразио честитке „пригодом обнове државне независности“, а после четири дана имао је службени састанак са поглавником. Павелић је том приликом истакао да ће у свему ићи на руку РКЦ и да ће у том смислу истребити старокатоличку цркву, ту „сектицу“, „која и није ништа друго него друштво за раставу брака“. Рекао је да неће бити толерантан према СПЦ, јер за њега то није црква него политичка организација. (157-158) Жутић наводи више доказа о томе да је Степинац знао за усташке покоље над Србима, те да ништа није учинио да то спречи. Степинац је, наиме, добијао анонимна писма појединих католика, Југословена, па и Хрвата у којима се указује на страшне злочине које усташе врше над српским народом, у Лици и по другим местима, кољу, убијају жене, децу, старце, бацају у јаме и поноре. Степинац није одговарао на сведочења о монструозним убиствима Срба.

Степинац је већ 11. јула 1941. упутио „гласовиту окружницу“ о поучавању „вјерских пријелазника“, у којој у првој реченици стоји да се „у новије вријеме јавља све већи број иновјераца који желе пријећи у католичку Цркву“. Потом се Степинац обраћа писмом министру унутрашњих послова и челнику усташке полиције др Андрији Артуковићу и нуди сарадњу РКЦ при утврђивању „неподобних и непожељних“ ако нису католици, који су усташким законима унапред осуђени на упућивање у концентрационе логоре и ликвидацију. Карактеристичан је случај „спасавања“ загребачког надрабина Мирослава Шалома Фрајбергера, кога је Степинац неко вре-

ме држао у надбискупском двору а затим му рекао „нека лијепо иде у свој стан“, да му се неће ништа догодити јер је он то уредио са усташама. Чим је Шалом са супругом ушао у стан ухапсила га је усташка полиција и нестао је без трага.

Аутор указује на праксу покрштавања Срба од стране римокатоличких хрватских бискупа, када су покрштени Срби накнадно убијани после хрватских (усташких) „ријечи утјехе“ да им је прекрштавањем спасена душа али не и живот. (171) За сврху покрштавања формиран је Одбор тројице надбискупа-бискупа (Степинац, Бурић, Шимрак) који је имао задатак да решава сва питања у вези са конверзијама. Формиран је и радни извршни одбор који је углавном био састављен од профеора теологије и катехета у Загребу (др Фрањо Херман, др Аугустин Јуретић, др Јанко Калај, Никола Борић, др Крунослав Драгановић)...Поводом честих случајева масовног покрштавања Срба југословенско посланство при Св. Столици предало је у јануару 1942. протестну ноту ватиканском државном секретару, који је, међутим, само проценио да је прекрштавање неважан чин, правдајући га околностима у којима се догађало. Стварање Одбора тројице ценио је као добар чин јер се тако, наводно, води рачуна о правилностима прекрштавања. Павелић је поводом оснивања Хрватске православне цркве изјавио: „У Православље не дира нитко, али у хрватској држави не може бити србске православне цркве. Кажем још једном, не може бити србске, а не може бити ни грчко-православне. Зашто? Зато јер су свугдје на свијету православне цркве националне цркве. СПЦ је саставни дио србске државе, Србије...То може бити у Србији, то је могло бити и у несретној Југославији, али у хрватској држави то не може и неће бити...Нећемо дозволити да било која црква постане једним политичким средством, напосе упереним против опстанка хрватског народа и хрватске државе“. (176) НДХ је 5. маја 1941. Законом забранила рад и постојање СПЦ, а 5. јуна следеће, 1942. године успостављена је Хрватска православна црква, и тог дана је поглавник именовао 80-годишњег „преосвећеног архиепископа“ Григорија Ивановича Максимова Гермогена за митрополиту загребачке митрополије ХПЦ, са седиштем у Загребу.

Жутић у поднаслову истиче да је „Геноцид над Срби-
ма —основни циљ хрватске државе и Трећег рајха, и истиче
став академика Драгољуба Живојиновића који потврђује да
се РКЦ и њени истакнути прелати, као и велики део нижег
свештенства и припадника појединих редова (фрањевци и
језуити), пригрлили усташки покрет и програм у потпуности,
укључујући и примену геноцидних мера. По њему, ретки
појединци (бискуп А. Мишић, набискуп Ујчић) ограђива-
ли су се од физичког уништавања људи, иако су одобравали
превођење православних у римокатолицизам. За надбискупа
Степинаца је написао да је био „истакнути борац за незави-
сну хрватску државу, противник Срба и православља, анти-
семита и антикомуниста, који је одобравао основне циљеве
усташке идеологије“. Степинац је, по Живојиновићу, са оду-
шевљењем прихватио нову власт и обећао да ће пожртвовано
радити на јачању и уздизању НДХ. Благосиљао је нову власт
и њене носиоце, посећивао министре, лоше говорио о бившој
Југославији, нападао и оптуживао њену војску...Степинац је
изјављивао да ће `нова Хрватска` бити прави рај на земљи
и да од поглавника Павелића много очекује. Своје распо-
ложење потврдио је у окружници римокатоличком свештенству
од 28. априла 1941. у којој је НДХ описао као `руку Божју
на дјелу`; од свештенства је тражио да делује за НДХ и ње-
ног поглавника. Такав став је задржао и после првих масов-
них покоља српског народа у пролеће и лето 1941. године.
Залагао се да Св. Столица призна НДХ, док је пријем опа-
та Рамира Марконеа (папског легата у НДХ) код Павелића
5. августа 1941, за њега представљао фактичко признање. И
касније је давао налоге римокатоличкој штампи да пише у
прилог нове власти и њених вођа, проводио је прекрштавање
Срба и обављао дужност викара усташке војске. Фебруара
1942. говорио је у Сабору у прилог усташког режима, а месец
дана касније упутио је окружницу свештенству поводом прве
годишњице НДХ. Приликом посете Ватикану маја 1943. Сте-
пинац је `врло позитивно известио о Хрватској`. (181) Његов
став следили су и други црквени великодостојници.

О природи и карактеру усташког режима и улози Сте-
пинаца и хрватског католичког клера у геноциду над српским
народом Ватикан је све знао, а о томе најбоље сведочи разго-

вор француског кардинала Тисерана, који је у Ватикану био секретар мисионарске Конгрегације за источне цркве, и дипломатског представника НДХ при Ватикану Николе Рушиновића. Тисеран је упозорио Рушиновића на тешке злочине и терор НДХ над православним Србима, а нарочито на терор хрватског свештенства: „...А кад би знали што о вама говоре талијански часници, који се налазе у обалном појасу, то је управо страшно. По њима, таквих звјерстава тешко је и замислити да је икада било...“ (182-183) Тисеран је навео многе детаље који сведоче о непосредном учешћу католичког клера у покољу православних Срба (нпр. Отац Шимић у Книну) и рушењу њихових цркава и манастира, док је Рушиновић све Тисеранове наводе побијао наводећи да је то резултат „непријатељске промицбе“. Признао је да су зверства почињена, „али од православних над католицима“. Тисеран је између осталог истицао да су „Нијемци признали хрватску православну цркву, када су заједно с вама поклали све свећенике и када је нестало 350.000 Срба. И према томе шта ви имате да се тужите и да тврдите како сте неки носиоци културе и носиоци вјере. Срби су у борби с Турцима (с крајишком војском у просјеку од 100.000 припадника) дали за запад и католицизам исто толико колико и ми, а можда и више. Хрвати су међутим незаслужено добили назив *antemurale christianitatis*“. (183)

Интересантан податак је писмо југословенског министра др Првислава Гризогона др Алојзију Степинцу, које је Гризогоно упутио из Земуна 8. фебруара 1942. године. У писму наводи зверства Хрвата над Србима, те апелује да Степинца да предузме потребно како би се спречило клање невиних Срба. На почетку писма стоји: „Пишем Вам као хришћанин кршћанину, као човјек човјеку. Накањујем се мјесецима на ово чекајући хоће ли престати стизати ужасне вијести из Хрватске, како би се могао сабрати и мирније писати“. Писмо завршава следећим речима: „Написао сам вам ово писмо да спасим своју душу, а Вама остављам да тражите и нађете пута за спасење своје душе. Најприје човјек и добар кршћанин, а онда Хрват. Др Гризогоно, с.р.“. (185) Степинац му није одговорио на писмо.

Степинчев вокабулар истоветан је савременом хрватском који своје злочиначке поступке оправдава наводном опас-

ношћу од великосрпске агресије. Степинац се жали папи на могућност победе великосрпске идеје, и каже: „Не би било уништено оних 240.000 прелазника са српског православља, него и читаво католичко пучанство толиких територија са свим својим црквама и својим самостанима“. (187-188) Рушиновић извештава о признању „Степинчеве“ Хрватске православне цркве, које је од стране Ватикана „примљено јако добро“ „У томе Св. Столица гледа пут к вјерској унији и нестанак шизме (српског православља – Н.Ж.) у Хрватској. То би за њих био најдрагоцјенији дар који Хрватска може поклонити Св. Столици. Да би се то поспјешило, мишљења су, да би било потребно оснивати грко-католичке центре у крајевима гдје се налазе православци и пустити да на томе ради др Шимрак... Неки од католичких предствника у Хрватској нерадим оком гледају пријелазе на источни католички обред, али Ватикан а и Степинац слажу се у томе, јер да је то најлакши пут, а и најбржи к унији, што ће недвојбено бити и од политичке вредности за НДХ“. (188)

Аутор даље износи податке из Збирке Виктора Новака у којој су пописана 894 римокатоличка свештеника који су примили одликовање од надбискупа Степинца за своје учешће у клању или прекрштавању Срба. Даље пише о Крижарима и њиховим вођама као и њиховом деловању на простору некадашње НДХ након ослобођења. Жутић презентује бројне податке главним личностима усташког покрета, управницима Јасеновачког логора, Крижарима, о Илирском заводу Св. Јеронима као стедишту франковаца и усташа- централи „Пацовских канала“, које је организовао и припремио др Крунослав Драгановић, бивши секретар сарајевског надбискупа Ивана Шарића, који се 1967. вратио у Југославију, и у Сарајеву живео као обичан грађанин све до смрти-1982. године.

Аутор указује на мирољубива расположења Јосипа Броза и његове власти према Степинцу и РКЦ. Броз је нагласио да, иако као Хрват, није био задовољан држањем дијела Католичке цркве током рата, посебно млађих свештеника, није желео да осуди или приговори држању цркве за време рата. Тражио је да „наша црква буде национална“ и да буде ближа народу. „Желим да Католичка Црква у Хрватској буде независнија. То је основни проблем који се мора ријешити, сви

остали су другостепени и могу се лако ријешити. Узмите то к срцу. Моје мишљење дијеле моји многи сарадници“. (211) Степинац то никако није хтео. Истицао је да коначну одлуку о томе може да донесе само Ватикан. Приликом сусрета са Брозом, 4. јула 1945, Степинац је тражио да се обнове дипломатски односи са СВ. Столицом, те да се Тито и његови сарадници састану са „представницима ХСС-а и поштемим присталицама усташког покрета“. ((212) Жутић указује да су у Србији комунистичке власти убиле око 59.000 „народних непријатеља“, док су у Загребу и Хрватској аболирале многе усташке и нацистичке сараднике. Додатну затегнутост односа између Државе и Цркве изазвала је конференција Југословенског епископата одржана у Загребу од 17. до 22. септембра 1945. године. У закључку бискупи су истакли захтеве за које су очекивали да ће их влада прихватити. Међу њима су били потпуна слобода католичке штампе, школства, верског образовања у свим разредима основне и средње школе, несметано деловање католичких организација и милосрдног рада, неопуштања лична права, поштовање католичког брака и повратак свих конфискованих добара и имовине. Своје захтеве представили су као услов за успостављање трајног мира у земљи. Посланицу су потписали надбискуп Степинац и 17 бискупа и викара. (219) Пастирским писмом Католички епископат изражава непријатељство према ФНРЈ, мобилише клер за борбу и позива вернике као и све „реакционарне елементе“ у земљи на борбу и масовну помоћ планираним непријатељским акцијама. Био је то отворен покушај спасавања НДХ. Јосип Броз је био најдиректнији у изјави од 25. октобра 1945: „Такозвано пастирско писмо... својом садржином јасно потврђује да су његови иницијатори дубоко непријатељски према новој, федеративној Југославији... Зашто господа бискупи нису, рецимо, издали такву посланицу и читали је у свим црквама за вријеме Павелића и Нијемаца против оних страшних клања Срба у Хрватској, гдје је изгинуло на стотине хиљада жена, дјце и људи? Зашто се нису онда бунили против страшних усташких злочина који су ушли на вјечита времена као највећа мрља у хисторију хрватског народа? Зашто господа бискупи нису издали такву посланицу и дали је читати у свим црквама против клања и стријељања које су вршиле усташе и Нијемци над десетинама хиљада Хрвата, најбољих синова хрватског

народа. Зашто се нису бунили против најстрашније кланице – логора у Јасеновцу, гдје су усташе *подједнако* уништавале и Србе и Хрвате на *десетине и стотине хиљада*. Зашто онда нису били спремни дати своје животе као духовни пастири за стотине хиљада хришћана – а сад изјављују да су спремни на сваку жртву због аграрне реформе и својих личних интереса?...Знаду ли ко су били свећеници за које се они сад заузимају? То су били окоријеле усташе-кољачи и духовни инспиратори усташких покоља. Јесу ли икад и једног таковог злочинца осудили или изопћили из цркве? Нису, већ обратно. Они хоће из њих направити мученике..." (220) Тито је дакле све знао о усташким злочинима, али је морао да прави националну симетрију и у страдању јер је то био темељ, иако лажни, за стварање југословенске федерације.

Попустљив став Броза, Бакарића и комунистичких власти према Степинцу сведоче и слике са политичких манифестација на којима се Степинац налази у дрштву хрватског комунистичког естаблишмента. Али Степинац није хтео да сарађује, подржан из Ватикана он је градио ореол мученика. И зато је изведен на суђење, а не због злочина над Србима, Јеврејима и Ромима. Вредност ове књиге огледа се и у чињеници да садржи Записник Јавног тужилаштва НР Хрватске о саслушању надбискупа Степинца. На саслушању Степинац није хтео да на конкретна питања одговара конкретним одговором. На суђењу није хтео да се брани, јер је сматрао да је његова одбрана бескорисна и беспредметна, и друго, хтео је, да, како је рекао - штеди своје здравље. Међутим, кад год би га тужилац (Јаков Блажевић) неким незгодним питањем сатерао и шкрипац Степинац би рекао: „изјављујем да немам ништа примижетити“. На пример у Католичком листу у уводном чланку аутор цитира проглас Кватерника о успостави НДХ и Степинчеву окружницу свећенству. На питање: Према томе чланку ви сте са Павелићем градитељ усташке НДХ. Зашто сте то допустили? Степинац одговара: „Немам ништа примижетити“. Према оптужници Ватикан је почетком 1942. поставио Степинца за апостолског војног викара Павилићевих усташа и домобрана, а Степинац је за своје заменике поставио „познате усташе- свећенике“ Стипу Вучетића и Вилима Цецељу“. (264.

Надбискуп Степинац је осуђен на казну лишења слободе са присилним радом у трајању од 16 година и губитак политичких и грађанских права у трајању од пет година. Међутим, у пракси се Степинчева казна претворила у благи кућни притвор (од 1951.), који је издржавао у својој кући у жумбечком Крашићу све до смрти 1960. године. Сахрањен је у загребачкој катедрали.

Већ после три месеца од смрти Степинца, од стране домаћег клера и званичних ватиканских кругова подржавала се тенденција ширења култа Степинца, његовог проглашења свецем и доказивања да је био „невини мученик комунистичког режима“. Загребачки надбискуп Шефер, Степинчев наследник, основао је фонд за беатификацију, коју је прогласио папа Јован Павле II 1998, и протекла је без икакве реакције СПЦ, српске државе и српске научне јавности. Актуелни римски папа Франциско је покренуо питање да се о канонизацији Степинца сагласе мишљења РКЦ и СПЦ, тј. да мешовита Комисија темељно истражи његову хришћанску делатност. Аутор овог текста је констатираним чињеницом да СПЦ учествује у расправи о томе да ли Степинац заслужује да буде проглашен за свеца. Нека га за свеца прогласи Црква која је подстицала његову необуздану мржњу према „шизми“-српском православљу и одобравала и штитила његову и његових свештеника геноцидну праксу над Србима (Јеврејима и Ромима) те Степинчеву акцију насилног прекрштавања српског народа. Каква црква- такав светац! Шта има ту да тражи Светосавска српска црква?!

Овај рад је примљен 15. новембра 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2017. године.

Јелена Тодоровић Лазућ
Институт за политичке студије, Београд

ШТА ЈЕ ПОПУЛИЗАМ?

Приказ књиге: Јан Вернер Милер, *Шта је популизам?*
Фабрика књига, Београд, 2017, 104 стр.

Популизам припада оној групи политичких феномена без којих се не може замислити ниједна релевантна анализа сложене политичке стварности. Посебно након политичких дешавања са обе стране Атлантика током 2016. и 2017. године, феномен популизма налази се у зениту пажње међународне јавности. У прилог њего-

вој актуелности говори и чињеница да је током протеклих годину дана објављено неколико књига у којима се међународно признати политиколози утркују да читаоцима и академској јавности представе појам популизма из више углова и дају допринос расветљавању овог недовољно теоријски обрађеног феномена. Један од њих је и аутор ове књиге, немачки политиколог млађе генерације Јан Вернер Милер и његово дело— *Шта је популизам?* у издању Фабрике књига из Београда док друга није још увек преведена на српски језик а аутори су познати холандски политиколог Cas Mudde заједно са Cristóbalom Kaltwasserom, *Populism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2017.

Концепт популизма често је на лошем гласу јер се погрешно изједначава са национализмом и ксенофобијом. Јан Вернер Милер нуди нам једну нову перспективу којом посматра популизам и даје савете како треба одговорити на њега. Комбинујући теоријске поставке феномена са сазнањима аутора о реалности популизма, Милер успева да осветли неке важне елементе популизма. Пишући ову књигу, аутор је усмерио фокус на покушаје да нам пружи одговоре на три питања: шта причају популисти, шта раде популисти односно како се понашају када су на власти и на крају али не и најмање важно питање - како се треба носити са њима. Ова последња два питања су и даље недовољно обрађена како у домаћим тако и међународним академским круговима.

Милер посматра популизам кроз тумачење супротстављених парова плурализам-антиплурализам, „ми“-„они“, легитимно-нелегитимно. Аутор почиње прво поглавље говорећи о популизму као специфичном облику идентитетске политике која је критична према елитама али истовремено и искључиво антиплуралистичка јер би се могао стећи утисак да је свако ко критикује елите и естаблишмент популиста. Увод и прво поглавље (*Шта популисти кажу*) представљају теоријски допринос ове књиге и у њима Милер разматра и остале дефиниције популизма. Он се противи сврставању популизма у исти кош са „неодговорном политиком“ или изједначавањем са страховима или љутњом бирача. Милер објашњава да се „популизам не може разумети на нивоу политика јер је он више посебан начин замишљања политика“. Популисти су они политичари који тврде да представљају

100% грађана, а не прихватају легитимитет других актера који тврде да представљају те исте грађане. Тако долазимо до једне од важних Милерових тврдњи да је основна одредница популизма суштински антиплурализам.

Друго поглавље говори о томе шта популисти раде када су на власти. Милер идентификује три популистичке технике управљања: „окупација државе, масовни клијентелизам и потискивање цивилног друштва“ (стр. 44). Он у великој мери критикује терминологију „либералне демократије“ (стр. 49), а уместо тога предлаже израз „неисправне демократије“ (стр. 58).

Треће уједно и завршно поглавље бави се питањем одговарајуће реакције на популисте. Мада је већи део поглавља посвећен објашњавању привлачности популизма и критиковања одговора на популизам, Милер на крају предлаже да популистима треба конструктивно приступити: „могли би се озбиљно схватити њихови политички захтеви, а не да их узимамо здраво за готово“ (стр. 84). Стога, и политичари и медији би требало да се баве питањима која покрећу популисти, а не да их оспоравају. Милер је убеђен да бираче који гласају за популисте не треба отписати. Њихови изабраници, ипак, долазе на власт кроз механизме парламентарне демократије.

Милерова књига је вишеструко ангажована. У њој се разматрају различита питања везана за популизам, било да се ради о томе како популисти доносе нове Уставе чиме се демантује становиште да је популистима циљ да владају без ограничења већ они желе да сами успоставе правила која ће им одговарати, што опет иде у прилог тези да користе механизме представничке демократије; потом разматра питање америчке изборне кампање али се бави и питањем унутар-страначке демократије италијанског популистичког покрета Пет звезда (стр. 31). Милер се не плаши да поставља непријатна питања, попут тога да ли је либерална критика популизма лоша или су популисти једноставно успешни политичари које не воле њихови противници. Док даје бројне примере из Латинске Америке, Европе и Сједињених Америчких Држава, то чини књигу занимљивом за све читаоце. Без обзира на то што данас популизам доживљава ренесансу на десници један од главних представника популиста у овом

веку виђен је заправо на левици-бивши председник Венецуеле Уго Чавез. Милер је уверен да је за успех десних популиста пресудна сарадња са конзервативним елитама (Трамп не би победио без подршке Републиканске странке).

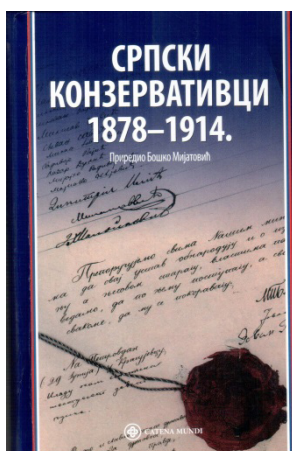
У академском смислу, књига највише обећава када се Милер бави демократском теоријом. Према Милеру, популизам представља нераскидиви део модерне демократије. Он је стална сенка представничке демократије, њено ванбрачно дете или аутоимуна болест која је изједа изнутра. Популизам не нуди атрактивну идеолошку алтернативу демократији. Уместо тога, популисти користе неиспуњена обећања демократије и „језик демократских вредности“ (стр. 6) да деформишу демократију. По речима аутора, „такозване либералне елите су умерене и неспособне да остваре сопствене демократске идеале“. Према томе, многи Милерови аргументи представљају позив за обнову демократије која треба да преиспита сопствене принципе. Основни закључак до кога долази јесте да се популизму можемо супротставити само инклузивним приступом користећи јасна политичка средства.

Чини се да Милерова књига не пружа кохерентну операционализацију. Разлике између популистичких и либералних тврдњи у пракси понекад се потврђују хипотетичким тврдњама уместо јасним дефиницијама. Неке од његових идеја, попут описа популиста на власти а нарочито аспект гушења и потискивања цивилног друштва када популисти дођу на власт, остају без конкретизације. То се може образложити делимично форматом књиге (нешто преко 100 страница). Такав формат привлачи читаоце, али то истовремено значи да морају сами да се потруде да дају одговоре на питања која Милер отвара у сваком поглављу. Као резултат, читалац може пронаћи и многе нове сумње као одговоре. Међутим, имајући у виду њен живописни стил, књига остаје доступна широј публици.

Овај рад је примљен 30. октобра 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2017. године.

Душан Достанић
Институт за политичке студије, Београд

СРПСКИ КОНЗЕРВАТИВЦИ 1878 – 1914.

Приказ књиге: Бошко Мијатовић (прир.), *Српски конзервативци 1878 – 1914*. Catena mundi, Београд, 2017, 261 стр.

На помен српске конзервативне традиције просечно образован Србин вероватно неће бити сигуран на шта се тачно мисли. То свакако не треба да чуди ако се има у виду полувековна комунистичка диктатура у којој је све што је конзервативно било синоним за назадно, „реакционарно“ или чак фашистичко. У најбољем случају, на конзервативце се гледало као на плаћенике „крупног капитала“ и „владајуће класе“. Самим тим ни конзервативна мисао није деловала као вредан предмет проучавања, јер зашто би се неко уопште бавио превазиђеним мрачњацима или опортунистима? Комунистима је, наравно, много више било стало до тога да своје

револуционарно заузимање власти у Србији покушају да легитимизују, између осталог, и позивањем на наводну српску социјалистичку традицију. У процесу конструкције леви-чарске традиције у Србији било је потребно извесна имена српске историје прећутати, а нека друга, чији интелектуални домети и нису баш били импресивни, прогласити носиоцима аутентичне српске политичке мисли.

Ни након слома комунизма није дошло до ревалоризације конзервативне мисли. Десна мисао је и даље остала сумњива, конзервативизам побркан са шовинизмом, а према идејама људске (интелектуалне) несавршености, неједнакости и хијерархији, ауторитету, реду и закону, традиционализму, континуитету, дисциплини, одговорности и дужности, значају посредничких институција (породице, цркве, школе, војске), политичком скептицизму и органицизму самозвани реформатори и „модернизатори“ били су и остали једнако скептични као и њихови револуционарни предходници. Ова нетрпељивост према конзервативцима као према „кочничарима реформи“ постаје разумљивија када се има у виду да у Србији, између комунистичке и либерално-демократске (политичке) елите, постоји како персонални тако и идејни континуитет. Наравно, није реч о српској специфичности, јер исту појаву Ришард Легутко уочава и у Пољској. Тако је после пада комунизма српска конзервативна мисао остала игнорисана или су се, у најбољем случају, српски конзервативци понекад убрајали међу широко дефинисан круг српских либерала. Сасвим је логично да ће одатле настати невероватна конфузија када је у питању српски конзервативизам, односно да ће се тај појам, како констатује Мијатовић, употребљавати непрецизно и обухватати веома различите људе, покрете и идеје. Да ли се, из тога, може закључити да је у Срба конзервативна мисао остала неразвијена и без јасних контура?

У зборнику који је пред нама, приређивач Бошко Мијатовић тврди да ствари стоје сасвим другачије. Наиме, он каже да се појам конзервативизма у периоду пре Првог светског рата везује за три различита правца: полицијско-биро-кратски конзервативизам из времена кнеза Михаила, војвођански конзервативизам цркве и нотабилитета и конзервативизам Напредне странке након стицања независности Србије. Пре-

ма Мијатовићу једино трећи, напредњачки правац, заслужује да се назове конзервативизмом у смислу у коме се тај појам употребљава у контексту савремене политичке филозофије. При томе је аутор сасвим одређен када је појам конзервативизма у питању. Уместо обичног, позиционог схватања конзервативизма, према коме се овај појам везује за очување тренутног стања, без обзира на то о каквом стању односно о каквим институцијама је реч, аутор се у Предговору надовезује на Квинтоново схватање конзервативизма према коме се конзервативизам темељи на четири принципа: интелектуалној несавршености, политичком скептицизму, традиционализму и органицизму. Речју, Мијатовић прихвата Квинтоново и О'Саливеново одређење према коме конзервативизам представља филозофију несавршености, односно ограничени стил политике. Као што Квинтон ова четири принципа прати у оквиру британске традиције од Ричарда Хукера, преко Хјума и Берка до Мајкла Оукшота, тако и Мијатовић ова четири принципа прати у краћем временском периоду од 1878. до 1914. године или од Милана Пироћанца до Живојина Перића. Према Мијатовићу, српски напредњаци су делили са европским конзервативцима важне упоришне тачке: веру у несавршеност људске природе и природну неједнакост ума и карактера људи, важност приватног власништва за очување слободе и друштвеног поретка, потенцијалну тиранију већинског одлучивања (9).

Друго је питање да ли је напредна странка била чисто конзервативна, односно колико је, посебно у почетку, била отворена за класичне либералне елементе.¹ Тако и Мијатовић примећује да су међу напредњацима били изражени и либерални елементи, односно да је „комплекс грађанских права представљао либералну компоненту напредњачког програма“. Ови, класично либерални елементи, посебно долазе до изражаја код Пироћанца, на пример у његовом тексту „Уставност“ у коме се среће и снажно просветитељско позивање на

1 „Да закључимо: конзервативизам је постојао у Србији онога времена, али није био посебно конзервативан: делио је поштовање грађанских, индивидуалних права са либерализмом, с тим да је важну улогу придавао држави као инструменту који би, уз разумну владавину, требало да донесе напредак Србије. Ако се баш мора, могло би се закључити да се радило о либералном конзервативизму, односно 'умерено слободоумној политици', како рече Слободан Јовановић“ (22).

разум, науку и напредак. Са друге стране и Мијатовић примећује да се временом, код напредњака, нагласак са питања грађанских слобода помера на „питања државе, законитости, организацију власти и слично“ (10). Напредњаци су барем у првој фази захтевали широка индивидуална грађанска и политичка права, да би доцније, пред растућим радикализмом, све више бивали заинтересовани за механизме помоћу којих би се спречила тиранија већине. Дакле, иако либерална компонента и инсистирање на грађанским правима никада нису нестали, временом су конзервативне теме постале доминантне, што долази до изражаја у промени става према дводомом представништву или у већем наглашавању краљеве улоге у политичком животу. У том смислу би се могло рећи да је напредњачки конзервативизам више изнуђен, него ли урођен. Оно начелно поверење у спознајну моћ разума временом је ублажено, те се на основу живог искуства формирао здрав скептицизам. Другим речима, конзервативни елементи напредњачког програма постали су доминантни тек након испуњења либералних елемената. Ипак, не треба губити из вида да су се поједини напредњаци (Стојан Новаковић, Живојин Перић) и сами називали конзервативцима, односно да су се идентификовали са конзервативним принципима, те да је из Напредне странке 1914. године настала Конзервативна странка, која, истина, није била дугог века.

Према Мијатовићу, напредњачки конзервативизам огледао се пре свега у њиховом залагању за поштовање начела законитости, односно реда и правне државе; пристајању уз ограничену демократију и стабилан државни ауторитет. Ово залагање за ограничену демократију добија свој израз у страху од необузданог партизанства и неумерене партијске борбе, владавине демагога и коначног пада у деспотизам, односно у захтевима да се као противтежа уведе дводомни парламент, те у захтеву за поделом власти између монарха и скупштине, при чему се монарх види као гарант уставности и стабилности. Реч је, дакле, о питањима која се односе на уређење српских институција. Ипак, не треба губити из вида да су у почетку напредњаци (Пироћанац, Милутин Гарашанин) суздржани према идеји дводомног парламента, тако да је и по овом питању њихов конзервативизам плод непосредног ис-

куства. Са друге стране, идеја дводомног парламента била је блиска и Слободану Јовановићу.

У зборнику је садржан двадесет и један текст. Према оцени самог приређивача сакупљени текстови требало би да осликају конзервативну мисао на довољно репрезентативан начин, што ипак не значи да су сви најбољи текстови укључени у овај зборник, већ само да се ондашњи српски конзервативизам може разумети из тих текстова (23). При томе, треба водити рачуна да се не ради о зборнику који искључиво преноси текстове напредњака. Тако се међу ауторима, на пример, налазе и Димитрије Руварац, Божидар Кнежевић и Слободан Јовановић који нису припадали напредној странци. Такође, и по одабиру тема Мијатовићев зборник пружа више него што би се то из Предговора могло закључити. Наиме, у зборнику није реч само о потреби гарантовања грађанских слобода, одржавању стабилности и ограничењу демократије помоћу одређених институционалних механизма. Тако се међу текстовима налазе и врло рафинирана критика (ондашњег) српског парламентарног и страначког живота (Драгиша Мијушковић) и парламентаризма уопште (Гарашанин), као и текстови који са конзервативних позиција говоре о српској спољној политици (Пироћанац). Да је напредњачка спољна политика, пре свега, рачунала са ослањањем на Аустроугарску и била резервисана према Русији ни до сада није било непознато. Ипак, аргументи које су се при томе користили мање су познати. Заправо, ти аргументи могу се на прави начин разумети једино када се посматрају из перспективе напредњачког, конзервативног светоназора. Поред тога, у књигу је уврштен и запањујуће проницљив чланак о југословенском покрету (Јован Б. Јовановић) у коме на видело излази типична конзервативна суздржаност и скепса према високопарним, утопијским пројектима. Тако Јовановић идеју југословенске државе оцењује не само као неоствариву, него и као штетну и опасну по Србију, јер би је одвајала од својих животних интереса и доводила у опасност да, зарад недостижног, изгуби и оно што је достижно (212-213). Такође, чланак „О условима успеха“ Чедомиља Мијатовића не може се посматрати као политички, у ужем смислу речи, јер у њему нема речи о политичкој стабилности, дводомном систему нити о положају

владаоца, него о потреби за „моралним здрављем“, односно о „поштењу као о најбољој политици“. Ипак, ово снажно инсистирање на моралу и личном и професионалном поштењу логично припада идејном свету конзервативизма и њиховом снажном осећају за дужност и дисциплину. Довољно је само сетити се америчког конзервативца Расела Кирка који је за први принцип конзервативизма прогласио веру у постојање трајног моралног поретка. Слично се може рећи и за чланак Димитрија Руварца „Искрена реч српском народу“ у коме, такође, није реч о институционалним питањима, колико о оштрој критици негативних појава међу српским народом и препоручује свештеницима и учитељима (дакле интелигенцији) да саветују народ да се чува напроситости, да буде веран и чуваран, да не троши много приликом сватова, сахрана и слава, да се не граби за господство и не презири свој сталеж, да се не задужује лакомислено, да родитељи децу спремају за живот, сиротиња да се не стиди да иде у службу (74)... Реч је дакле поново о каталогу конзервативних врлина: очувању реда, штедљивости, моралности, дисциплини, поштовању ауторитета, одржавању традиције, умерености и сузбијању сваке необузданости, распојасаности и пермисивизма. Конзервативно схватање односа између реда, традиције и очувања са једне, и снаге и просперитета са друге стране долази до изражаја и у „Писму Реду“ Љубомира Недића. Ово кратко писмо језгровито показује суштину конзервативног схватања органских и еволутивних промена у оквиру једног народа, а насупрот револуционарних и силовитих промена које поништавају сву прошлост и свако мало отпочињу „ново доба“. „Ми све примамо за готово, и увек почињемо изнова, рушећи данас што смо подигли јуче, да сутра опет порушимо оно што данас подигнемо, и живимо тако од данас до сутра“ (147). Уместо тога, правилан пут је пут еволуције. „Такав је општи закон живота, којег је живот народа само једна манифестација: да све тече и развија се поступним мењањем, асимиловањем нових елемената и слагањем нових тековина на раније“ (148).

На овом месту није могуће разматрати сваки појединачни текст који се налази у овом зборнику. Такође, било би сувишно и свако ситничаво пребирање зашто су уврштени једни, а

не неки други чланци или аутори. Најважније је да су у овом зборнику заступљена скоро сва најважнија имена српске конзервативне традиције од Милана Пироћанца, преко Милутина Гарашанина, Божицара Кнежевића, Јована Б. Јовановића, Стојана Новаковића, до Живојина Перића. У том смислу овај зборник доноси нешто заиста ново и Србима поново открива њихову заборављену традицију. Стара је изрека да се љубав и кашаљ не могу сакрити, а она је потврђена и у овом зборнику, односно у Предговору. Приређивач, без сумње, гаји извесне симпатије према српским либералним конзервативцима друге половине XIX и почетка XX века, али одмах треба рећи да та наклоност ни једног тренутка не прелази границе научне објективности. Приређивач није агитатор, већ и због саме чињенице да је текстове које преноси дао без измена, коментара и било каквих интервенција (осим у случају када су дата само нека поглавља једне књиге). Дакле, конзервативизам је представљен својим речима – онако, како је сам о себе видео и по ономе што је о себи мислио. Такође, симпатија коју приређивач гаји према либералном конзервативизму, по нашем мишљењу, заправо представља и једну значајну предност. Ово не само због тога што приређивач нема намеру да се разрачунава са конзервативцима или да их „демаскира“, него и због једноставне истине, да нико боље не може разумети тежње и принципе једног светоназора од онога ко му и сам искрено припада. Према томе, може се рећи да је српска академска јавност добила књигу коју је дуго чекала.

Овај рад је примљен 22. октобра 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2017. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа *Политичка ревија* прихвата радове који су уређени на следећи начин.

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту Times New Roman, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносити командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту *Times New Roman*, величина слова **10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- **приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:**
 - Име и презиме аутора, наслов рада курсивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
- **приликом навођења чланака из часописа:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курсивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излагања и број стране.
 - **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.
- **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**
 - Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курсивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.
 - **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.
- **приликом навођења извора са Интернета (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):**
 - Име и презиме аутора, наслов чланка курсивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.
 - **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013
- **приликом навођења архивске грађе:**
 - мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.
- **приликом навођења прописа/закона:**
 - Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.
 - **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.
- **приликом навођења публикација у новинама:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања
 - **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчилов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.
- **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:**
 - Исто, број стране
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54. Исто, стр. 55
- **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:**
 - Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.

Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав. дело, стр. 54.

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фусно-тама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - *Bold* (фонт 12), испод тога наслов рада на енглеском великим словима - *Bold* (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима политиколошке тематике.

Рокови за достављање радова су: **1. фебруар, 1. мај, 1. август, 1. новембар.**

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа, www.spmbeograd.rs.

Текстове слати у електронском облику на адресу redakcija@politickarevija.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензената је да доприносе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА РАДОВА ЗА ЧАСОПИСЕ

1. **Ала Кривец**
доцент, Белгородски државни национални истраживачки
универзитет, Белгород, Руска Федерација;
2. **Божидар Раичевић**
редовни професор Универзитета у Београду у пензији;
3. **Владан Петров**
редовни професор, Правни факултет, Универзитет у
Београду;
4. **Владимир Вулетић**
редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у
Београду;
5. **Владислав Сотировић**
Professor, Mykolas Romeris University, Faculty of Politics and
Management, Institute of Political Sciences, Литванија;
6. **Giordano Merlico**
Sapienza Universita di Roma, Италија;
7. **Данијела Гавриловић**
редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у
Нишу;
8. **Дарко Маринковић**
редовни професор, Висока струковна школа за
предузетништво, Београд
9. **Дејан Ђурђевић**
редовни професор, Правни факултет, Универзитет у
Београду;
10. **Драган Марковић**
научни саветник, Институт за политичке студије;
11. **Драгана Митровић**
редовни професор, Факултет политичких наука,
Универзитет у Београду;

- 12. Драгор Хибер**
редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду;
- 13. Ђорђе Стојановић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 14. Eugen Stratiu**
редовни професор, Lucian Blaga Universitet of Sibiu, Румунија;
- 15. Ewa Bujwid-Kurek**
professor, Institute of Political Science and International Relations of the Jagiellonian University, Краков, Пољска;
- 16. Јасна Милошевић Ђорђевић**
Факултет за медије и комуникације, Београд;
- 17. Јован Базић**
редовни професор, Учитељски факултет Универзитета у Приштини - Косовска Митровица;
- 18. Mamoru Sadakata**
Professor, Graduate School of Law, Nagoya University, Јапан;
- 19. Марија Дракуловска Чукалевка**
ванредни професор, Скопље, Македонија;
- 20. Марија Ђорић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 21. Марија Караникић Мирић**
ванредни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду;
- 22. Мијодраг Радојевић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 23. Милан Јовановић**
редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду;
- 24. Миломир Степић**
научни саветник, Институт за политичке студије;
- 25. Милош Живковић**
ванредни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду;

- 26. Миријана Стамова**
главни асистент, Институт за балканистику са Центром
тракологије, Бугарска академија наука, Софија, Бугарска;
- 27. Мирослав Младеновић**
ванредни професор, Факултет безбедности, Универзитет у
Београду;
- 28. Миша Стојадиновић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 29. Момчило Суботић**
научни саветник, Институт за политичке студије;
- 30. Нада Радушки**
виши научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 31. Петар Матић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 32. Предраг Терзић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 33. Радослав Гаћиновић**
научни саветник, Институт за политичке студије;
- 34. Ратко Љубојевић**
доцент, Факултет за право, јавну управу и безбедност,
Универзитет „Џон Незбит”;
- 35. Слободан Антонић**
редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у
Београду;
- 36. Сретен Југовић**
редовни професор, Криминалистичко-полицијска
академија;

И ДРУГИ...

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review :
часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год.
1, бр. 1 (2002) - . - Београд Светозара Марковића 36)
: Институт за политичке студије, 2002 - (Београд :
Еселоге д.о.о.). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације:
Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISSN: 1452-1741;

COBISS.SR-ID 105060364

04
2017

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

ИЗ ЈЕЗИЧКЕ ИСТОРИЈЕ
И ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА
Ђуро Бодрожич, Срђан Словић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ
Марија Ђорић, Сања Стошић,
Александар Врањеш

АКТУЕЛНО
Слободан Нићин, Тамара Гајић,
Марко Лазаревић

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ
Момчило Суботић, Јелена Тодоровић Лазић
Душан Достанић

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 година (XXIX) XVI vol. 54. № 4/2017.

